

สุวรรณา เกษมเกียรติเพ็ชร

๑๓ ชนเผ่าในลาวตอนใต้ ปฏิสัมพันธ์และการปรับตัว สู่วิถีชีวิตปัจจุบัน

รายงานการวิจัยด้านวัฒนธรรม

โครงการวิจัยภาษาและวัฒนธรรม
ของชนเผ่าในแขวงเซกอง สปป.ลาว

เพื่อเป็นความรู้พื้นฐาน
ในการวางแผนวิจัยและพัฒนา

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

รายงานการวิจัยนี้เป็นฉบับร่างเพื่อเสนอในการประชุมทางวิชาการเรื่อง
ภาษาและวัฒนธรรมของชนเผ่าในแขวงเซกอง สปป.ลาว
เพื่อเป็นความรู้พื้นฐานในการวางแผนวิจัยและพัฒนา
วันที่ ๒๓-๒๔ กรกฎาคม ๒๕๕๔

ไม่อนุญาตให้อ้างถึง คัดลอก ตัดทอน หรือทำสำเนาข้อความ ในลักษณะใดทั้งสิ้น

คำนำ

โครงการวิจัยเรื่อง ภาษาและวัฒนธรรมของชนเผ่าในแขวงเซกอง สปป.ลาว เพื่อเป็นความรู้พื้นฐานในการวางแผนวิจัยและพัฒนา เกิดขึ้นได้ด้วยพระกรุณาธิคุณแห่งสมเด็จพระรัตนราชสุตาฯ สยามบรมราชกุมารี ความละเอียดดังปรากฏในหนังสือรายงานผลวิจัยด้านภาษาของรองศาสตราจารย์ ดร. วีระพันธ์ เหลืองทองคำ หัวหน้าโครงการวิจัยนี้แล้ว

รองศาสตราจารย์ ดร. วีระพันธ์ หัวหน้าโครงการวิจัยได้กรุณาให้ข้าพเจ้าเข้าร่วมโครงการในฐานะผู้วิจัยด้านวัฒนธรรม โดยได้รับความสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ให้ดำเนินโครงการในระหว่าง ปี พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๔๓ ตลอดเวลาที่ดำเนินการเก็บข้อมูลและวิจัย ข้าพเจ้าได้รับความกรุณาและความอนุเคราะห์เป็นอเนกประการ จากท่านหัวหน้าโครงการและผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย จากรัฐบาลและหน่วยงานของประเทศ สปป.ลาว และประเทศไทย ตลอดจนผู้ที่ได้เอื้อเฟื้อช่วยเหลือข้าพเจ้าโดยตรงอีกเป็นจำนวนมาก งานวิจัยนี้ไม่อาจสำเร็จลงได้หากปราศจากความอนุเคราะห์ดังกล่าว ข้าพเจ้าจึงใคร่ขอแสดงความรำลึกถึงคุณูปการของท่านทั้งหลายไว้ ณ ที่นี้

โครงการวิจัยด้านวัฒนธรรมของชนเผ่า ๑๓ เผ่า ในแขวงเซกอง สปป.ลาว มีจุดมุ่งหมายเพื่อถ่ายทอดปริบทวิถีชีวิตวัฒนธรรมของบรรดาชนเผ่า ให้เห็นความเป็นมาในอดีตเท่าที่จะสามารถทำได้ และความเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน โดยพยายามให้มีลักษณะที่เป็นพลวัต คือ ภาพของชุมชนที่มีความเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลง เพื่อวิเคราะห์ภาพรวมและลักษณะเฉพาะของแต่ละเผ่า รวมทั้งปฏิสัมพันธ์ระหว่างเผ่า เพื่อศึกษาเอกภาพของความหลากหลายทางวัฒนธรรมของชนเผ่าเหล่านี้

การเก็บข้อมูลในโครงการด้านวัฒนธรรม กำหนดหัวข้อไว้ ๑๐ หัวข้อ เป็นแกนในการบันทึกข้อมูลที่รวบรวมจากผู้ช่วยเก็บข้อมูลที่เป็นชนเผ่า ๑๓ คน และจากการสัมภาษณ์ พูดคุย กับคนอื่นๆ ในแต่ละเผ่าเท่าที่จะสามารถกระทำได้ในช่วงระยะที่สอง ได้เพิ่มการบันทึกข้อมูลมุขปาฐะประเภทนิทาน คำกล่าว และข้อห้ามข้อนิยมที่เป็นคติความเชื่อของชนเผ่า จากนั้นได้นำข้อมูลทั้งหมดมาเรียบเรียงเป็นรายงาน ๓ เล่ม ในชุด ๑๓ ชนเผ่าในแขวงเซกอง คือ

เล่มที่ ๑	๑๓ ชนเผ่าในแขวงเซกอง : วิถีชีวิตและวัฒนธรรม
เล่มที่ ๒	๑๓ ชนเผ่าในแขวงเซกอง : นิทานและการละเล่น
เล่มที่ ๓	๑๓ ชนเผ่าในแขวงเซกอง : ปฏิสัมพันธ์และการปรับตัวสู่วิถีชีวิตปัจจุบัน

เนื้อหาในเล่มที่ ๑ นั้น เป็นการสังเคราะห์และเรียบเรียงข้อมูลทั้งหมดโดยละเอียด เพื่อให้เห็นภาพรวมและลักษณะเฉพาะด้านการดำเนินชีวิตและวัฒนธรรมของแต่ละเผ่า ยกเว้นข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูลด้านมุขปาฐะ ได้แก่นิทาน เพลง และคำกล่าวของเผ่า ซึ่งเรียบเรียงไว้ในเล่มที่ ๒ ส่วนเล่มที่ ๓ เป็นการสรุปและวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างชนเผ่าและการปรับตัว เท่าที่จะสามารถวิเคราะห์ได้จากข้อมูลทั้งหมด ที่ได้มาในเวลาอันจำกัดของการเดินทางไปเก็บข้อมูลแต่ละครั้งและจากความช่วยเหลือของผู้ร่วมงานทั้งปวง

รายงานวิจัยด้านวัฒนธรรมของชนเผ่าในแขวงเซกองนี้ยังไม่เป็นผลงานวิจัยที่มีคุณภาพสมบูรณ์ เหตุสำคัญคือความอ่อนด้อยทางศักยภาพและความรู้ความเชี่ยวชาญของข้าพเจ้า ทั้งในด้านวัฒนธรรมของชนเผ่าเหล่านี้และด้านทฤษฎีการวิเคราะห์วัฒนธรรม ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงพยายามบันทึกและเรียบเรียงข้อมูลทั้งหมดไว้โดยละเอียด เพื่อให้ผู้ที่สนใจสามารถศึกษาหรือสร้างงานวิจัยอื่นๆ ต่อไปได้อีก ซึ่งอาจจะมีคุณค่าและเป็นประโยชน์แก่วิชาการยิ่งกว่างานนี้ ตลอดจนเป็นประโยชน์ในการวางแผนวิจัยและพัฒนาของประเทศ สปป.ลาว ข้าพเจ้าใคร่ขอให้ถือว่าข้อมูลทั้งหมดนี้เป็นข้อมูลของบรรดาชนเผ่าทั้งหลายในแขวงเซกอง ที่ข้าพเจ้าเป็นเพียงผู้นำมาถ่ายทอดเบื้องต้น

ในท้ายที่สุด ข้าพเจ้าขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และภาควิชาภาษาไทย ซึ่งได้กรุณาอนุญาตให้ข้าพเจ้าได้ทำงานวิจัยนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ขอรำลึกพระคุณแก่ผู้ที่เป้นแรงบันดาลใจสำคัญ ๓ ท่าน ซึ่งทำให้ข้าพเจ้าอาจหาญทำงานชิ้นใหญ่เกินความสามารถนี้ คือ

พระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค) ผู้บันทึกและเขียนหนังสือ ว่าด้วยภาษาต่าง ๆ ในสยามประเทศ ซึ่งข้าพเจ้าได้อาศัยเป็นความรู้พื้นฐานเรื่องชนเผ่าทั้งหลาย

ศาสตราจารย์ ดร. คุณบรรจบ พันธุเมธา

ศาสตราจารย์ ดร. A. Thomas Kirsch

สุรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

๑๓ กรกฎาคม ๒๕๔๔

ขอขอบคุณ สำนักพิมพ์เมืองโบราณ

และคุณมรุส กุลจินต์ ผู้ช่วยดำเนินการจัดทำต้นฉบับและการพิมพ์หนังสือชุด ๑๓ ชนเผ่าในแขวงเซกอง

สารบัญ

บทนำ	๑๓	ชนเผ่าในแขวงเซกอง	๑
		บทสำรวจเบื้องต้น	๑
		มิติด้านเวลาและสถานที่	๖
บทที่ ๑		กลุ่มชาติพันธุ์	๘
		วิถีชีวิตพื้นฐาน	๘
		ลักษณะความสัมพันธ์ดั้งเดิม	๒๒
		ช่วงเวลาของความเปลี่ยนแปลง	๓๑
บทที่ ๒		การแต่งงาน ครอบครัว เครือญาติ	๓๓
		แนวคิดเรื่องเพศสัมพันธ์	๓๓
		การเลือกคู่ครองและการแต่งงาน	๓๖
		ความสัมพันธ์ภายในครอบครัว	๔๕
		บทบาทหญิง-ชายและความเปลี่ยนแปลงทางสังคม	๕๑
บทที่ ๓		ความเชื่อและพิธีกรรม	๕๔
		ระบบนับถือผีและความเปลี่ยนแปลง	๕๔
		พิธีกรรมกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างชนเผ่า	๗๑
		พุทธและผีในบ้านส่วย บ้านละเวน	๘๙
		พิธีกรรมกับบทบาทผู้นำในชนเผ่า	๙๓
บทที่ ๔		ปฏิสัมพันธ์ระหว่างชนเผ่า	๙๗
		เซกองในปัจจุบัน	๙๗
		อัตลักษณ์และสถานภาพทางสังคม	๑๐๐
		กลุ่มผู้นำทางวัฒนธรรมกับความเปลี่ยนแปลง	๑๐๗
		ความหลากหลายและเอกภาพทางวัฒนธรรม	๑๐๗
บรรณานุกรม			๑๐๙

๑๓ ชนเผ่าในแขวงเซกอง

บทสำรวจเบื้องต้น

แขวงเซกอง สปป.ลาว ประกอบด้วยประชากรที่เป็นชนเผ่าอย่างน้อย ๑๔ ชนเผ่าตามที่มีรายงานในเอกสารของห้องการค้าและวัฒนธรรมของแขวงเซกอง ในจำนวน ๑๔ ชนเผ่านี้มีลาวลุ่มอยู่ด้วยซึ่งมีจำนวนน้อยที่สุดเมื่อเทียบกับจำนวนรวมของชนเผ่าอื่นๆ ส่วนอีก ๑๓ ชนเผ่า นั้น จำแนกตามภาษาพูดของเผ่าและความรับรู้ของแต่ละเผ่าว่าตนเป็นเผ่าอะไร และชุมชนที่อยู่ใกล้เคียง หรือที่มีปฏิสัมพันธ์ด้วยในลักษณะต่างๆ นั้นเป็นชนเผ่าอะไร แม้ว่าวิถีชีวิต คติความเชื่อดั้งเดิม ระบบครอบครัวและเครือญาติ ที่อยู่อาศัย ตลอดจนการสร้างสรรคทางศิลปะและวัฒนธรรมจะมีลักษณะเหมือนหรือใกล้เคียงกัน และผลจากการที่อยู่ในพื้นที่ต่อเนื่องกันจะทำให้เกิดการปรับตัวและผสมกลมกลืนกันบ้าง หากแต่ละเผ่าก็ยังรักษาความรู้ไว้ได้ชัดเจนว่าเผ่าของตนและเผ่าอื่นๆ นั้นจำแนกจากกันได้ด้วยข้อกำหนดอย่างไรบ้างนอกเหนือไปจากภาษาพูดที่ต่างกัน

เท่าที่ศึกษาหลักฐานทางเอกสารภาษาไทย ข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องชนเผ่าเหล่านี้ (ยกเว้นลาวลุ่ม) ยังไม่เคยมีรายงานเป็นทางการหรือในเชิงวิชาการ นอกจากที่มีปรากฏเป็นบันทึกข้อมูลของนักเดินทาง หรือผู้ที่ได้เคยเข้าไปในดินแดนแถบนี้ หรือได้เคยพบกับประชากรที่เป็นชนเผ่าเหล่านี้มาบ้าง ดังเช่น หนังสือเรื่อง ว่าด้วยภาษาต่างๆ ในสยามประเทศ ของพระยาประจักษ์จกรจักร (แช่ม บุนนาค) ซึ่งบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับวัฒนธรรมและคำภาษาของชนเผ่า และมีเรื่องราวเกี่ยวกับชนเผ่า เช่น อะลัก (ฮารัก) กระเสง (กะเซง) ตะโอย อยู่บ้าง แต่ข้อมูลดังกล่าวก็มีปริมาณน้อย และยังไม่มียุคใดที่ศึกษาค้นคว้าสืบเนื่องโดยเฉพาะเกี่ยวกับชนเผ่าที่อยู่ในบริเวณแขวงเซกองปัจจุบัน จึงอาจกล่าวได้ว่ายังไม่มีเอกสารภาษาไทยที่เสนอการบันทึกภาพชุมชนของชนเผ่าเหล่านี้อย่างสมบูรณ์ ในทางวิชาการสาขาใดสาขาหนึ่ง แต่หนังสือของพระยาประจักษ์จกรจักรเรื่องนี้ก็นับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง ในฐานะเป็นข้อมูลพื้นฐานและเท่าที่สุดที่เป็นภาษาไทยเท่าที่สามารถจะสืบค้นได้

การรวบรวมศึกษาข้อมูลทางวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชนเผ่าเหล่านี้ จะเป็นประโยชน์ในการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับชนเผ่าที่เป็นประชากรดั้งเดิมของพื้นที่ สามารถนำไปเปรียบเทียบกับข้อมูลเรื่องชนเผ่าอื่นๆ ทั้งที่อยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงหรือต่างแหล่งพื้นที่แต่อาจมีระบบวิถีชีวิต สภาพแวดล้อม คล้ายคลึงกันและมีปฏิสัมพันธ์กันมาในแง่ใดแง่หนึ่ง การบันทึกข้อมูลในเชิงชาติพันธุ์วรรณา (Ethnography) จึงเป็นประโยชน์เบื้องต้นในการให้ภาพวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชนเผ่าเหล่านี้ เพื่อการ

๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ศึกษาเปรียบเทียบในขั้นต่อไป อันจะช่วยเปิดความรู้เกี่ยวกับชนเผ่าในทางวิชาการหลายสาขาให้กว้างขวางและแจ่มชัดขึ้น เช่น คติความเชื่อดั้งเดิมของชนเผ่าในตระกูลภาษามอญ-เขมร และผลสืบเนื่องต่อพิธีกรรมและการสร้างสรรค์ทางศิลปวัฒนธรรม กระบวนการสืบทอดวัฒนธรรมมุขปาฐะของชนเผ่า การรับรู้และปรับตัวเข้ากับวิถีชีวิตในสังคมปัจจุบัน ปฏิสัมพันธ์ระหว่างชนเผ่าและทัศนคติต่อกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ

ความคิดเกี่ยวกับการศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศที่มีกลุ่มชาติพันธุ์ย่อยหลายกลุ่มนั้น ชาร์ลส์ เอฟ. คายส์ (Charles F. Keyes)* เสนอว่ากลุ่มชาติพันธุ์ที่ตั้งรกรากอยู่ในบริเวณเดียวกันจะมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในลักษณะที่พึ่งพากันในอดีต เนื่องจากความเจริญเกิดขึ้นในที่ราบลุ่มเป็นส่วนใหญ่ ในการศึกษาชาวเขาในทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะพบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ มีลักษณะเป็นคู่ เช่น คนลัวะ/คนเมือง คนกะฉิ่น/คนฉาน คนกะเหรี่ยง/คนพม่า คนม้ง/คนจีน เป็นต้น ทั้งนี้เพราะเกิดการพึ่งพากันระหว่างชาวเขาซึ่งเจริญน้อยกว่ากับคนพื้นราบซึ่งเจริญกว่า และสามารถผลิตสิ่งของต่างๆ ที่ชาวเขาไม่สามารถผลิตได้ การศึกษาความคล้ายคลึงหรือแตกต่างระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ก็ดี การศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ก็ดี ไม่ได้เป็นการทำให้เกิดความแตกแยกหรือเกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่ม ในทางตรงกันข้าม จะส่งเสริมให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีอันเป็นผลมาจากความเข้าใจซึ่งกันและกัน

กลุ่มชาติพันธุ์ (ethnic group) คือ กลุ่มคนที่มีวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ภาษาพูดเดียวกัน และเชื่อว่าสืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษกลุ่มเดียวกัน (หมายถึงบรรพบุรุษทางสายเลือดและบรรพบุรุษทางวัฒนธรรม) ผู้ที่อยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันจะมีความรู้สึกผูกพันทางสายเลือดและวัฒนธรรมอยู่ด้วยพร้อมๆ กันไป เป็นความรู้สึกที่ช่วยเสริมสร้างเอกลักษณ์ของบุคคลและของชาติพันธุ์ คำว่า “ชนเผ่า” ที่ใช้ในการศึกษานี้จะตรงกับความหมายของคำว่า “กลุ่มชาติพันธุ์” ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับระบบของสปป.ลาว ในการจำแนกกลุ่มประชากร

องค์ความรู้หรือความเข้าใจที่แจ่มชัดเกี่ยวกับชนเผ่าเหล่านี้ จะส่งผลต่อไปถึงการวางแผนในการพัฒนา ทั้งในด้านวิถีชีวิตทั่วไป การศึกษาตามระบบความรู้และเทคโนโลยีปัจจุบัน เพื่อสนองความจำเป็นสำหรับอนาคต การปรับวิถีชีวิตของชุมชนโดยความเข้าใจ ความรับรู้ และทางเลือกของชุมชนเอง

* Charles F. Keyes, “Introduction” in *Ethnic Adaptation and Identity : The Karen on the Thai Frontier with Burma*, 1979.

ตลอดจนถึงการปรับเข้ากับความเป็นเอกภาพของชุมชนใหญ่ ซึ่งมีชนเผ่าเหล่านี้เป็นกลุ่มประชากรหลัก อย่างไรก็ตาม การศึกษาวิถีชีวิตและภาพรวมของชนเผ่าจำนวนถึง ๑๓ ชนเผ่า (ไม่นับลาวลุ่ม) นับว่าเป็นงานหนักด้านวัฒนธรรม จำเป็นต้องใช้เวลาและจำนวนผู้ศึกษามากพอสมควรกับปริมาณงาน ฉะนั้น นับตั้งแต่ได้เริ่มทำการสำรวจข้อมูลครั้งแรก เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๘ ซึ่งในขณะนั้นยังไม่มีแม้แต่แผนการว่าจะดำเนินโครงการวิจัย จนถึงเวลาที่ได้เริ่มดำเนินการวิจัยไตรมาสแรก ตามแผนงานของโครงการวิจัย เรื่อง ภาษาและวัฒนธรรมของชนเผ่าในแขวงเซกอง สปป.ลาว เพื่อเป็นความรู้พื้นฐานในการวางแผนวิจัยและพัฒนา* ซึ่งมีกำหนดระยะเวลาดำเนินโครงการรวมทั้งสิ้น ๘ ไตรมาส (มีนาคม ๒๕๔๑-ธันวาคม ๒๕๔๒) และต่อมาได้ขอต่อเวลาของโครงการเพื่อตรวจสอบข้อมูล และเรียบเรียงรายงานผลการวิจัยอีก ๑ ปี (มกราคม ๒๕๔๓-ธันวาคม ๒๕๔๓) การรวบรวมและศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลด้านวัฒนธรรม ยังไม่สามารถดำเนินไปถึงขั้นการให้ภาพที่สมบูรณ์ของทุกชนเผ่าได้ แต่เป็นการเก็บข้อมูล จัดจำแนก และตีความข้อมูล เพื่อสร้างองค์ความรู้โดยรวมเกี่ยวกับชนเผ่าทั้ง ๑๓ เผ่าอย่างละเอียดชัดเจนที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ เป็นครั้งแรกในวงวิชาการด้านสังคมและวัฒนธรรม (ดูรายละเอียดในรายงานผลการวิจัยเล่มที่ ๑ ๑๓ ชนเผ่าในลาวตอนใต้ : วิถีชีวิตและวัฒนธรรม)

หลังจากที่ได้สำรวจข้อมูลครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๘ และเดินทางไปสำรวจครั้งที่สอง เมื่อเดือนมกราคม ๒๕๔๐ เพื่อร่างโครงการวิจัยด้านวัฒนธรรม วัตถุประสงค์ในการรวบรวมและศึกษาเรื่องราวของชนเผ่าทั้ง ๑๓ เผ่า จึงได้กำหนดขึ้น ๓ ประการด้วยกัน

๑. เพื่อรวบรวมข้อมูลด้านวิถีชีวิตทางสังคมและวัฒนธรรมของชนเผ่า ๑๓ เผ่า ในแขวงเซกอง ทั้งข้อมูลที่เป็นวิถีชีวิตดั้งเดิม (จากการสัมภาษณ์) และวิถีชีวิตปัจจุบัน (จากการสัมภาษณ์และสังเกต)

๒. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบความเปลี่ยนแปลงด้านวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี และการสร้างสรรค์ทางศิลปวัฒนธรรมของแต่ละเผ่า และระหว่างเผ่า

๓. เพื่อศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างชนเผ่า และการปรับตัวเข้ากับการดำรงชีวิตในปัจจุบัน ทั้งในแง่ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและการรักษาอัตลักษณ์ของเผ่า เพื่อที่จะประสานเข้ากับนโยบายของรัฐในการสร้างเอกภาพทางภาษาและวัฒนธรรมของชนเผ่าเหล่านี้ โดยมีวัฒนธรรมลาวลุ่มเป็น

* ดูรายละเอียดการดำเนินโครงการใน ภาษาของนานาชนเผ่าในแขวงเซกอง ลาวใต้ เพื่อเป็นความรู้พื้นฐานในการวางแผนวิจัยและพัฒนา ของ รองศาสตราจารย์ ดร. ชีระพันธ์ ล.ทองคำ หัวหน้าโครงการวิจัย

๔ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

ศูนย์กลางหรือเป็นกระแสหลัก

ชนเผ่าทั้ง ๑๓ เผ่าที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในแขวงเซกอง ซึ่งเป็นแขวงใหม่ที่สุดในจำนวนแขวง ๔ แขวง ตอนใต้ของประเทศ สปป.ลาว ได้แก่ ตะเริงง ฮารัก (อะลัก) กะตุ เงะ (เกรียง) ดักกั๋ง ตะวีว จะต้อง กะเซง แย้ฮู ละวี ล่วย ละเวน (จรุ) และตะโอย (ตะออส) ชนเผ่าทั้งหมดนี้ หากจำแนกตามเขตที่ตั้งถิ่นฐานในปัจจุบันซึ่งแบ่งออกเป็นเมือง ๔ เมืองที่ขึ้นต่อแขวงเซกองจะจัดกลุ่มได้ดังนี้

เมืองดักจิง	ตะเริงง แย้ฮู ดักกั๋ง ตะวีว กะเซง
เมืองกะลิม	เงะ กะตุ จะต้อง ตะโอย
เมืองละมาม	ฮารัก ละวี
เมืองท่าแดง	ล่วย ละเวน

ส่วนลาวลุ่มนั้น มีจำนวนน้อยและตั้งถิ่นฐานดั้งเดิมอยู่เพียง ๓ บ้านในเขตเมืองละมาม ซึ่งเป็นที่ตั้งตัวแขวงเซกองในปัจจุบัน และมีอีกจำนวนหนึ่งที่กระเจายกกันอยู่ในเขตเมืองท่าแดง เนื่องจากแต่เดิมก่อนที่จะตั้งแขวงเซกองขึ้น (พ.ศ. ๒๕๒๗) พื้นที่แถบนี้ขึ้นอยู่กับแขวงสาละวัน และบางส่วนอยู่กับแขวงอัตตะปือ ซึ่งเป็นแขวงที่มีกลุ่มลาวลุ่มเป็นกลุ่มหลักของพื้นที่

หากจัดจำแนกชนเผ่าทั้ง ๑๓ เผ่า ตามตระกูลภาษาที่พูด ซึ่งในขณะนี้ถือว่าเป็นวิธีการจัดจำแนกกลุ่มที่ชัดเจนและเป็นที่เชื่อถือกันมากที่สุด ก็จะจำแนกกลุ่มของชนเผ่าได้ดังนี้

ชนเผ่าทั้ง ๑๓ เผ่า พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมร (ลาวลุ่มพูดภาษาตระกูลไท) จำแนกแยกตามสาขาภาษาได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ

๑. ตระกูลภาษามอญ-เขมร สาขาขัณฑ์ฮารัก ได้แก่ ตะเริงง แย้ฮู ฮารัก กะเซง ละเวน ละวี และล่วย ซึ่งแบ่งย่อยเป็น ๒ กลุ่ม ที่พูดภาษาต่างกัน (ดูรายละเอียดใน ภาษาของนานาชนเผ่าในแขวงเซกอง ลาวใต้ ของ รองศาสตราจารย์ ดร. วีระพันธ์ ล.ทองคำ)

๒. กลุ่มตระกูลภาษามอญ-เขมร สาขากะตุอิก ได้แก่ กะตุ เงะ ตะวีว ตะโอย ดักกั๋ง และจะต้อง

ในการรวบรวมข้อมูลด้านวัฒนธรรม ได้แบ่งชนเผ่าออกเป็น ๔ กลุ่ม ตามเมืองทั้ง ๔ ของแขวง โดยถือว่าแต่ละชนเผ่ามีบ้านเก่าแก่ดั้งเดิมอยู่ในเขตของเมืองใด หรือมีกลุ่มประชากรอยู่มากที่สุดในเขตเมืองใด ทั้งนี้โดยคาดว่า ผลการศึกษาข้อมูลด้านวัฒนธรรมน่าจะสนับสนุนการจัดจำแนกกลุ่มตามภาษาที่พูด แต่การจัดจำแนกตามถิ่นฐานของบ้านเก่าของชนเผ่าในช่วงแรกของโครงการด้านวัฒนธรรมนั้นเป็นไปตามข้อสมมติฐานด้านการรับและเผยแพร่ลักษณะทางวัฒนธรรมที่มีผลต่อการดำเนินวิถีชีวิตและคตินิยมเชื่อ ซึ่งจะทำให้สามารถดำเนินการศึกษาปฏิสัมพันธ์และการปรับตัว

ระหว่างชนเผ่าได้ชัดเจนขึ้น

การกำหนดบ้านเก่าแก่ดั้งเดิมของชนเผ่า หรือบ้านหลักของแต่ละเผ่า่นั้น เกิดขึ้นหลังจากการสำรวจข้อมูลครั้งที่ ๒ ในเดือนมกราคม ๒๕๔๐ ซึ่งได้เดินทางไปเยี่ยมบ้านชนเผ่าอีก ๑๐ เผ่า (หลังจากที่ได้ไปเยี่ยมเผ่าเตเรียบ บ้านดักกลัน ในเมืองดักจิง เผ่าฮารัก บ้านกะสังกาง เมืองละมาม และเผ่าละวีที่บ้านละวีฝั่งแดง เมืองละมามมาแล้วในการสำรวจครั้งแรก) ในการสำรวจครั้งนี้ได้ไปบ้านชนเผ่าต่างๆ ดังนี้

๑๒ มกราคม	บ้านตือก๊อกล็อก เผ่ากะตู	ระยะทาง ๓๒ กิโลเมตร	เมืองท่าแดง
๑๓ มกราคม	บ้านหนองนก เผ่าละเวน	ระยะทาง ๔๕ กิโลเมตร	เมืองท่าแดง
๑๔ มกราคม	บ้านยกท่ง เผ่าส่วย	ระยะทาง ๒๘ กิโลเมตร	เมืองท่าแดง
๑๕ มกราคม	บ้านจะลาม เผ่าเงะ	ระยะทาง ๔๒ กิโลเมตร	เมืองท่าแดง
๑๖ มกราคม	บ้านปะแลงกาง เผ่าเตอโย	ระยะทาง ๕๕ กิโลเมตร	เมืองท่าแดง
๑๗ มกราคม	บ้านโนนหนองหว้า เผ่าแย้ฮู	ระยะทาง ๑๐ กิโลเมตร	เมืองละมาม
๑๘ มกราคม	เมืองละมาม (จะต้อง ตะวีว ดักกิง กะเซง)		

ต่อมา ในเดือนมกราคม ๒๕๔๑ โครงการศึกษาด้านวัฒนธรรม ได้จัดอบรมผู้ช่วยเก็บข้อมูลทางวัฒนธรรม โดยขอความร่วมมือจากคณะผู้ประสานงานของแขวงเซกอง ให้ช่วยจัดส่งผู้ช่วยเก็บข้อมูลที่เป็นชนเผ่าต่างๆ ทั้ง ๑๓ เผ่า มาเข้าอบรมเป็นเวลา ๓ วัน เพื่อทดลองเก็บข้อมูลตามหัวข้อด้านวิถีชีวิตและวัฒนธรรมรวม ๑๐ หัวข้อ โดยใช้แบบบันทึกข้อมูลที่กำหนดขึ้น และอบรมการใช้วัสดุอุปกรณ์ในการเก็บข้อมูล คือ กล้องถ่ายภาพนิ่ง และเครื่องบันทึกเสียง ผู้ช่วยเก็บข้อมูลทั้ง ๑๓ คนนี้ ต้องเป็นชนเผ่าที่ยังมีบ้านเดิมอยู่ในเขตแขวงเซกอง และสามารถพูดและเขียนภาษาลาวลุ่มได้พอสมควร เพื่อจะได้สามารถติดต่อสื่อสารกับผู้วิจัยได้โดยตรง

ผู้ช่วยเก็บข้อมูล ทั้ง ๑๓ เผ่าได้แก่

๑. ท้าวแสงพา บุณทะงัน	เผ่าเตเรียบ
๒. ท้าวพงไซ	เผ่าแย้ฮู
๓. ท้าวหนูวัน	เผ่าตะวีว
๔. ท้าววิไลสัถ บุตรดักกิง	เผ่าดักกิง

(ต่อมา เนื่องจากท้าววิไลสัถติดภาระงาน จึงเปลี่ยนเป็นท้าวคำวัน พันเงินเมา)

๖ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

๕. ท้าวสมลี	เผ่ากะเซง
๖. นางมะนีสอน	เผ่าเงะ
๗. ท้าวคอบ	เผ่ากะตู
๘. ท้าวฮั่นวิไล	เผ่าจะต๋อง
๙. ท้าวเทิม	เผ่าตะโอย
๑๐. ท้าวดวงใจ เคื่องคำ	เผ่าฮารัก
๑๑. ท้าวคำบุญ	เผ่าละวี
๑๒. ท้าวจันทบ	เผ่าส่วย
๑๓. ท้าวบุญลวน คินทะวง	เผ่าละเวน

แบบบันทึกข้อมูลพื้นฐานด้านวิถีชีวิตและวัฒนธรรมกำหนดไว้ ๑๐ หัวข้อ ได้แก่ เรือนที่อยู่อาศัย การทำมาหากิน การแต่งกาย เครื่องมือเครื่องใช้ การรักษาโรคและยาพื้นบ้าน ประเพณีพิธีกรรมและ คติความเชื่อ นิทานพื้นบ้าน คำกล่าว ระบบครอบครัวและเครือญาติ และศิลปวัฒนธรรมแขนงต่างๆ

มิติด้านเวลาและสถานที่

หลังจากเริ่มต้นดำเนินโครงการเมื่อเดือนมีนาคม ๒๕๔๑ การรวบรวมข้อมูลและการออกภาคสนามของผู้วิจัยเพื่อเก็บและตรวจสอบข้อมูลจึงดำเนินไปเป็นระยะตามไตรมาส ที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยกำหนดไว้ รวมทั้งสิ้น ๘ ไตรมาส สิ้นสุดเมื่อเดือนธันวาคม ๒๕๔๒ การเดินทางไปเก็บข้อมูลภาคสนามและพบกับผู้ช่วยเก็บข้อมูลแต่ละเผ่า ตลอดจนไปเยี่ยมบ้านของชนเผ่าเท่าที่จะสามารถเดินทางไปได้นั้น เป็นไปตามเงื่อนไขและข้อจำกัดด้านเวลา พาหนะ และเส้นทางคมนาคม ตลอดจนข้อจำกัดด้านตัวผู้วิจัยเองที่มีภาระหน้าที่ราชการอยู่ในขณะนั้นด้วย

หลังจากการดำเนินโครงการในไตรมาสแรก ได้มีการปรับแหล่งเก็บข้อมูลของแต่ละชนเผ่าให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงและหลักวิชา โดยกำหนดแหล่งข้อมูลไว้ ๓ ลักษณะ

๑. แหล่งข้อมูลหลักที่ผู้ช่วยเก็บข้อมูลใช้ในการเก็บข้อมูลพื้นฐาน ซึ่งอาจเป็นหมู่บ้านดั้งเดิมของเผ่า หมู่บ้านเดิมของผู้เก็บข้อมูล หรือหมู่บ้านที่ผู้เก็บข้อมูลเห็นว่าสามารถทำงานได้สะดวกที่สุด

๒. แหล่งข้อมูลที่เป็นหมู่บ้านดั้งเดิมของชนเผ่าที่ยังเก็บรักษาเอกลักษณ์ของเผ่า เช่น ที่อยู่อาศัย ขนบธรรมเนียม พิธีกรรม เครื่องแต่งกาย ไว้ได้มากที่สุด

๓. แหล่งข้อมูลที่มีประชากรของชนเผ่าอื่นๆ อยู่อาศัย ผู้วิจัยสามารถเข้าไปเยี่ยมได้แน่นอน

และสะดวก สำหรับผู้วิจัยเก็บข้อมูลเพิ่มเติม และ/หรือ ใช้ในการตรวจสอบข้อมูลของผู้ช่วยเก็บข้อมูล

การกำหนดแหล่งข้อมูลทั้ง ๓ ลักษณะนี้ เพื่อสร้างความมั่นใจในการรวบรวมข้อมูลและตรวจสอบความถูกต้องแม่นยำของข้อมูล และช่วยให้ได้ปริมาณข้อมูลที่เพียงพอและเชื่อถือได้ในการวิเคราะห์ เช่น ในกรณีที่ไม่สามารถเดินทางเข้าถึงแหล่งข้อมูลเป้าหมายได้เพราะการคมนาคมไม่อำนวย ซึ่งพบว่าเกิดขึ้นมากที่สุดในการเก็บข้อมูลภาคสนาม และต้องแก้ไขปัญหาอุปสรรคดังกล่าวอยู่ตลอดเวลา การเก็บข้อมูลลุล่วงไปได้เพราะความร่วมมือและความอนุเคราะห์ของคณะผู้ประสานงานของแขวงเซกอง (ดูรายละเอียด เรื่องการบริหารโครงการ ใน ภาษาของนานาชนเผ่าในแขวงเซกอง ลาวใต้)

การกำหนดแหล่งข้อมูล ผู้ช่วยเก็บข้อมูล ตลอดจนเงื่อนไขด้านต่างๆ นั้น เป็นไปเพื่อให้ได้ข้อมูลมีลักษณะเป็นพลวัต ทั้งในด้านมิติเวลาและสถานที่ เนื่องจากในการศึกษาปฏิสัมพันธ์และการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของชนเผ่า นั้น ไม่ควรจะเป็นการศึกษาภาพนิ่งของชุมชนในอดีต หรือสังเคราะห์ภาพรวมขึ้นมาจากมุมมองหรือประสบการณ์ของผู้บอกข้อมูลหรือผู้วิจัย แต่เพียงคนเดียวหรือกลุ่มเดียว และไม่ใช้จากแหล่งข้อมูลเพียงจุดเดียว ดังนั้นข้อมูลในการศึกษานี้จึงมีทั้งการบอกเล่าของคนในรุ่นสูงอายุ คนรุ่นกลางและรุ่นใหม่ ทั้งหญิงและชาย และพยายามให้ได้ข้อมูลเปรียบเทียบของเผ่าเดียวกันในชุมชนที่มีสภาพแวดล้อมต่างกัน เช่น ในบ้านดั้งเดิมของชนเผ่า และในบ้านที่อพยพโยกย้ายลงมาตั้งถิ่นฐานใหม่ในบริเวณพื้นที่เจริญ เช่น ตัวแขวง หรือตัวเมือง

ข้อมูลและผลการวิเคราะห์ข้อมูลที่เสนอต่อไปนี้ จึงมิได้เป็นความพยายามที่จะสังเคราะห์ภาพชุมชนชนเผ่าดั้งเดิม หรือแสวงหาอัตลักษณ์ของชนเผ่าแต่เพียงอย่างเดียว หากต้องการเสนอให้เห็นความเป็นมา และความเปลี่ยนแปลง จากทัศนะและมุมมองของตัวแทนชนเผ่าเหล่านั้นๆ รวมถึงทัศนะและมุมมองของชนเผ่าที่มีปฏิสัมพันธ์กันมาแต่เดิมจนถึงปัจจุบัน ทั้งในด้านของมิติเวลาและมิติสถานที่

บทที่ ๑

กลุ่มชาติพันธุ์

กลุ่มชาติพันธุ์ หรือชนเผ่า ในแขวงเซกอง ทั้ง ๑๓ เผ่า แม้จะแยกออกได้เป็นคนละเผ่า ทั้งใน ความรับรู้ของชนเผ่าเอง เผ่าที่มีความสัมพันธ์กัน และทั้งการรับรู้ของกระบวนการปกครองของรัฐ แต่ในสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและความเป็นมาของเผ่า ทำให้วิถีชีวิตพื้นฐานของเผ่าเหล่านี้มี ลักษณะร่วมกันอยู่หลายด้าน อีกทั้งความสัมพันธ์ที่มีอยู่ระหว่างเผ่ามาเป็นเวลายาวนาน ทำให้เกิดการ รับและถ่ายทอดอิทธิพลทางการดำเนินชีวิตและวัฒนธรรม จึงทำให้เกิดความคล้ายคลึงและมองเห็น รูปแบบของความสัมพันธ์ที่มีต่อกันได้

วิถีชีวิตพื้นฐาน

ชนเผ่าในเซกอง อาจแบ่งเป็นกลุ่มใหญ่ได้ ๒ กลุ่ม ตามลักษณะภูมิประเทศที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ คือ กลุ่มที่อยู่บนภูดอย และกลุ่มที่อยู่พื้นราบ (ทุ่งเพียง) และที่ราบสูง (ภูเพียง) ในการกำหนดกลุ่ม ชาติพันธุ์ของรัฐ กลุ่มชาติพันธุ์ทั้งหมดนี้เรียกว่า ลาวเทิง ในทางภาษาศาสตร์ชาติพันธุ์ กลุ่มลาวเทิง เป็นกลุ่มที่พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมร ในขณะที่กลุ่มลาวลุ่ม เป็นกลุ่มที่พูดภาษาตระกูลไท และกลุ่ม ลาวสูง จะเป็นพวกที่พูดภาษาตระกูลจีน-ทิเบต และ แม้ว-เย้า ในสมัยก่อนกลุ่มลาวเทิงนี้มักถูกเรียกว่าชา ดังเช่นในหนังสือ ว่าด้วยภาษาต่าง ๆ ในสยามประเทศ พระยาประจักษ์กรจักรใช้คำเรียกชนเผ่าที่อยู่ อาศัยในเขตพื้นที่นี้ว่า ชา ยกเว้นส่วยเพียงกลุ่มเดียว (ประจักษ์กรจักร : ๒๔๖๒, น. ๒)

สภาพแวดล้อมของที่ตั้งถิ่นฐาน ทำให้ชนเผ่าเหล่านี้มีลักษณะทางวัฒนธรรมและการดำรงชีวิต แตกต่างกันไปบ้าง

เรือนที่อยู่อาศัย

กลุ่มชนเผ่าที่อยู่บนภูดอย ได้แก่ ชนเผ่าในเมืองดักจิงและเมืองกะลิม ซึ่งเป็นพื้นที่ภูเขาหรือที่ เรียกว่า ภูดอย เมืองดักจิงจะอยู่บนภูดอยสูงกว่าเมืองกะลิม มีอากาศเย็นจัด แหล่งน้ำกินน้ำใช้มักเป็น ลำห้วยขนาดเล็ก หรือบางชุมชนจะอยู่ในบริเวณมีตาน้ำ หรือน้ำซับที่ซึมออกมาจากภูเขา ส่วนชนเผ่า ในเมืองกะลิมอยู่บนภูดอยไม่สูงนัก จึงมีอากาศร้อนกว่า และมีลำน้ำใหญ่คือ เซกอง เป็นเส้นทางคมนาคม

เนื่องจากพื้นที่ราบบนภูดอยมีจำกัด ชุมชนในเมืองดักจึงและกะลิมจึงมักเป็นชุมชนขนาดเล็ก กระจายกันอยู่ตามบริเวณที่ราบไหล่เขาและเชิงเขา การปลูกเรือนจะรวมกันเป็นกลุ่ม หันหน้าเรือนเข้าหากันเป็นวงกลม ทั้งพื้นที่ตรงกลางไว้เป็นลานบ้าน (เรียกตามภาษาลาวลุ่มว่า เดินบ้าน) บริเวณลานบ้านนี้จะเป็นที่ของกว๊าน (ก๊วน) บ้าน ซึ่งเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมต่างๆ ร่วมกันของชุมชน เช่น การแข่งฮึดบ้าน กว๊านบ้านจึงเป็นพื้นที่สาธารณะที่คนในชุมชนมีสิทธิร่วมกันและต้องมีภาระหน้าที่ในการดูแลซ่อมแซมร่วมกัน การปลูกเรือนรวมกันเป็นกระจุก และหันหน้าเรือนเข้าหากัน ทำให้สะดวกในการรักษาความปลอดภัย และสามารถพึ่งพาอาศัยกันได้ นับตั้งแต่การปลูกและซ่อมแซมเรือน การทำมาหากินและความร่วมมือด้านอื่นๆ ซึ่งจำเป็นสำหรับชุมชนที่อยู่ในเขตกันดาร

การปลูกเรือนที่หันหน้าเรือนเข้าหากันนี้ ส่งผลถึงการขยายพื้นที่ตัวเรือน เนื่องจากมีพื้นที่จำกัด จึงพบว่ามักจะมีข้อห้ามสำคัญเกี่ยวกับการปลูกเรือนว่า หากพื้นที่อยู่อาศัยในตัวเรือนไม่เพียงพอกับจำนวนสมาชิกในครัวเรือน ซึ่งมักจะมีจำนวนมาก ก็จะต้องรื้อเรือนเก่าลงและปลูกสร้างเรือนใหม่ให้มีขนาดเพียงพอ จะไม่มีการต่อเติมพื้นที่ตัวเรือนไม่ว่าในลักษณะใด ซึ่งถือว่าเป็นชะล่ำสำคัญที่จะละเมิดไม่ได้ ในระหว่างที่รื้อเรือนเก่าลงนี้ แต่ละครอบครัว (พ่อแม่ลูก) ก็จะปลูกตูป (กระต๊อบ) ขนาดเล็กอยู่ใกล้ๆ พื้นที่ที่จะปลูกเรือน ตูบชั่วคราวนี้มักใช้ไม้ไผ่เป็นวัสดุทั้งหมด และเมื่อเรือนใหม่เสร็จก็จะรื้อตูปทั้งหมดทิ้งไป และกลับขึ้นไปอยู่บนเรือนใหม่ด้วยกันทั้งหมด จะเห็นได้ว่า ข้อจำกัดด้านพื้นที่ทำให้เกิดคติความเชื่อเกี่ยวกับการปลูกสร้างที่อยู่อาศัย เพื่อช่วยควบคุมการใช้พื้นที่ร่วมกันของชุมชน

เรือนที่อยู่อาศัยในเขตภูดอยเหล่านี้ เป็นเรือนที่ใช้วัสดุประเภทไม้ โครงสร้างของเรือนมักใช้ไม้ไผ่ขนาดต่างๆ มีตั้งแต่ลำขนาดใหญ่ เช่น ไม้ปึก ไม้ป่อง ไม้เหียะ มาประกอบเป็นโครงเรือน ใช้หวายผูกโครงไม้ไผ่เข้าด้วยกัน ส่วนพื้นเรือนและฝานั้น ถ้าเป็นชุมชนที่ตั้งบ้านอยู่มั่นคงแล้ว มักจะเป็นพื้นไม้กระดานที่เป็นไม้แก่น เช่นเดียวกับฝาเรือน แต่ในชุมชนเล็กๆ มักใช้ไม้ไผ่สับเป็นฟากปูพื้นเรือน และใช้เป็นฝาเรือน หรือใช้ไม้ไผ่สานเป็นฝาเรือน หลังคาเรือนมุงด้วยหญ้า (ปลั่ง) หรือใบไม้ขนาดใหญ่ (เขย) ที่หาได้ในท้องถิ่น หลังคาหญ้าเหล่านี้จะมุงหนามาก เพื่อป้องกันความหนาวเย็น และจะทำหลังคาลาดคุ่มลงมาเกือบจดพื้นเรือน ในตัวเรือนจึงค่อนข้างมืด และไม่นิยมทำหน้าต่างหรือเจาะช่องให้แสงสว่างและลมเข้า อาศัยแสงจากไฟในเตาที่ก่อด้วยดินเหนียวบนพื้นเรือน จุดต่างๆ ภายในเรือนจึงมักมีควันไฟอบอวล โดยเฉพาะในช่วงตอนเย็นและกลางคืน แต่ก็ทำให้อบอุ่น เพราะอากาศในบริเวณนี้จะค่อนข้างหนาวตลอดปี โดยเฉพาะในหน้าหนาวจะหนาวจัดมาก ทั้งหลังคาเรือนที่ลาดคุ่มจดพื้นและเตาไฟในเรือนจึงช่วยป้องกันความหนาวเย็นและสร้างความอบอุ่นได้เพียงพอสำหรับ

๑๐ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

สมาชิกในเรือน เรือนส่วนมากจะมีเตาไฟอย่างน้อย ๒ เตา เพื่อใช้ผิงไฟและทำอาหารประจำวัน และเนื่องจากสมาชิกในเรือนมักมีจำนวนมาก เตาไฟในเรือนของบางเผ่า เช่น กะตุ จึงกลายเป็นเครื่องกำหนดนับจำนวนคู่สามีภรรยา หรือครอบครัวพื้นฐาน (พ่อแม่ลูก) ที่รวมกันอยู่ในกลุ่มพี่น้องทั้งหมดบนเรือนเดียวกัน

ตัวเรือนจะเป็นเรือนชั้นเดียว ใต้ถุนไม่สูงนักและไม่ได้ใช้พื้นที่ส่วนนี้ทำประโยชน์ นอกจากบางครั้งอาจใช้เก็บฟืนสำรองบ้าง พื้นเรือนมักสูงจากพื้นดินประมาณแค่เอว อย่างสูงไม่เกินระดับอก หรืออาจทำใต้ถุนสูงเพียงแค่เข่า มีชานด้านหน้าเรือนและหลังเรือน ชานด้านหน้าเป็นทางเข้าตัวเรือนที่ใช้ร่วมกันทั้งสมาชิกในเรือนและผู้มาเยือน ส่วนชานด้านหลังมักใช้เป็นบริเวณล้างภาชนะใช้สอยในการทำอาหาร ชานด้านหลังนี้อาจทำบันไดขึ้นลงเช่นเดียวกับชานหน้าเรือน แต่มักไม่ใช่เป็นทางขึ้นลง นอกจากเจ้าของเรือนใช้เพื่อความสะดวกในชีวิตประจำวัน บางเผ่าจะมีข้อกำหนดห้ามคนนอกเรือนใช้บันไดชานหลังเป็นทางขึ้นลง ซึ่งอาจจะเนื่องมาจากการใช้ชานหลังเป็นทางขึ้นลง จะต้องผ่านบริเวณที่เป็นพื้นที่นอนหรือพื้นที่ส่วนตัวของคนในเรือน ซึ่งอยู่ด้านในของตัวเรือน ดังนั้นกรห้ามใช้ชานหลังสำหรับขึ้นลง ทำให้พื้นที่นอนหรือพื้นที่เฉพาะสมาชิกในเรือนเป็นเขตพื้นที่ของสมาชิกในเรือนเท่านั้น

ชุมชนบางเผ่าเช่น กะตุ ซึ่งมีลักษณะครอบครัวเป็นครัวเรือนแบบขยาย คือ พี่น้องผู้ชายทั้งหมดจะอยู่รวมกันในเรือนยาว ซึ่งอาจมีขนาดยาวมาก มีสมาชิกในเรือนตั้งแต่ ๒๐ คนขึ้นไปจนถึง ๔๐-๕๐ คน จึงจำเป็นต้องเจาะช่องขึ้นลงทางด้านข้างของตัวเรือน เพื่อความสะดวกของคนในเรือน แต่ช่องหรือทางขึ้นลงนี้ก็มักใช้เฉพาะในเวลากลางคืน ส่วนการขึ้นลงเรือนตามปกติในเวลากลางวันก็จะใช้เฉพาะทางหน้าเรือนเช่นกัน

ตัวเรือนถัดจากชานหน้าเข้าไปมักทำพื้นยกสูงขึ้นจากพื้นชานเล็กน้อย ประมาณ ๑ ศอก และไม่มีฝาด้านหน้า พื้นที่ใช้สอยในตัวเรือนมักปล่อยให้เป็นที่โล่ง ไม่มีการกั้นห้องหรือบริเวณ สมาชิกในครัวเรือนจะรู้กันเองว่า พื้นที่ตรงไหนเป็นส่วนเฉพาะของใคร มักจะมีการกำหนดคร่าวๆ เกี่ยวกับบริเวณพื้นที่นอนหรือที่เฉพาะตัวนี้ ส่วนมากเจ้าเรือนหรือพ่อเผ่าแม่เผ่าจะนอนด้านในสุดของเรือน ครอบครัวของลูกชายหรือลูกสาวที่แต่งงานแล้วจะนอนอยู่เป็นสัดส่วนเรียงกันไป ลูกที่ยังเป็นโสดมักจะนอนด้านหน้าของเรือนใกล้กับบริเวณที่จัดให้แขกหรือพี่น้องที่มาเยี่ยมเยียน บางเผ่านิยมให้พ่อเผ่าแม่เผ่านอนด้านหน้าของเรือนเพื่อความสะดวกในการขึ้นลงเรือน บางเผ่าจะกั้นฝาด้านสกัดตอนท้ายเรือนเป็นบริเวณพื้นที่นอนของคนในเรือนทั้งหมด ส่วนด้านหน้าที่เป็นที่โล่งใช้เป็นส่วนทำกิจกรรมทั่วไปของสมาชิกในเรือน และอาจเป็นที่นอนของพ่อเผ่าแม่เผ่าและแขก

ชุมชนที่อยู่บนพื้นที่สูงที่อากาศหนาวเย็น และอาจมีภัยจากสัตว์ร้าย มักจะกันผาเรือนด้านหน้า ถัดจากชานหน้าเรือนด้วย เช่น เรือนของตะเริงที่บ้านดักจิง เมืองดักจิง แต่พื้นที่ภายในเรือนก็จะปล่อยทิ้งเป็นพื้นที่โล่งเช่นกัน ไม่มีการกันเป็นสัดส่วนเฉพาะ ไม่ว่าจะด้วยการทำผาหรือใช้ม่านกัน

การกำหนดพื้นที่นอนและทิศหัวนอนในเรือน เป็นผลมาจากการปลูกเรือนที่หันเข้าหากันเป็นวงกลมคือ ทำให้ไม่มีข้อกำหนดเกี่ยวกับทิศหัวนอน ส่วนมากมักจะถือว่า นอนหันหัวเข้าชนผาเรือนด้านใดด้านหนึ่ง (ด้านข้างของตัวเรือน) และนอนเรียงกันไป หันหัวไปทางเดียวกัน ปลายเท้าชนกัน และทิ้งพื้นที่ตรงกลางไว้เป็นทางเดิน เพื่อไม่ต้องเข้าไปในบริเวณพื้นที่นอนส่วนตัวของแต่ละครอบครัว ซึ่งใช้เป็นที่พักขาของประจำตัว รวมทั้งเครื่องนุ่งห่มในเรือนยาว เช่น เรือนของเผ่ากะตุและเผ่าเงะ อาจมีไม้กระดานยาวทอดเป็นทางเดินตลอดตัวเรือนจากชานด้านหน้าไปจดชานหลัง เป็นการกำหนดพื้นที่ทางเดิน ไม่ทำให้เกิดการล่องล่ำเข้าไปในบริเวณส่วนตัว

แม้ชนเผ่าเหล่านี้ส่วนมากจะถือผีและมีผีเรือน แต่ไม่มีการตั้งหิ้งผีหรือจัดพื้นที่เฉพาะสำหรับผีเรือน หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นใดในเรือน จึงไม่มีพื้นที่หวงห้ามที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ คนนอกเรือนหรือผู้ที่มาเยี่ยมเยียนสามารถเข้าถึงพื้นที่ทุกส่วนได้ เพียงแต่ระมัดระวังไม่ล่องล่ำเข้าไปในเขตเฉพาะพื้นที่นอนของสมาชิกในเรือนดังกล่าวแล้ว

ลักษณะการวางตำแหน่งเรือนและพื้นที่ใช้สอยในตัวเรือนจึงสอดคล้องกันในแง่ที่เป็นพื้นที่สำหรับสมาชิกในชุมชนและสมาชิกในครัวเรือน ไม่มีการกำหนดพื้นที่เฉพาะ ซึ่งอาจทำให้เกิดการกำหนดสถานภาพหรือความแตกต่างอย่างหนึ่งอย่างใด นอกจากกำหนดคร่าวๆ ตามลำดับความสัมพันธ์และสถานะของสมาชิกในครัวเรือนซึ่งเป็นกลุ่มสายโลหิตเดียวกัน และมักเป็นกลุ่มญาติพี่น้องทางฝ่ายชาย เพราะชนเผ่าเหล่านี้เกือบทั้งหมด เมื่อแต่งงานจะรับเอาฝ่ายหญิงเข้ามาอยู่ในเรือน

การตกแต่งตัวเรือนและภายในเรือนไม่ค่อยมีมากนัก นอกจากการประดับหัวควายหรือเขาควายบนหลังคาเรือนด้านหน้าและด้านหลัง หรือประดับที่เสาตั้ง (เสาด้านหน้า) ของเรือน บางเผ่าอาจประดับหัวควายที่ไม่คอสอง (ไม่หนูโต) โดยติดเรียงกันไป หรือเสียบหัวควายที่ไม้กระดานแผ่นยาวที่ติดตามยาวของตัวเรือนด้านใดด้านหนึ่ง เหนือชื่อหรือใต้ชื่อเล็กน้อย การประดับตกแต่งด้วยหัวควายนี้เป็นลักษณะสำคัญซึ่งแสดงให้เห็นฮีดคองของเผ่า ที่ชนเผ่ามักกล่าวว่า ถือฮีดคองควาย หรือแบ่งฮีดกินควาย อันเป็นลักษณะสำคัญที่สุดของการถือผีของชนเผ่าในเขตนี้

การตกแต่งด้วยหัวควาย ยังอาจแสดงถึงสถานภาพทางเศรษฐกิจของเรือนแต่ละเรือนด้วย เรือนที่มีหัวควายมาก แสดงว่าเป็นเรือนเก่าแก่ และได้แบ่งฮีดหลายครั้ง การแบ่งฮีดควายของเรือน

๑๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจของสมาชิกในครัวเรือน เช่นเดียวกับการแบ่งฮีดบ้านที่แสดงความเก๋แก่ความมั่นคง และฐานะทางเศรษฐกิจของบ้านนั้น

อาจมีการตกแต่งอื่นๆ เช่น เขียนสีและลวดลายต่างๆ ภายในเรือน การแกะสลักไม้ตกแต่งบริเวณเสาดั้ง เช่น ในเรือนของเงะ เมืองกะลิม ซึ่งเป็นลักษณะย่อยของแต่ละแห่ง แต่การตกแต่งทำนองนี้มักจะทำกับกว้านบ้านซึ่งถือเป็นที่รวมของเรือนทุกเรือนในบ้านเดียวกันเป็นพื้นที่สำคัญทางพิธีกรรมความเชื่อ จึงมีการตกแต่งประดับประดา เช่นเขียนสีและลวดลายตามพื้นไม้กระดานบางจุด มีไม้แกะสลักเป็นรูปต่างๆ ตั้งประดับภายในกว้าน แต่การตกแต่งเหล่านี้มีไม่มากนักเพราะความประสงค์ของกว้าน ก็เพื่อใช้พื้นที่ประกอบกิจกรรมตามความเชื่อร่วมกันทั้งบ้าน จึงจำเป็นต้องเป็นพื้นที่โล่ง เพื่อให้ใช้ได้มากที่สุด กว้านมักไม่มีฝาแต่มีลักษณะเป็นศาลาโล่งขนาดใหญ่เล็กแล้วแต่จำนวนสมาชิกในบ้านและสถานะของบ้าน โดยส่วนมาก กว้านบ้านจะเป็นบริเวณที่ไม่ให้คนขึ้นไปนอกจากในระยะที่มีพิธีกรรมตามฮีดของบ้าน แต่บางเผ่า เช่น ดักกัง จะอนุญาตให้หนุ่มสาวหรือคนโสดมานอนบนกว้านบ้านได้ เท่ากับเป็นพื้นที่ส่วนกลางหรือพื้นที่สาธารณะสำหรับสมาชิกในบ้านอย่างแท้จริง (ดูรายละเอียดในบทที่ ๒)

ในชุมชนชนเผ่าที่มีถิ่นฐานในที่ราบ (ทุ่งเพ็ญ) หรือ ที่ราบสูง (ภูเพ็ญ) เช่น เผ่าฮาร์กในเมืองละมาม ส่วยและละเวน ในเมืองท่าแดง จะมีลักษณะเรือนต่างไปบ้างตามสภาพแวดล้อมและภูมิอากาศของท้องถิ่น เช่น หลังคาเรือนจะไม่ลาดค่อมลงมาจดพื้น เพราะอากาศไม่หนาว ถ้าลาดค่อมมากจะทำให้ลมไม่เข้าในตัวเรือนและร้อนอบอ้าวเกินไป หลังคาซึ่งมุงหญ้าทำนองเดียวกันก็จะไม่มุงให้หนาแน่น เพราะเหตุผลเรื่องความร้อนเช่นกัน นอกจากนี้ ตัวเรือนซึ่งมักเป็นไม้กระดานก็จะมีการเจาะช่องหน้าต่าง หรือทำเป็นช่องลมเป็นช่วงๆ ทางด้านข้างตัวเรือนส่วนที่ติดพื้นเรือน เพื่อให้แสงสว่างและลมเข้าในตัวเรือน เรือนของฮาร์กแต่เดิมจะทำฝาเรือนเอนออก ทำให้ด้านบนของเรือนกว้างกว่าพื้นเรือน จึงดูเป็นรูปตัวเรือนที่สอบเข้าทางด้านล่าง ซึ่งช่วยให้ระบายอากาศได้ดี ส่วนบนใต้หลังคานั้นทั้งเรือนบนภูดอยและเรือนในพื้นที่ราบก็มักไม่ทำฝายอยู่แล้ว สามารถมองเห็นโครงสร้างหลังคาได้ แต่เรือนชนเผ่าบนภูดอยมักจะทำหิ้งไม้ที่แข็งแรงที่แขวนลงมาจากข้อตรงเหนือเตาไฟ เพื่อใช้เก็บอาหารแห้ง ภาชนะ และเก็บฟืนสำรองที่จะใช้แต่ละวัน นอกจากนั้นยังทำหิ้งที่ได้หลังคาส่วนชานเรือนด้านหน้าเพื่อเก็บภาชนะใหญ่ๆ เช่น หม้อต้มเหล้า และภาชนะสำหรับทำไร่ทำสวน ส่วนเรือนของชนเผ่ากลุ่มที่ราบจะไม่ค่อยทำหิ้งดังกล่าว เพราะไม่มีความจำเป็น เรือนของฮาร์ก บ้านกะสังกางและบ้านปะออร์ ซึ่งเป็นบ้านเก่าของฮาร์ก ยังมีเรือนลักษณะนี้ให้เห็นอยู่บ้าง แต่ก็เริ่มมีน้อยเพราะนิยมปลูกเรือนใหม่แบบลาลุ่ม ซึ่งเห็นว่ามีความสะดวกและอนามัยดีกว่า เรือนฮาร์กแบบดั้งเดิมอาจจะดูได้จากเรือนของ

เผ่าละวี ซึ่งรับอิทธิพลด้านรูปแบบเรือนมาจากฮาร์ก ตั้งแต่ครั้งที่ละวีอพยพจากภูหลวงลงมาอยู่ในบริเวณพื้นที่ของฮาร์กในที่ราบ เมืองละมาม (ตุลุ่มที่ ๑ : เมืองละมาม, เผ่าละวี)

การทำมาหากิน

ชนเผ่าส่วนใหญ่ในเชกกอง เป็นพวกเพาะปลูกข้าว และกินข้าวเจ้าเป็นหลักมาแต่เดิม ข้าวเหนียวปลูกบ้างเล็กน้อย สำหรับใช้ในพิธีกรรมต่างๆ บ้าง ทำเป็นของกินเล่นประเภท ข้าวเหนียวดำเป็นแผ่นหรือก้อน คลุกงาหรือโรยงา เพื่อรับแขกในระหว่างงานแบ่งฮีดเรือนฮีดบ้านบ้าง เช่น ในกลุ่มตะเรียง เมืองดักจิง จะมีประเพณีแจกข้าวเหนียวคนในบ้านทุกคนทุกเรือนเมื่อขึ้นเรือนใหม่ เพราะคนในบ้านจะมาช่วยปลูกเรือน แม้ว่าสมาชิกในครัวเรือนจะไม่ได้มาลงแรงทุกคนก็ตาม แต่ถือว่าทุกเรือนมีตัวแทนมาช่วยในการปลูก เจ้าของเรือนใหม่จึงต้องตอบแทนเป็นข้าวเหนียวในพิธีขึ้นเรือนให้แก่ทุกคนไม่ว่าจะมีอายุเท่าไร เพศใด ส่วนมากก็จะแจกเพียงปั้นเล็กๆ พอเป็นพิธี ถือเป็นการประกาศให้ชุมชนรับรู้การตั้งเรือนใหม่ด้วย

นอกจากจะใช้ในเรื่องของพิธีกรรมและรับแขกดังกล่าวแล้ว ข้าวเหนียวยังเป็นส่วนประกอบในการทำเหล้าหมัก ซึ่งก็จะทำได้เฉพาะเวลาที่มีพิธีกรรมของบ้าน จึงเห็นได้ว่า ข้าวเหนียวไม่ใช่อาหารหลักแต่ดั้งเดิม แม้ว่ากับข้าวประจำวันที่ชนเผ่าส่วนใหญ่กินกับข้าวหรือพืชประเภทแบ่งอื่นๆ จะเป็นอาหารที่กินกับข้าวเจ้าหรือข้าวเหนียวก็ได้ แต่น่าสังเกตว่า แจ่ว ซึ่งเป็นกับข้าวประจำมือของกลุ่มที่กินข้าวเหนียวนั้น ไม่มีอยู่ในกลุ่มของชนเผ่าเหล่านี้มาแต่เดิม เห็นได้จากการที่ใช้คำเรียกแจ่ว ตามคำของลาวลุ่ม ครกตำแจ่วและสากตำแจ่วก็เช่นเดียวกัน และแจ่วในมืออาหารของชนเผ่าส่วนใหญ่จะเป็นแจ่วที่ค่อนข้างแห้ง ไม่เหมาะกับการใช้ข้าวเหนียวปั้นจิ้มเหมือนกลุ่มลาวลุ่มและกลุ่มที่กินข้าวเหนียวกินเป็นอาหารประจำ

อย่างไรก็ตาม ชนเผ่าเริ่มกินข้าวเหนียวกันมากขึ้น ในเขตเมืองดักจิงนั้นแต่เดิมจะกินข้าวเจ้าทุกกลุ่ม แต่ปัจจุบันเริ่มกินข้าวเหนียวกับข้าวเจ้าสลับกันตามแต่จะมี โดยเฉพาะในกรณีที่เป็นความช่วยเหลือจากทางส่วนกลางหรือทางแขวง ในยามที่อดขัดขาดแคลนหรือเกิดทุกข์ภัย ข้าวที่ส่งมาช่วยเหลือส่วนใหญ่เป็นข้าวเหนียว ทำให้ชนเผ่าเหล่านี้ค่อยๆ เปลี่ยนลักษณะการบริโภคอาหารหลักจากข้าวเจ้าเป็นข้าวเหนียวมากขึ้น และมีคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่ของรัฐว่า ข้าวเหนียวทำให้สุขภาพดี และสามารถเก็บไว้ได้นาน นำติดตัวไปได้สะดวก หนึ่งที่ละมากๆ ได้ และเพียงแต่อุ่นให้ร้อนเวลาจะกิน หรือไม้อุ่นก็ยังกินได้ ชนเผ่าจึงนิยมกินข้าวเหนียวมากขึ้น ต่างไปจากเดิมที่มักใช้ข้าวเหนียวทำข้าวต้ม

๑๔ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

(ห่อใบไม้แล้วต้มหรือหนึ่งให้สุก) และของกินเล่นในงานบุญที่กล่าวแล้วข้างต้น

การปลูกข้าวทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียนั้น จะปลูกในพื้นที่เดียวกัน ต่อเนื่องกันไป เพราะบริเวณเพาะปลูกมีจำกัดอยู่แล้ว แต่จะต้องแบ่งแยกบริเวณปลูกออกจากกัน เพราะข้าวเหนียวและข้าวเจ้าสุกไม่พร้อมกัน นอกจากนี้ยังมีข้าวดอก (ข้าวเบา) ซึ่งใช้เวลาสั้นเพียงประมาณสามเดือนก็เก็บเกี่ยวได้ จึงมักเรียกกันว่า ข้าวสามเดือน และข้าวหนัก คือข้าวที่ใช้เวลานานกว่าในการปลูกและเก็บเกี่ยว

ปรกติการปลูกข้าวจะเริ่มตั้งแต่การเตรียมพื้นที่ไร่ อาจเป็นตั้งแต่เดือน ๑-๒ ต้องถางหรือจุดไร่ เผาวัชพืชและซากไม้ตอไม้ การลงมือสักข้าวจะเริ่มประมาณเดือน ๔ เดือน ๕ ซึ่งจะมีฝนตก ทำให้พื้นดินนุ่มพอที่จะสักข้าวได้ เพราะไม่จำเป็นต้องรอให้น้ำขังในพื้นที่เนื่องจากเป็นข้าวไร่ ไม่ใช่ข้าวนา เมื่อสักข้าวแล้วก็จะปล่อยไว้โดยไม่ต้องจัดการเรื่องน้ำ จะมีน้ำฝนบ้างในเดือน ๖ ช่วยให้ข้าวตั้งตัวได้ และเริ่มออกรวงในเดือน ๘-๙ ประมาณเดือน ๑๐-๑๑-๑๒ ก็เก็บเกี่ยวได้ การดูแลไร่ข้าวมียาแต่เพียงทางหญ้าและวัชพืชบ้างในระหว่าง เดือน ๖-๗-๘ และดูแลในระหว่างข้าวออกรวง ไม่ให้มีสัตว์เช่น หมูป่า หนู อ้น และสัตว์เล็กๆ น้อยๆ มากินข้าว เพราะพื้นที่ปลูกมักเป็นพื้นที่ห่างไกลเขตบ้าน บางเผ่า เช่น แะฮฺ ทำไร่ข้าวอยู่ในพื้นที่ป่าก็มี จึงต้องเดินทางจากบ้านมาดูแล หรือบางทีก็อาจค้างที่ที่พักชั่วคราวในไร่ระหว่างที่ข้าวออกรวงหรือใกล้ระยะเก็บเกี่ยว

พื้นที่ซึ่งมีจำกัดนี้ยังส่งผลให้เกิดระบบการใช้พื้นที่แบบหมุนเวียนเปลี่ยนไปในแต่ละปี ปรกติชนเผ่าจะไม่เพาะปลูกในพื้นที่เดิม เพราะจะได้ผลผลิตน้อย อย่างมากจะปลูกซ้ำที่เดิมไม่เกิน ๒ ปีติดต่อกัน ระบบที่เป็นอยู่ทั่วไปคือ เวียนไปปลูกที่อื่น ทั้งพื้นที่แปลงเดิมไว้ประมาณ ๓ ปี เพื่อให้พื้นดินฟื้นตัว แต่ก็ไม่ถึงกับเป็นลักษณะการทำไร่เลื่อนลอยแบบกลุ่มลาวสูง เช่น ม้ง เย้า เพราะชนเผ่าเหล่านี้จะตั้งบ้านค่อนข้างมั่นคงแล้ว การอพยพย้ายบ้าน ถ้าไม่เกิดความจำเป็นจริงๆ เช่น หลบภัยสงครามหรือโรคระบาด ก็มักจะเป็นเพียงการอพยพไปอยู่ไม่ไกลถิ่นเดิม พื้นที่เพาะปลูกก็ยังวนเวียนอยู่ในเขตเดิม ไม่ไกลกันนัก

การเพาะปลูกข้าวซึ่งเป็นอาหารหลักนี้ ใช้แรงงานคนทั้งหมดตั้งแต่ ถางและปรับพื้นที่ สักดินให้เป็นหลุม หยอดและกลบเมล็ดข้าวพันธุ์ และการเก็บเกี่ยว ซึ่งมักใช้เคียวขนาดเล็กเกี่ยวข้าวเป็นรวง ถ้าเป็นข้าวชนิดเมล็ดเล็ก ต้องใช้มือเก็บทีละรวง การสักข้าวและเก็บเกี่ยวจึงต้องการแรงงานมาก และมักจะต้องกำหนดเริ่มปลูกและเก็บเกี่ยวให้พร้อมกันโดยวิธีการใช้พิธีกรรมตามความเชื่อเป็นตัวกำหนด เช่น การสักข้าว มักกำหนดวันที่จะลงมือสักพร้อมกันทั้งบ้าน ถือเป็นระยะชะล่า ไม่ให้คนนอกบ้านเข้าในบ้าน ทั้งนี้เพื่อให้ภารกิจหลักที่สำคัญที่สุดในวิถีชีวิตดำเนินไปโดยสะดวกและพร้อมเพรียงกัน เมื่อ

ข้าวสุกเก็บเกี่ยวได้ ก็จะเก็บเกี่ยวพร้อมๆ กัน มีพิธีรดข้าวเป็นจุดกำหนดเวลาลงมือ การกำหนดเวลาด้วยพิธีกรรมนี้ บางเผ่าบางบ้าน อาจไม่ต้องมีพิธีกรรมที่มาร่วมกันเป็นส่วนกลาง ต่างครัวเรือนต่างทำในพื้นที่ของตน แต่ก็ต้องกำหนดทำพร้อมกันทั้งหมด ทั้งนี้นอกจากจะเป็นการควบคุมให้กิจกรรมหลักดำเนินไปในช่วงเดียวกันแล้ว ยังทำให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวและการรับรู้ความเป็นไปของครัวเรือนทั้งหมดในชุมชนด้วย ถ้าเกิดมีความผิดปกติหรือต้องการความช่วยเหลือเป็นพิเศษ คนในบ้านก็สามารถช่วยเหลือกันได้ทันทั่วทั้ง ที่ความร่วมมือในลักษณะนี้เป็นของจำเป็นสำหรับชุมชนที่อยู่ในพื้นที่การทำมาหากินอัตคัดขาดแคลน

โดยทั่วๆ ไป ข้าว ไม่ว่าข้าวเจ้าหรือข้าวเหนียวที่ปลูกได้มักไม่พอกินในครัวเรือนและในบ้าน ช่วงระยะเดือน ๗-๘ จะเป็นช่วงที่อาหารขาดแคลนมาก แต่ก็จะมีข้าวโพด (เรียกว่า สาลี) ซึ่งปลูกในบริเวณใกล้เคียงกับไร่ข้าวหรือปลูกต่อกันไป ข้าวโพดจะสุกเก็บได้ในประมาณเดือน ๗-๘ จึงใช้เป็นอาหาร โดยหุงปนกับข้าวบ้าง ตากแห้ง แล้วผานและตำเป็นแป้งจี๋หรือย่างไฟกินบ้าง นอกจากข้าวโพดก็มีมันดิน (มันสำปะหลัง) มันต่าง ถ้าอาหารขาดแคลนจริงๆ ก็จะกินกลอย ซึ่งหาจากป่า กลอยจะลงหัวประมาณเดือน ๖ เดือน ๗ พอกจะใช้เป็นอาหารได้ แต่กรรมวิธียุ่งยากมาก จึงไม่มีการเตรียมเก็บสะสมไว้ ทั้งยังเสี่ยงต่อพิษเบื่อเมาหากทำไม่ถูกวิธี ชาวบ้านจึงหากกลอยกินกลอยเฉพาะในระยะที่ข้าวและพืชผลอื่นๆ ไม่พอกิน คารากินดอกไม้หรือขุยไผ่ที่มักพบในเขตพื้นที่ราบนั้น ไม่ปรากฏว่ามีในกลุ่มชนเผ่าเหล่านี้ทั้งๆ ที่ไผ่เป็นพันธุ์ไม้ที่ขึ้นทั่วไป และชาวบ้านก็ขุดหน่อไม่มากินกันบ้าง แต่ส่วนใหญ่จะใช้เป็นวัสดุปลูกเรือนและใช้จักตอกทำภาชนะเครื่องใช้ไม้สอยมากกว่า

พืชอื่นๆ ที่ปลูกกันทั่วไป ได้แก่ ผักกาดเขียว ฟักทอง ฟักเขียว มะเขือ และพืชสวนครัวประเภทตะไคร้ ข่า พริก และพืชที่ใช้เป็นเครื่องปรุงรสถิ่น เช่น สะระแหน่ ต้นหอม แมงลัก และชะพลู พืชเหล่านี้ต้องการการดูแลน้อยและไม่ต้องการน้ำมากนัก อาจจะปลูกไว้บริเวณริมไร่ข้าวบ้าง หรือปลูกใกล้ๆ เรือนบ้าง แต่ปรกติอาหารประจำวันก็ไม่ต้องการเครื่องปรุงรสมากนัก นอกจากในการปรุงอาหารเวลามีงานแบ่งฮีด ซึ่งจะต้องตระเตรียมทั้งอาหารหลักและเครื่องปรุงต่างๆ

ไม้ผล ประเภทกล้วย มะละกอ ขนุน มะม่วง มีอยู่ทั่วไป ทั้งที่เป็นไม้ป่าและที่ปลูกในบริเวณบ้าน บ้านเก่าแก่ดั้งเดิมมักจะมีไม้ผลประเภทนี้อยู่มาก เช่น บ้านดักจิง และบ้านในบริเวณสำนักเมืองกะลีม นอกจากนั้นก็เป็นไม้ป่าที่กินผลได้ หรือเก็บส่วนต่างๆ เช่น ยอด ใบ ดอก มากินได้ เช่น พวกผักป่าต่างๆ

การทำมาหากินที่เป็นหลักของชนเผ่ากลุ่มที่อยู่บนภูดอยนี้จึงหันไปทางการเพาะปลูกข้าว ใน

๑๖ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

ช่วงที่ว่างจากการเพาะปลูก เช่น ระหว่างรอให้ข้าวออกรวงและเก็บเกี่ยว ก็อาจทำงานอย่างอื่น ๆ ในบ้าน เช่น จักสาน ตีเหล็กทำเครื่องมือเครื่องใช้ ซึ่งมักจะตีก่อนถึงฤดูเพาะปลูก การทอดผ้าของผู้หญิงชนเผ่า นั้น ทำกันตลอดเวลาอยู่แล้ว ไม่ได้ทำเฉพาะฤดูว่างงานเพาะปลูก เพราะทั้งผู้หญิงผู้ชายก็มีส่วนในการทำมาหากินคือการเพาะปลูกเท่า ๆ กัน เพียงแต่แบ่งประเภทของงานที่หนัก ให้ผู้ชายทำ เช่น ถางไร่ จุดไร่ สักหลุมหยอดข้าว และดูแลป้องกันพืชผล ส่วนผู้หญิงจะหยอดเมล็ดข้าวและกลบ ช่วยถางหญ้า และเก็บเกี่ยว ซึ่งต้องการแรงงานทุกคนเพื่อให้ทันเวลา การลงมือทำงานร่วมกันในหน้าที่หลักคือการเพาะปลูกนี้ ทำให้ผู้หญิงมีบทบาทและสถานะที่สำคัญในครัวเรือนและในบ้านในด้านการทำมาหากิน แม้สถานะโดยทั่วไปจะเป็นรองผู้ชายอยู่บ้างก็ตาม

ในกลุ่มของชนเผ่าที่อยู่บนพื้นราบ การเพาะปลูกข้าวแต่ดั้งเดิมก็จะเป็นข้าวเจ้า แต่เนื่องจากอยู่ใกล้กลุ่มลาวลุ่ม ทำให้ชนเผ่าในพื้นที่ราบ เช่น ฮาร์ก ส่วย ละเวน เปลี่ยนไปกินข้าวเหนียวเช่นเดียวกับลาวลุ่ม และพื้นที่เพาะปลูกก็มีขนาดกว้างกว่าบนภูดอย จึงมักจะทำนา เพราะมีน้ำเพียงพอที่จะขังในพื้นที่เพื่อหว่านข้าว และในบางพื้นที่ก็เริ่มทำนาดำ ซึ่งให้ผลผลิตมากกว่า และเก็บเกี่ยวง่าย ประเพณีและพิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับการเพาะปลูกของชนเผ่าในพื้นที่ราบเหล่านี้จึงเปลี่ยนไป ตลอดจนลักษณะของความร่วมมือในรูปของการช่วยลงแรงงาน ก็เริ่มเปลี่ยนไป โดยเฉพาะในกลุ่มบ้านที่อยู่ใกล้ตัวเมือง ซึ่งจะเริ่มใช้เทคโนโลยีการเพาะปลูกแบบสมัยใหม่เข้ามาช่วยเพิ่มผลผลิต เช่น ใช้ปุ๋ยและยากำจัดศัตรูพืช (ดูเล่ม ๑ : เมืองละมาม, เมืองท่าแดง)

ในพื้นที่บางแห่ง เช่นเมืองท่าแดง ซึ่งเป็นบริเวณที่อากาศเย็นแต่ไม่เย็นจัด และแห้ง เหมาะแก่การปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น กาแฟ กระวาน (หมากแงง) การเพาะปลูกที่เป็นอาชีพหลักของชนเผ่าในเขตนี้ คือส่วยและละเวน จึงกลายเป็นการปลูกพืชเศรษฐกิจ โดยเฉพาะสวนกาแฟ การปลูกข้าวยังทำกันอยู่ทั่วไป ส่วนใหญ่เป็นการทำนา ทั้งนี้ทำให้ชนเผ่าจากภูดอยที่อพยพลงมาอยู่บนพื้นราบในเขตเมืองท่าแดง เช่น ตะเรียง เงะ กะตุ ต้องเริ่มเรียนรู้และสั่งสมความชำนาญในการทำนา แทนที่การสักข้าวไร่แต่เดิม และยังต้องกำหนดพื้นที่เพาะปลูกที่เป็นสิทธิเฉพาะของบ้านหรือของครัวเรือน ไม่สามารถจะไปหักร้างถางพง หรือแสวงหาพื้นที่เพาะปลูกใหม่ ๆ ได้ตามต้องการ

นอกจากการปลูกข้าวแล้ว การหาอาหารประจำวันของชนเผ่า มักจะเป็นการหาปลา อาจจะเป็นปลาเล็กปลาน้อยตามลำห้วย หรือเป็นปลาขนาดใหญ่ในลำน้ำใหญ่ใกล้ที่ตั้งบ้าน (ในกรณีของชนเผ่าที่อยู่ในที่ราบ) เช่น เขกอง เขกะมาน เขน้อย แต่การหาปลานี้ก็เพื่อเป็นอาหารประจำวัน โดยเฉพาะชนเผ่าบนภูดอย ไม่สามารถจะหาเก็บสะสมในรูปของอาหารแห้งหรือหมัก ประเภทปลาตาก

(ปลาร้า) หรือ ทำปลาแห้ง เพราะปลาที่หาได้ก็มีเท่าที่จะบริโภคในครัวเรือนแต่ละวันเท่านั้น ส่วนการหาของป่าก็มักเป็นหน่อไม้และเห็ดในช่วงที่มีฝนลง และหาผักป่า ยอดไม้และพืชพันธุ์ต่างๆ ที่ใช้เป็นอาหารประจำวัน การทำมาหากินของชนเผ่าบนภูดอยจึงเป็นการหาเพื่อจะกินในแต่ละวัน การสะสมอาหารทำได้เพียงเล็กน้อย เช่น ข้าวโพด มันสำปะหลัง และมันป่าชนิดต่างๆ

ส่วนชนเผ่าในพื้นที่ราบ จะมีการหาอาหารประจำวันคล้ายคลึงกัน ถ้าเป็นบ้านที่อยู่ในเขตค่อนข้างห่างไกล เช่น บ้านฮาร์กในเขตที่ค่อนข้างห่างจากเมืองดักจิง ซึ่งเป็นพื้นที่ราบเชิงดอยและเริ่มเป็นพื้นที่สูง มีขนาดพื้นที่ราบค่อนข้างจำกัด แต่ถ้าเป็นบ้านในบริเวณพื้นที่ราบแท้จริง หรือบริเวณใกล้ตัวเมือง เช่น ฮาร์กในตัวเมืองละมาม ส่วยและละเวนในท่าแดง พฤติกรรมการหาอาหารประจำวันจะเปลี่ยนไปเป็นระบบชีวิตสมัยใหม่ คือ มีพื้นที่จำกัด เช่น หาพืชผักอยู่ในบริเวณเขตบ้านหรือใกล้ๆ ไร่ มีการทำสวนครัวหรือปลูกไม้ผล และพืชอื่นๆ ในพื้นที่ที่เป็นสิทธิเฉพาะของครัวเรือน การเข้าป่าเพื่อหาอาหารต่างๆ ทำได้น้อยลง หรืออาจไม่มีเลย

เครื่องนุ่งห่มและการแต่งกาย

ชนเผ่าทั้งหมดหรือเกือบทั้งหมดในเขกอง ปลูกฝ้ายและทอผ้าใช้เองมาแต่เดิม แต่การปลูกฝ้ายในบริเวณพื้นที่ภูดอยจะมีพื้นที่ค่อนข้างจำกัดพื้นที่ส่วนใหญ่เท่าที่มีจะใช้เพื่อปลูกข้าวและพืชที่เป็นอาหาร เช่น ข้าวโพด มันสำปะหลัง ดังนั้น จึงมีการแลกเปลี่ยนผลผลิตกับกลุ่มที่อยู่ทุ่งเพิงหรือภูเพิง ซึ่งจะปลูกฝ้ายได้มากกว่า แต่ในทางกลับกัน ปรากฏว่ากลุ่มที่อยู่บนพื้นที่สูง เช่น ชนเผ่าในเมืองดักจิงและเมืองกะลิม จะมีความสามารถด้านการทอผ้ามากกว่ากลุ่มที่อยู่พื้นที่ราบ และยังรักษาเอกลักษณ์ของลวดลายและวิธีทอผ้าไว้ได้ ขณะที่กลุ่มชนเผ่าในที่ราบมักไม่ค่อยทอผ้าใช้เอง แต่ซื้อจากตลาด

การปลูกฝ้ายและปั่นเป็นเส้นด้ายสำหรับทอจะทำในครัวเรือนทั้งหมด หมายความว่าผู้หญิงชนเผ่าจะเรียนรู้และสืบทอดวิธีการตั้งแต่ปั่นฝ้าย กรอเส้นด้าย ย้อมสี (ถ้ามีการย้อม) และทอเป็นผืนผ้า เครื่องมือเครื่องใช้ส่วนใหญ่จะมีลักษณะอย่างเดียวกัน หรืออาจแตกต่างกันบ้างเพียงเล็กน้อย ในขั้นตอนของการย้อมสี แต่เดิมจะใช้สีธรรมชาติทั้งหมด สีของผ้าทอส่วนใหญ่จึงคล้ายกัน ได้แก่ สีธรรมชาติของฝ้ายคือ ขาวออกนวล สีนํ้าเงินเข้มเกือบดำ ได้จากดินห้อม (ตุ้ม) ซึ่งมีปลูกกันทุกแห่ง สีแดงได้จากครั้งบ่าง ดินที่เป็นสีแดงตามธรรมชาติเอามาบดละลายนํ้าแล้วใช้ย้อมด้ายบ้าง สีเหลืองได้จากขมิ้น บางเผ่าใช้แก่นขนุนบ้าง สีเขียวได้จากใบไม้บางชนิด เช่น ถั่ว และเครือเถาวัลย์ป่า เมื่อเอาสีเหล่านี้มาผสมกันก็จะได้สีที่ต่างกันไปบ้างเล็กน้อย เช่น ม่วงคล้ำ เขียวเข้ม ผ้าทอของชนเผ่าทางใต้จึงมีโครงสี

๑๘ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ใกล้เคียงกันและแตกต่างจากผ้าทอของลาวลุ่มอย่างเห็นได้ชัดเจน กล่าวคือ มักจะเป็นพื้นดำหรือน้ำเงินเข้ม มีริ้วเล็กๆ หรือลวดลายทอเป็นสีแดงคล้ำ เขียว และมีสีเหลืองแซมบ้าง เส้นด้ายที่ค่อนข้างใหญ่และเป็นปมปมตามธรรมชาติ ทำให้เนื้อผ้าม้วนข้างหยาบหนา แข็งยาก แต่ช่วยให้อบอุ่นมาก เหมาะกับอากาศหนาวเย็นของแถบภูเขาสูง

หูกทอผ้าของชนเผ่าจะเป็นหูกชนิดผูกติดกับเอว และโยงปลายอีกด้านไปผูกไว้ปลายเท้า เวลาทอจึงต้องนั่งเหยียดขา และเมื่อจะพักการทอไปทำงานอื่นก็สามารถม้วนที่ผ้าที่ทอค้างและหูกเข้าด้วยกันเพื่อเก็บพับไว้สะดวก และสามารถนำติดตัวไปนั่งทอที่ไหนก็ได้ เช่น บนขานเรือบน ลานดิน หน้าเรือน

ขนาดของหูกทำให้ได้หน้าผ้าม้วนข้างแคบ แต่ทอได้ยาวตามที่ต้องการ เมื่อนำมาใช้เป็นผ้านุ่งของผู้หญิง จึงเป็นผ้าม้วนข้างแคบ ไม่นุ่งป้ายทบแบบลาวเพราะนอกจากจะแคบแล้วยังเหนียว จึงต้องนุ่งสูงขึ้นมาถึงอกแล้วขมวดปมไว้ที่หน้าอก ด้านล่างยาวค่อนข้างสั้น ส่วนผ้าที่ใช้เป็นเดี๋ยของผู้ชายจะแคบกว่าเล็กน้อย นุ่งสูงขึ้นมาเหนือเข่า ตัวชายผ้าเข้าหว่างขาและเหน็บไว้ด้านหลัง หิ้งชายทั้งด้านหน้าและด้านหลัง

สมัยก่อนทั้งผู้ชายและผู้หญิงไม่ใช้เสื้อ แต่ก็มีผ้าผูกไว้ที่คอด้านหน้า ทั้งชายคลุมข้างหลัง ผ้าเปี่ยงหรือผ้าพาดไหล่ จะใช้เฉพาะเวลามีงาน เป็นผ้าผืนค่อนข้างใหญ่ ผู้หญิงใช้สะพายลูกอ่อนได้ด้วย ในระยะหลังรับเอาลักษณะของผ้าเปี่ยงแบบลาวลุ่มมาใช้ เป็นผ้าผืนเล็กแคบ ใช้สำหรับพาดไหล่เท่านั้น ส่วนการประดับตกแต่งมักเป็นลูกปัดเม็ดเล็กๆ ปักแบบง่ายที่ชายผ้าเดี่ยวผู้ชาย หรือเชิงผ้านุ่งของผู้หญิง

เครื่องประดับของชนเผ่าทั้งผู้หญิงผู้ชายมักจะเป็นลูกปัดขนาดต่างๆ ร้อยเป็นสายสั้นหรือยาว คล้องคอ มีกำไลแขน (ปรั๊ก) เป็นเงิน แหวนเงิน กำไลคอเป็นของสำหรับคนมีฐานะดี มักจะเป็นทองเหลือง ทำเป็นเส้นยาวๆ ขดพันรอบคอเป็นวงๆ ส่วนตุ้มหูเป็นเงินบ้าง หรือไม้ไผ่เหลาเสียบรูเจาะที่ติ่งหูบ้าง เครื่องประดับที่เป็นเงินหรือทองเหลืองนี้ ส่วนใหญ่ไม่มีและไม่สามารถทำตัวเอง ต้องไปแลกจากพวกเวียดนามบ้าง หรือแลกจากชนเผ่ากลุ่มที่อยู่ใกล้เมือง เช่น ฮารัก ทำให้เกิดการติดต่อในรูปแบบของการแลกเปลี่ยนผลผลิตกันมาแต่เดิม

ผ้าทอที่จำเป็นอีกรูปแบบหนึ่งคือ ผ้าห่ม ที่เรียกทั่วๆ ไปว่า ผ้ากะโด เป็นผืนผ้าที่ทอจากหูกแบบเดียวกัน เอามาเย็บต่อกันให้ได้ผืนใหญ่ขนาดพอลมตัว ผ้าห่มมักจะใช้ด้ายเส้นใหญ่ เนื้อผ้าจึงหนา แต่อบอุ่นมาก ถ้าอากาศยังไม่หนาวมาก ผู้หญิงมักใช้ผ้านุ่ง ดึงขึ้นมากลุมถึงคอ ส่วนผู้ชายจะใช้ผ้าผูกหลังเป็นผ้าห่ม ผ้านุ่งและผ้าห่มนี้ ชนเผ่าทั้งหญิงชายมักจะมีใช้ประจำตัวคนละ ๑-๒ ชุด และอาจทอผ้าผืน

ใหม่ไว้สำหรับใช้ในเวลาม้งงานบุญงานประเพณีของเผ่า

ฉะนั้น ในด้านเครื่องนุ่งห่มพื้นฐาน จึงกล่าวได้ว่า ชนเผ่าแทบทุกเผ่าสามารถผลิตใช้เองได้ นอกจากในบางกลุ่มที่อยู่ห่างไกลและไม่สามารถปลูกฝ้ายได้เพียงพอ เช่น ตะวี่ว ก็มักจะต้องหาผลผลิตอย่างอื่น เช่น บั๊นหม้อดิน ถ้วย ชาม ไปแลกฝ้ายหรือผ้าทอของเผ่าอื่น เช่น ตะเรียง เงะ ซึ่งทำให้เกิดการแลกเปลี่ยน และตะวี่วก็จะทอผ้าน้อยลง เพราะใช้วิธีแลกเอาสะดวกกว่า แม้กระนั้นก็ต้องถือว่า ไม่มีผู้หญิงชนเผ่ากลุ่มใดที่ทอผ้าไม่เป็น จะต่างกันเพียงแต่ว่า ทอผ้าได้สวยงามหรือทอแต่เพียงพอใช้ตามความจำเป็นพื้นฐาน

แต่ในปัจจุบัน การทอผ้าของชนเผ่าลดน้อยลงมาก เนื่องจากการซื้อขายทำได้สะดวกขึ้น และผ้าทอที่มาจากโรงงานมักมีเนื้อนุ่มกว่า ชักทำความสะอาดง่าย แห้งง่าย โดยเฉพาะในระยะหลังที่ทั้งหญิงและชายเริ่มสวมเสื้อมากขึ้น นอกจากจะใช้ผ้าทอเองเย็บเป็นเสื้อแบบง่าย ๆ แล้ว ก็นิยมซื้อเสื้อจากตลาด ซึ่งมีลวดลายสวยงามและไม่ต้องใช้เวลาอันยาวนานเหมือนผ้าที่ทอเอง ทำให้กระบวนการแลกเปลี่ยนหมดไป เช่นที่ตะวี่วเคยเอาเครื่องจักสานหรือหม้อดินไปแลกฝ้ายของฮาร์ก หรือตะเรียงเคยเอาผ้าทอแลกกับฝ้ายที่ฮาร์กอัดใส่กะเจาะมาแลกเปลี่ยนกัน กลายเป็นระบบการซื้อขายสินค้าโดยตรงจากพ่อค้าแม่ค้าที่มีอาชีพเฉพาะ

การทอผ้าที่ยังเหลืออยู่ตามบ้านต่างๆ นั้น นอกจากจะเป็นคนแก่ๆ ที่ยังทอผ้าแบบเดิมและใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มในลักษณะเดิมแล้ว ก็มักเป็นการทอเพื่อขายหรือส่งให้แก่พ่อค้าแม่ค้าที่มาสั่งทอ หรือส่งให้กับหน่วยงานของรัฐ เช่น สหพันธ์แม่หญิงของเมืองและแขวง ซึ่งจะนำไปส่งจำหน่ายอีกทีหนึ่ง เป็นการส่งเสริมงานศิลปหัตถกรรมของเผ่าและสร้างรายได้ในรูปของเงินโดยตรง ผู้หญิงชนเผ่าจึงไม่ค่อยได้ใช้ผ้าทอของตนเองแต่ใช้ผ้าและเครื่องนุ่งห่มที่ซื้อจากตลาด เช่นเดียวกับผู้ชายส่วนใหญ่ ซึ่งไม่ยุ่งเหี่ยวมานานแล้ว แต่ใช้กางเกงขาสั้นหรือค้อนน่อง ที่ซื้อจากตลาดและใส่เสื้อจากในเมืองเช่นกัน

ลักษณะการแต่งกายของชนเผ่าจึงเริ่มเปลี่ยนไปจากเดิม เช่น ผู้หญิงจะนุ่งซิ่นที่มีเชิงแบบลาวลุ่ม ลวดลายและโครงสีเห็นได้ชัดว่าไม่ใช่แบบดั้งเดิม สีสดใสมากขึ้น เพราะเป็นสีย้อมวิทยาศาสตร์ เส้นด้ายที่ปั่นกรอและย้อมจากโรงงานทำให้ได้เนื้อผ้าบางและนุ่ม ชักตากง่าย บางทีผสมเส้นใยสังเคราะห์ทำให้เกิดผิวสัมผัสต่างไปจากเดิมมาก ผ้าทอของชนเผ่าในปัจจุบันจึงมีเป็น ๒ ลักษณะที่เห็นได้ชัด คือ แบบที่ยังรักษาเอกลักษณ์เดิมด้านลวดลายและโครงสี และแบบที่มีสีสันลวดลายเป็นแบบใหม่ ส่วนเนื้อผ้านั้น ส่วนใหญ่จะเป็นผ้าที่เนื้อบางลงเพราะทอด้วยเส้นด้ายที่ทำจากโรงงาน

ดังนั้น การทอผ้าเพื่อใช้ในครัวเรือนตามความจำเป็นพื้นฐาน จึงเปลี่ยนไปเป็นการผลิตเพื่อ

ขาย ส่วนเครื่องนุ่งห่มที่ใช้ประจำวันก็ต้องซื้อขายหรือแลกเปลี่ยนจากตลาด ร้านค้าและผู้ขายโดยตรง ไม่ได้เป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างเผ่าดังที่เคยเป็นมาแต่เดิม

การรักษาโรคและยากลางบ้าน

ในสมัยดั้งเดิมนั้น ชนเผ่าแทบทุกเผ่าจะมีคนในบ้านที่มีความรู้พิเศษเกี่ยวกับการรักษาโรค เป็น ๒ ลักษณะ ที่เรียกว่า หมอดู และหมอป่า (รักษา)

หมอดู คือ ผู้ที่มีความรู้ด้านการทำพิธีเพื่อให้รู้ว่าอาการเจ็บป่วยนั้นเกิดจากผีตัวใดมากระทำ ซึ่งเป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องผีในธรรมชาติ เช่น ผีดิน ผีน้ำ ผีต้นไม้ ไม่ใช่ผีคนตาย ถ้าคนเจ็บป่วยเล็กน้อย หรือเป็นอาการเจ็บป่วยที่เห็นสาเหตุได้ เช่น ปวดหัว ปวดท้อง ท้องเดิน เจ็บตา ก็อาจจะใช้เพียงยากลางบ้านหรือสมุนไพรง่ายๆ ที่รู้จักกันทั่วไป แต่ถ้าเจ็บป่วยหนักหรือนาน หรือหาสาเหตุของอาการไม่ได้ ก็จะโยงเข้าหาความเชื่อเรื่องผี และให้หมอดูมาทำพิธีดูผี เพื่อจะได้รู้ว่าควรเลี้ยงหรือเซ่นผีอะไร เช่น ผีกกไม้ ผีน้ำ ผีภู หรือผีเรือน

หมอดู ซึ่งเรียกต่างๆ กันตามภาษาของแต่ละเผ่านี้ ไม่ใช่หมอผี ในการทำพิธีกรรม เช่น การเลี้ยงผี หรือบนผี (บ๊ะผี) และแก่นั่น ผู้ทำไม่จำเป็นต้องเป็นหมอดูหรือคนที่มีความรู้พิเศษ แต่เป็นใครก็ได้ในครัวเรือน หรือเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ หมอดูจึงไม่ใช่คนกลางหรือสื่อระหว่างผีกับคน และไม่ได้มีความรู้หรือพิธีกรรมอย่างหนึ่งอย่างใดเป็นพิเศษ ซึ่งจะสร้างสถานะเฉพาะขึ้นมาในชุมชน หมอดูของชนเผ่าจึงไม่มีเครื่องประกอบพิธีหรือเครื่องแต่งกายเป็นพิเศษที่จะแสดงสถานะของตน

ข้อสังเกตอีกประการหนึ่ง คือ แต่เดิมนั้นชนเผ่าไม่มีความเชื่อที่เกี่ยวกับผีปอบ หรือผีที่มาจากคนตาย ที่จะเข้าสิงให้เกิดความผิดปกติต่างๆ จึงไม่มีพิธีกรรมที่จะต่อสู้หรือกำจัดผีประเภทนี้ หมอผีของชนเผ่าจึงไม่เกี่ยวข้องกับผีที่มาจากคนตาย แต่เป็นผู้ที่จะบอกความสัมพันธ์ที่ผิดปกติหรือพฤติกรรมที่ผิดพลาด ระหว่างคนกับอำนาจเหนือธรรมชาติที่เรียกว่าผี ส่วนผีเรือน ของชนเผ่าก็มี ความหมายประสมกันระหว่างผีบรรพบุรุษกับผีที่อยู่ประจำในเรือน ทำนองเดียวกับผีที่อยู่ในน้ำหรือในกกไม้ คือเป็นการระบุที่อยู่ของผี มากกว่าจะระบุว่าเป็นผีของคนที่อยู่ในครัวเรือนนั้นๆ

ส่วนหมอป่า หรือหมอรักษาของชนเผ่า ก็มักเป็นการรักษาด้วยยากลางบ้านหรือสมุนไพรต่างๆ ไป บางทีหมอดูกับหมอป่าก็เป็นคนเดียวกัน แต่ส่วนมากการป่าหรือรักษาเป็นเรื่องของคนในครัวเรือนที่จะตามกรรมวิธีที่รู้จักกันอยู่ทั่วไป การรักษาโรคด้วยการทำพิธี หรือใช้ถ้อยคำที่มีลักษณะเป็นคาถา หรือเวทมนตร์ มีอยู่น้อยมาก คนที่มีคาถาหรือรู้เวทมนตร์ มักจะเป็นประเภทคนที่มีของที่มี

อำนาจพิเศษ เช่น วานต่างๆ หรือเวทมนตร์ที่ใช้สำหรับทำให้เกิดอันตรายแก่ผู้อื่น แต่ไม่ใช่หมอผีหรือหมอรักษาโรค การกล่าวถ้อยคำในเวลาเรียกผีหรือเชิญผี เป็นถ้อยคำที่ใครก็ตามที่เป็นเสมือนหัวหน้าในการประกอบพิธีจะเป็นผู้กล่าว ไม่จำเป็นต้องเป็นหมอผีหรือหมอผี

ดังนั้น การรักษาอาการเจ็บป่วยทั้งที่มีสาเหตุที่เห็นได้ และที่ไม่รู้สาเหตุ จึงมีกรรมวิธีส่วนหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับระบบการนับถือผี และอีกส่วนหนึ่งคือ การรักษาอาการนั้นๆ ซึ่งไม่จำเป็นต้องมีสื่อหรือคนกลางระหว่างผีกับคนเป็น หากแต่คนในครัวเรือนหรือในบ้านเป็นผู้กระทำตัวเอง ไม่ว่าจะเป็นการใช้สมุนไพรกลางบ้าน หรือใช้วิธีการเช่นผีเลี้ยงผี

ในปัจจุบันการรักษาโรคและอาการเจ็บป่วยต่างๆ ในบ้านที่อยู่ห่างไกลหรือในเขตทุรกันดารยังต้องอาศัยพึ่งพาประสบการณ์เดิม ที่ต้องมีหมอมาทำพิธีผี แต่การรักษาโรคแผนใหม่และความรู้เกี่ยวกับการสาธารณสุขและอนามัยก็แพร่หลายเข้าไปในกลุ่มชนเผ่ามากขึ้นเป็นลำดับ แม้ในหมู่บ้านห่างไกลก็อาจมีหน่วยอนามัยหรือความช่วยเหลือในรูปของหมอและยาที่เวียนไปเยี่ยมเยียนตามบ้านบ้างนานๆ ครั้ง แม้จะไม่สามารถบรรเทาความเดือดร้อนได้มากนัก แต่ก็ทำให้เกิดการรับรู้การรักษาในรูปแผนปัจจุบันมากขึ้น ส่วนในเขตที่มีโรงพยาบาลหรือหน่วยอนามัย เช่น ในสำนักเมืองหรือตัวแขวง การรักษาแผนปัจจุบันเข้ามาแทนที่การรักษาแบบเก่าเกือบทั้งหมด ดังเช่น ในบ้านละเวนและส่วย เมืองท่าแดง และบ้านฮาร์กในตัวแขวงเซกอง การดูผีและหมอผีเรียกได้ว่าหมดไปแล้ว

ทั้งนี้อาจเป็นเพราะแต่เดิมหมอผีไม่ใช่ผู้รักษาโรคอยู่แล้วจึงไม่จำเป็นต้องรักษาบทบาทเดิมไว้อย่างไรก็ตาม ความรู้หรือการเรียนรู้ของชนเผ่าเกี่ยวกับโรคภัยไข้เจ็บ ก็มักจะยังผสมผสานกันอยู่ระหว่างความเชื่อเดิมกับความรู้ใหม่ เช่น ใช้มาเลเรียหรือไข้ยุงนั้น แต่เดิมก็รู้จักว่ามีสมุนไพรที่จะนำมาใช้รักษาได้บ้าง เช่น หัวบุกที่มีรสขมและว่านยาบางอย่าง และในปัจจุบันก็รู้จักว่ามียาสมัยใหม่ที่รักษาอาการได้ดีกว่าสมุนไพรแบบดั้งเดิม ต่างกับเรื่องโรคระบาดที่เป็นภัยรุนแรง เช่น ไข้ทรพิษและอหิวาตกโรค ซึ่งชาวบ้านจะเรียกว่า ผีทำ และเชื่อว่าเป็นผีที่ลงกินคน ไม่มีทางรักษานอกจากจะย้ายบ้านหนีผี ความแตกต่างของความรู้และความเชื่อ ๒ ลักษณะนี้ ยังสะท้อนให้เห็นได้ชัดเจนในวิถีชีวิตของชนเผ่า โดยเฉพาะในกลุ่มที่อยู่ห่างไกลเมืองดังกล่าวแล้ว

วิถีชีวิตพื้นฐานของชนเผ่าในด้านการทำมาหากิน ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และการรักษาโรคภัยไข้เจ็บ แต่เดิมมาจะมีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน หรือแตกต่างกันไปบ้างก็ในแง่รายละเอียดที่อาจเกิดจากสภาพแวดล้อมและการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนอื่น ในปัจจุบัน ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมักเป็น

เพราะสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเปลี่ยนไป เนื่องจากการอพยพโยกย้ายชนิต์ถิ่นเดิม เช่น จากภูเขาเข้าสู่พื้นที่ราบ และความสัมพันธ์ในรูปแบบใหม่ของสังคมและระบบการปกครอง กลุ่มชนเผ่าหรือกลุ่มชาติพันธุ์จึงกำลังอยู่ในช่วงระยะการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตพื้นฐานซึ่งอาจนำไปสู่วิถีชีวิตแบบใหม่ ที่ความหมายและการกำหนดรับรู้เกี่ยวกับเผ่าของตนและเผ่าอื่นกำลังจะเปลี่ยนแปลงไปอันจะส่งผลถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ด้วย

ลักษณะความสัมพันธ์ดั้งเดิมระหว่างชนเผ่า

สภาพแวดล้อมที่แบ่งออกได้เป็น ๒ ลักษณะใหญ่ๆ ในพื้นที่ของแขวงเซกองดังกล่าวแล้ว ทำให้สามารถแบ่งกลุ่มชนเผ่าในแขวงเซกองออกเป็นกลุ่มใหญ่ได้ ๒ กลุ่มเช่นกัน คือ กลุ่มที่อยู่ในหุบเขา ทั้งที่เป็นภูสูงอย่างเมืองดักจิ่ง และที่ไม่สูงนักเช่นเมืองกะลิม และกลุ่มที่อยู่ในที่ราบสูงและทุ่งราบ อย่างเช่นเมืองละมามและเมืองท่าแดง ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มทั้งสองนี้เป็นไปในลักษณะที่สอดคล้องกับผลการศึกษาวิจัยทางมานุษยวิทยา ในเรื่องการดำรงชีวิตและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนในหุบเขา และชุมชนในที่ราบ กล่าวคือ ชุมชนในหุบเขาหรือภูดอย จะเป็นกลุ่มที่ทำการเพาะปลูกแบบเลื่อนลอย และมีความเปลี่ยนแปลงทางวิถีชีวิตน้อย ระบบความสัมพันธ์และโครงสร้างทางสังคมภายในกลุ่มไม่ซับซ้อน ส่วนชุมชนในที่ราบจะมีการพัฒนาไปสู่ความซับซ้อนของโครงสร้างสังคมและการรับอารยธรรม ความเจริญใหม่ๆ ที่ทำให้วิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ความเปลี่ยนแปลงในระดับที่ต่างกันนี้ ทำให้ความสัมพันธ์ของชุมชนทั้งสองกลุ่มอยู่ในลักษณะที่ชุมชนในหุบเขาต้องพึ่งพาอาศัย และรับเอาวัฒนธรรมของชุมชนในที่ราบมาเป็นวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของตน

ชุมชนในหุบเขา

ชุมชนกลุ่มที่จัดว่าเป็นชุมชนในหุบเขาหรือชุมชนบนภูดอยนั้น ยังประกอบด้วยชนเผ่าต่างๆ ที่มีลักษณะเฉพาะบางอย่างแตกต่างกัน และเป็นที่รับรู้กันระหว่างเผ่าอย่างชัดเจน ไม่มีการปะปนสับสน แม้จะไม่มีข้อกำหนดห้ามเรื่องการมีความสัมพันธ์กันในรูปของการแต่งงานข้ามเผ่า แต่การตั้งบ้านอยู่เป็นกลุ่มเฉพาะของเผ่า ก็แสดงให้เห็นชัดเจนว่า แต่ละเผ่านั้นมีขอบเขตของตนทั้งในลักษณะที่เป็นรูปธรรมทางพื้นที่และวิถีชีวิต และลักษณะที่เป็นนามธรรมคือความตระหนักถึงเผ่าพันธุ์ของตนและความเป็นอื่นของเผ่าพันธุ์อื่น

ในเมืองดักจิ่ง เผ่าพันธุ์ที่เป็นกลุ่มหลักคือ ตะเรียง มีประชากรจำนวนมากและมีถิ่นฐานใน

ลักษณะของบ้านเก่าแก่ดั้งเดิมเป็นจำนวนมาก ลักษณะเด่นที่แสดงความเป็นกลุ่มหลักของตระกูล คือ ภาษาพูด ซึ่งใช้เป็นภาษากลางกันมาแต่เดิมในเขตเมืองดักจิง จึงมักเรียกภาษาตระกูลว่า ภาษาดักจิง คนเผ่าในเขตนั้นทุกเผ่าต้องเรียนรู้ภาษาตระกูล หรืออย่างน้อยก็สื่อสารด้วยภาษาตระกูลได้เข้าใจ ในระดับหนึ่ง ทั้งนี้เพราะเผ่าอื่นๆ ล้วนเป็นเผ่าที่เล็กกว่า ประชากรน้อยกว่า และมีความเป็นปึกแผ่น แน่นหนาน้อยกว่า การติดต่อสัมพันธ์ในรูปของการแลกเปลี่ยนสิ่งจำเป็นในชีวิต เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม จะเป็นไปในลักษณะที่เผ่าอื่นอยู่ในสถานะเป็นรองเผ่าตระกูล

หลักฐานหรือตัวอย่างที่ชัดเจนของการรับรู้ความเป็นใหญ่หรือเป็นเผ่าหลักของตระกูล ดังเช่น นิทานในลักษณะตำนานความเป็นมาของเผ่าแอฮู ซึ่งเป็นเผ่าที่อยู่ใกล้ชิดตระกูลมากที่สุด นิทานเรื่อง ที่มาของเผ่าแอฮู (ดูรายละเอียดในเล่ม ๒ : นิทานและการละเล่น) ได้เล่าเรื่องราวตอนท้ายไว้ว่า

...หลังจากที่ท้าวสะกุกกับท้าวตาเตียงยิงนกน้อย ขอขมากันแล้วก็แยกกันไป ตอนนีท้าวตาเตียง อยู่ดักโปรง เพราะว่าท้าวตาเตียงอยู่จนลูกแล้วไม่สบายใจ ไปอยู่ดักโปรง ๑-๒ ปีก็มีสาวมาชอบ ดังนั้นจึงสร้างครอบ ครว้ ถึง ๒-๓ ปีได้ลูกชาย ๑ คน ท้าวตาเตียงให้ชื่อว่า ตางาง แล้วแม่ก็ตายไป ตางาง ก็เป็นลูกกำพร้าแม่ แต่ท้าวตาเตียงพยายามเลี้ยงดูลูกของตน จนอายุได้ ๑๔-๑๕ ปี

วันหนึ่งตางางไปส่องเขียดทางห้วยวัง ทางดินดอนตระกูลเวลาไปส่องถึงกรงยี่ ห้วยวัง ก็พบกับสาวตระกูล ๑ คนแต่ไม่รู้จักชื่อ แต่ทั้งสองคนถามกันว่าส่องเขียด ได้มากเท่าไรแล้ว ทางฝ่ายหญิง ก็ตอบไม่ได้ ฝ่ายหญิงก็ถามฝ่ายชายว่าเจ้าได้เยอะไหม ฝ่ายชายก็ตอบว่า ไม่เยอะเพราะมันไม่มี ต่อมา นานพอสมควรจึงถามชื่อกัน ท้าวตางางถามว่า เจ้าชื่ออะไร ฝ่ายหญิงตอบว่าเขาชื่อ ยาย่าง แล้วฝ่าย หญิงก็ถามว่า ชื่ออะไร ฝ่ายชายตอบว่า เราชื่อตางาง

จากนั้นทั้งสองจึงพูดถึงความรัก ยาย่างถามว่าทางบ้านดักโปรงมีผลไม้อะไรบ้าง ท้าวตางาง ตอบว่า หนากเวก หนากปิ่น หนากกูปและอื่นๆ มีเยอะแยะ ท้าวตางางถามว่าทางตระกูลมีผลไม้อะไรบ้าง ยาย่างตอบว่ามีมากกว่า หนากหยัด หนากบูย หนากป็อกมีเยอะแยะ ไม่อดอยาก สุดท้ายยาย่าง ว่าถ้าเจ้าให้เราแต่งงานเข้าบ้านทางเจ้าเราก็เลิกกัน ถ้าเข้ามาอยู่บ้านเราเราจะตกลงเป็นเมีย ท้าวตางางก็ ตกลงปลงใจ แต่ว่าท้าวตางางไปตั้งบ้านอยู่ดักเบียด ถ้าอยู่บ้านตาตื้อที่อยู่บนเบิงนั้น ทั้งสองก็เห็นดี แล้วถามญาติทั้งสองฝ่ายก็เห็นดีด้วย เขาทั้งสองจึงตั้งครอบครัวยุค มาตั้งถิ่นฐานอยู่บนเบิงสูง มอง เห็นบ้านงอนลูก ดักโปรงก็เห็น แต่ท้าวตางางบอกว่าถึงจะเอาเมียตระกูลก็ตาม ต่อไปมีลูกหลานก็เรียกว่า เผ่าแอฮู เพราะท้าวตางางเป็นเผ่าแอฮูมาจากเวียดนามโน่น ตั้งแต่นั้นมาจนถึงปัจจุบันเขตเขกมาน ตาแสงตาตื้อ จึงเรียกว่าเผ่าแอฮู และภาษาพูดคล้ายภาษาตระกูล เพราะท้าวตางางเอาเมียตระกูล...

๒๔ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ไม่เพียงแต่ว่าบ้านตะเรียงจะมีอาหารกินหรือผลไม้ต่างๆ อุดมสมบูรณ์กว่าเขตบ้านแยฮู ตามที่นิทานกล่าว หากแต่ตะเรียงยังเป็นกลุ่มที่ครอบครองพื้นที่ราบส่วนใหญ่บนภูดอยที่อยู่อาศัย จึงสามารถเพาะปลูกได้ผลผลิตมากกว่าแยฮู ซึ่งอยู่ในเขตที่มีพื้นที่ราบจำกัด บ้านแยฮูบางบ้านจึงต้องใช้วิธีการเพาะปลูกรวมกัน เป็นพื้นที่รวมของบ้าน และเมื่อได้เก็บเกี่ยวผลผลิตได้แล้วก็แบ่งปันให้ทุกคนครัวเรือนตามสัดส่วนของคนในครัวเรือน มิฉะนั้นก็จะไม่มีใครหรือครัวเรือนใดสามารถปลูกข้าวได้พอกิน เพราะพื้นที่เพาะปลูกเป็นเพียงแปลงเล็กๆ ตามไหล่เขา และพื้นที่ส่วนมากยังอยู่ในป่าทึบที่ต้องลงแรงถางและเผาป่าแทบทุกฤดูกาลเพาะปลูก การเสาะหาพื้นที่เพาะปลูกใหม่เป็นไปได้ยากอย่างยิ่ง แม้แต่การหมุนเวียนใช้พื้นที่ซึ่งโดยทั่วไป ชนเผ่ามักจะทิ้งพื้นที่เพาะปลูกไว้ประมาณ ๓ ปี ให้ดินฟื้นตัว จึงจะเวียนกลับมาใช้ใหม่ แต่ในเขตบ้านแยฮู การเวียนใช้พื้นที่จะมีระยะสั้นกว่านั้น คืออาจทิ้งไว้เพียงปีเดียวก็ต้องเวียนกลับมาใช้อีก

เผ่าอื่นในเขตเมืองดักจิง เช่น ดักกั๋ง ตะรีว นั้น แม้จะไม่มีเรื่องเล่าที่แสดงการยอมรับสถานะระหว่างเผ่าของตนกับตะเรียง แต่ความสัมพันธ์ที่ปรากฏชัดเจนมาแต่เดิมจนถึงปัจจุบัน คือ การที่ดักกั๋งและตะรีว ต้องอาศัยแลกเปลี่ยนผลผลิตของตนกับผลผลิตของตะเรียง ในลักษณะที่ถือว่า ตะเรียงเป็นเจ้าของผลผลิตที่จำเป็นต่อชีวิตมากกว่า เช่น ดักกั๋ง ปลูกฝ้ายไม่ได้ หรือไม่พอที่จะทอผ้า จึงต้องเอาผลผลิตประเภทเครื่องใช้สอยต่างๆ เช่น ภาชนะประกอบอาหาร (หม้อดิน ถ้วย ชาม) มาแลกกับฝ้ายหรือผ้าทอของตะเรียง

ยิ่งกว่านั้น ทั้งดักกั๋งและตะรีว ไม่สามารถทำเครื่องประดับที่เป็นเงินได้ ตะเรียงนั้นแม้จะไม่มีแหล่งวัตถุดิบ แต่ก็สามารถแลกเปลี่ยนโลหะ เช่น เหล็ก เงิน สำหรับมาทำเป็นเครื่องมือเครื่องใช้และเครื่องประดับต่างๆ เผ่าดักกั๋งและตะรีวยอมรับว่า “ตะเรียงทำเครื่องแต่งตัว พวกกำไลแขน คัมพูเงิน ได้สวย ต้องไปขอแลกจากตะเรียง” และของที่ดักกั๋งและตะรีวเอาไปแลกนั้น คือ ของที่ได้มาจากป่าประเภท น้ำมันยาง น้ำผึ้ง ใต้ หวาย ซึ่งแม้ดักกั๋งและตะรีวไม่เอามาแลก ตะเรียงก็หาได้เองจากป่าเช่นกัน แต่การแลกเปลี่ยนเป็นการสะดวกกว่าสำหรับคนตะเรียง ที่จะใช้เวลาในการเพาะปลูกหรือผลิตสิ่งของอื่นที่มีราคาสูงกว่าของป่า ส่วนของป่าที่ได้จากเผ่าดักกั๋งและตะรีว หรือเผ่าอื่นๆ นั้น ตะเรียงจะเป็นฝ่ายนำเอาไปแลกกับชนเผ่าในที่ราบ เช่น ฮารัก อีกชั้นหนึ่ง

เผ่าตะเรียงในเมืองดักจิงจึงเป็นทั้งผู้ผลิตสิ่งต่างๆ ที่จำเป็นสำหรับชีวิตที่เผ่าอื่นต้องการ และเป็นทั้งคนกลางในระบบแลกเปลี่ยนระหว่างชนเผ่าอีกด้วย ด้วยเหตุนี้ ภาษาตะเรียงจึงกลายเป็นภาษากลางของชนเผ่าในเมืองดักจิง

ส่วนกะเซงนั้น แม้จะมีการติดต่อกับตะเรียงน้อยกว่าดักกั๋ง แต้ฮู และตะรีว เนื่องจากถิ่นฐานของกะเซงส่วนใหญ่อยู่ในเขตที่ราบแขวงสาละวันแต่กลุ่มบ้านกะเซงที่อยู่ในเขตภูตอยใกล้บ้านตะเรียงเช่นบ้านดักกั๋ง ดักลู่ ดักเตี๋ย ก็ต้องยอมรับสถานะที่เหนือกว่าของตะเรียง การยอมรับที่อาจไม่เต็มใจนี้สะท้อนให้เห็นจากการที่ทำวสมสี่ ผู้บอกข้อมูลของกะเซง (บ้านดักกั๋ง) อธิบายว่า ที่จริงนั้น แต่เดิมเผ่าต่างๆ แถบนี้ทั้งหมดเป็นกะเซง แม้แต่ตะเรียงก็มาจากกะเซง แต่ที่มาเรียกเป็นเผ่าต่างๆ นั้นเป็นเพราะในระยะต่อมา คนบ้านต่างๆ แยกย้ายออกไปตั้งบ้านใหม่ของตน และเรียกชื่อตัวเองต่างๆ กันออกไป จึงเกิดมีเผ่าตะเรียง ตะรีว ดักกั๋ง ขึ้น คำอธิบายนี้แม้จะกินความรวมถึงทุกเผ่า แต่ก็เห็นได้ว่าตั้งใจจะหมายถึงตะเรียง ซึ่งเป็นกลุ่มหลักที่มีประชากรมากที่สุดในดักจิ้ง ในขณะที่เผ่ากะเซงจะมีประชากรส่วนใหญ่อยู่ในแขวงอัตตะปือ ข้อมูลในส่วนนี้ ท้าววันนะวง พมสะหลาด ซึ่งเป็นคนตะเรียง คำนำว่าเป็นเพราะคนกะเซงอยู่ในอัตตะปือ และทางแขวงอัตตะปือจะใช้คำเรียกชนเผ่าทั้งหมดในแขวงว่า กะเซง ทำให้ชนเผ่าทุกเผ่าในอัตตะปือถูกเรียกว่า กะเซง ทั้งหมด

ข้อคิดเห็นของท้าวสมสี่ แสดงให้เห็นปฏิภพที่กะเซงในเมืองดักจิ้งมีต่อเผ่าตะเรียง เพราะหากจะเทียบกันระหว่างแขวงแล้ว กะเซงก็เป็นเผ่าใหญ่ในแขวงสาละวัน เช่นเดียวกับที่ตะเรียงเป็นเผ่าใหญ่ในเมืองดักจิ้ง แขวงเซกอง ปฏิสัมพันธ์ที่แสดงออกกระหว่างสองเผ่านี้จึงต่างไปจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างตะเรียงกับแต้ฮู ดักกั๋ง และตะรีว

ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างชนเผ่าเล็กๆ ก็แสดงออกในรูปของการรับรู้ความแตกต่างระหว่างเผ่า ในขณะเดียวกันก็ถือว่าไม่มีใครเป็นรองใคร ดังเช่นกรณีทางรัฐเสนอให้รวมเผ่าดักกั๋งและเผ่าตะรีวเข้าด้วยกัน เพื่อจะได้เป็นปึกแผ่น มีจำนวนประชากรมาก และสะดวกในการจัดระบบเพื่อการพัฒนา แต่ทั้งสองเผ่าต่างก็ยืนยันปฏิเสธ โดยระบุรายละเอียดของการดำรงชีวิตความเป็นอยู่ที่แตกต่างกัน เช่น

...คนตะรีวและดักกั๋งพูดกันคนละภาษา ถึงจะเข้าใจกันบ้าง แต่ก็ไม่ได้เข้าใจกันทั้งหมด อาหารการกินก็ต่างกัน เช่น ข้าวเปี้ยก (ข้าวต้ม) ของดักกั๋งจะเหลวเป็นน้ำ ต้องกินด้วยบ่วง (ช้อน) แต่ข้าวเปี้ยกของตะรีวเป็นก้อน ใส่ใบตองกินได้ ผู้หญิงดักกั๋งเกล้าผมไว้ข้างหลังเป็นมวยที่ทำยทอย ส่วนผู้หญิงตะรีวมัดผมเป็นกระพุ่มสองข้างหู

ความชำนาญทางการทำเข้าของเครื่องใช้ก็ต่างกัน คนดักกั๋งทอผ้าเก่ง แต่ปั่นหม้อไม่เก่ง ส่วนคนตะรีวปั่นหม้อปั่นไ้เก่ง ดักกั๋งจึงเอาผ้าทอไปแลกหม้อแล้กไหของตะรีว และในการปลูกข้าว ตะรีวมักปลูกแบบข้าวนา ต้องเอาน้ำมาใส่ที่นา ส่วนดักกั๋งปลูกข้าวไร่ ต้องหยอดข้าวใส่หลุมแล้วเอาดินกลบ...

ลักษณะความแตกต่างดังกล่าวจะเป็นส่วนใหญ่หรือส่วนน้อยของความแตกต่างระหว่างเผ่าทั้งสองก็ตาม ความสำคัญอยู่ที่การถือว่าเผ่าของตนแยกจากอีกเผ่าหนึ่งอย่างชัดเจน หากจะมีการรวมก็จะเกิด ปัญหาว่า ใครจะเป็นฝ่ายหลักหรือกลุ่มหลักของเผ่าที่เกิดขึ้นใหม่หรือของกลุ่มรวมเผ่า ทั้งดักกิงและตระกูลต่างก็ถือว่าตนมีฐานะเท่าเทียมกัน ต่างจากที่แอชยอมรับสถานะของตระกูลว่าเป็นพี่ใหญ่ของเผ่าแอช การรวมกลุ่มกันในทางระบบการปกครองจึงเกิดขึ้นไม่ได้ ในขณะที่ในทางวัฒนธรรมข้อแตกต่างเหล่านี้อาจจะเป็นเรื่องเล็กน้อยที่ทั้งสองเผ่าต่างก็ไม่เคยถือความสำคัญมาก่อน และในแง่ของภาษานั้น ทั้งภาษาดักกิงและตระกูลต่างก็อยู่ในสาขาอะตูอีกเหมือนกัน ในขณะที่ตระกูลอยู่ในสาขานัสนาริก ข้อที่น่าสนใจคือ หากรัฐมีนโยบายให้รวมเผ่าอื่นทั้งหมดเข้ากับเผ่าตระกูล ทั้งดักกิงและตระกูลจะปฏิเสธ การรวมเผ่าในลักษณะนี้หรือไม่

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าในขณะที่ชนเผ่าถือว่าต่างก็มีอัตลักษณ์ของตน ที่สามารถจำแนกออกจากเผ่าอื่นได้อย่างชัดเจน สถานะของแต่ละเผ่าเหล่านั้นไม่เท่าเทียมกัน ซึ่งอาจมีปัจจัยมาจากจำนวนประชากร การครอบครองพื้นที่และผลผลิตที่จำเป็นสำหรับชีวิต ในปัจจุบัน ปัจจัยเหล่านี้อาจเปลี่ยนแปลงไปเป็นเรื่องของการศึกษา การเรียนรู้และรับเทคโนโลยีใหม่ๆ การมีส่วนร่วมในระบบการปกครองของส่วนกลาง และอื่นๆ ที่เป็นลักษณะทางสังคมในวิถีชีวิตปัจจุบัน แทนที่จะเป็นเรื่องของอาหารการกิน การแต่งกาย การเพาะปลูก ซึ่งความเปลี่ยนแปลงจะเป็นไปในลักษณะกลมกลืนเข้าสู่รูปแบบเดียวกันในอนาคตอันใกล้

ในส่วนของเมืองกะลิม ความสัมพันธ์ระหว่างชนเผ่าต่างๆ มีลักษณะบางอย่างคล้ายคลึงกับที่เกิดขึ้นในเมืองดักจิง กล่าวคือ เผ่าเงะและกะตูเป็นเผ่าใหญ่ที่อยู่ในพื้นที่นี้มาแต่เดิม จำนวนประชากรของทั้งสองเผ่าใกล้เคียงกัน แต่ในทางด้านวัฒนธรรม เผ่าเงะถือได้ว่ามีอิทธิพลสูงและอยู่ในสถานะของผู้สร้างรูปแบบทางวัฒนธรรมที่เผ่าอื่นๆ ทั่วไปปฏิบัติตาม ภาษาของเงะเป็นภาษากลางของเมืองกะลิม ทำนองเดียวกับภาษาตระกูลเป็นภาษากลางของดักจิง ชนเผ่าอื่นๆ ในเมืองกะลิมจึงมักพูดภาษาเงะได้ และรับเอาคำของเงะจำนวนมากมาใช้ในภาษาของตน โดยเฉพาะเผ่ากะตู ซึ่งถือว่าตนเป็นเผ่าใหญ่และเป็นเผ่าเก่าแก่ดั้งเดิมของพื้นที่ ก็ยังรับว่า การขับล่าของเผ่ากะตูนั้น เรียกว่า ขับเงะ และบางครั้งก็ใช้ภาษาเงะเป็นคำขับ หรืออาจใช้ภาษาอะตูก็ได้ แต่ก็ยังเรียกว่า ขับเงะ เช่นกัน

ผ้าทอของเงะก็ถือได้ว่าเป็นแบบอย่างหรือเป็นเอกลักษณ์ของผ้าทอเมืองกะลิม แม้กะตูจะทอผ้าได้ชำนาญไม่น้อยไปกว่าเงะ และมีลวดลายที่ถือว่าเป็นเอกลักษณ์ของเผ่าที่กำหนดไว้ชัดเจน แต่กะตูก็ยอมรับว่า เผ่าเงะมีชื่อเสียงมากกว่าในด้านการผลิตผลงานศิลปหัตถกรรมเหล่านี้ ทั้งนี้อาจ

เป็นเพราะกะตูดั้งบ้านเรือนอยู่เป็นชุมชนเล็กๆ กระจัดกระจายอยู่ในเขตทุรกันดาร ทำให้ไม่สามารถรวมตัวกันเป็นปึกแผ่นได้เท่ากับเผ่าเงะ ซึ่งมีอยู่ริมลำน้ำ การคมนาคมติดต่อดูแล และสามารถขยายพื้นที่ของบ้านได้กว้างขวาง พื้นที่เพาะปลูกก็มีมากกว่า อุดมสมบูรณ์กว่า ส่วนกะตูดั้งนั้น แม้ในระหว่างบ้านกะตูดั้งด้วยกันก็ยังพุดผัดเพี้ยนกันไป บางครั้งคนกะตูดั้งเรียกชื่อกลุ่มของตนตามชื่อบ้านแทนที่จะเรียกว่าเป็นกะตูดั้งกัน นอกจากนั้น กะตูดั้งหนึ่งที่มีจำนวนไม่น้อยยังอยู่ในเขตพื้นที่ของเวียดนาม ทำให้เกิดการแบ่งเป็นกะตูดั้งและกะตูลาว ความเป็นปึกแผ่นของเผ่าจึงลดลงไปอีก

ส่วนจะต้องเป็นเผ่าเล็ก จึงไม่มีปัญหาเรื่องสถานะของเผ่า แต่อย่างไรก็ตาม แทนที่จะต้องจะรับความเป็นเผ่าหลักของเงะ จะต้องกลับสร้างรูปแบบความสัมพันธ์กับฮาร์ก ในลักษณะการเล่าเรื่องการขยายตัวของชุมชนเผ่าของตนว่า อพยพโยกย้ายเพื่อแสวงหาที่ดินเพาะปลูกและตั้งบ้านเรือนต่อมาได้ไปขออาศัย “ดินอะลัก” อยู่ และยังมีภาระบุชต์เจนาว่า ได้ขอซื้อพื้นที่จากฮาร์กเป็นจำนวนเท่าไร และจ่ายเงินไปเท่าไร ความสำคัญของเรื่องนี้ไม่ได้อยู่ที่ตัวเลขระบุจำนวนพื้นที่และจำนวนเงิน แต่อยู่ที่การสะท้อนภาพความสัมพันธ์ ทั้งระหว่างเผ่าจะต้องกับเผ่าเงะ และเผ่าจะต้องกับฮาร์ก

ในอีกแง่หนึ่ง วรรณกรรมมุขปาฐะของเงะจะต้องยังเล่าว่า ผีของจะต้องไปขออยู่กับผีเมืองตะโอย แต่ผีเมืองตะโอยไม่รับ จึงต้องไปอาศัยผีที่ภูตาแร ซึ่งเป็นผีฮาร์ก และผีภูตาแรก็ยินยอมรับเอาผีจะต้องให้อยู่ด้วยกัน

เรื่องเล่าเหล่านี้อาจไม่ใช่หลักฐานทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอย่างแท้จริง แต่อย่างน้อยก็สะท้อนทัศนคติของเผ่าและความสัมพันธ์ระหว่างเผ่าได้ชัดเจนพอสมควร

ส่วนเผ่าตะโอยนั้น เนื่องจากถิ่นฐานใหญ่ของเผ่าอยู่ที่แขวงสาละวัน ซึ่งเป็นเขตทุ่งราบที่มีความเจริญก้าวหน้า ตะโอยจึงมีเมืองตะโอยอยู่ในแขวงสาละวัน ทำนองเดียวกับที่กะเซมมีเมืองกะเซมอยู่ที่อัตตะปือ บ้านตะโอยในเขตเมืองกะลิมจึงยอมรับสถานะความเป็นผู้น้อยโดยไม่ได้แย้ง และยินยอมให้เผ่าเงะเป็นหัวหน้าใหญ่ของเมืองกะลิม

โดยสรุป ชนเผ่าในเมืองกะลิมจึงมีรูปแบบความสัมพันธ์คล้ายๆ เมืองดักจิง คือมีเผ่าใหญ่เป็นหลัก เป็นผู้ครอบครองพื้นที่และผลผลิตสำคัญ สถานะของการเป็นเผ่าหลักนั้นอยู่ที่ภาษาพูดของเผ่าพันธุ์ด้วย เช่นที่ภาษาเงะเป็นภาษากลางของเมืองกะลิม ดังกล่าวแล้ว

ส่วนปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชนเผ่าในเมืองดักจิงกับกลุ่มในเมืองกะลิมนั้น ไม่มีข้อมูลมากนัก เพราะเมืองทั้งสองนี้ต่างอยู่บนภูเขาสูง การติดต่อสัมพันธ์กันจึงมีไม่มากนัก แต่ก็มีความรับรู้ว่ามีชนเผ่าอื่นอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงกัน

ชุมชนในที่ราบ

ในเมืองละมาม มีชนเผ่าหลัก คือ ฮารัก ซึ่งเป็นกลุ่มดั้งเดิมและกลุ่มใหญ่ที่มีประชากรมากที่สุดของเมืองละมาม แต่เมื่อเทียบกับตะเริงและกะตุ ฮารักก็ยังมีจำนวนประชากรในลำดับที่สาม อย่างไรก็ตาม เผ่าฮารักถือได้ว่าเป็นกลุ่มหลักของแขวงเซกองโดยรวม

ฮารักเป็นชนเผ่าที่ทำการเพาะปลูกเช่นเดียวกับเผ่าอื่นๆ และด้วยการที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ราบที่มีลำน้ำใหญ่ไหลผ่าน ทำให้ฮารักสามารถเพาะปลูกได้ผลผลิตดี และขยายพื้นที่เพาะปลูกได้มาก ขอบเขตพื้นที่ในครอบครองของฮารักจึงกว้างขวาง ทำให้ชนเผ่าอื่นที่มักจะต้องเดินทางแสวงหาแหล่งที่ทำกินนั้นต้องขออาศัย “ดินอะลัก” อยู่เสมอ นอกจากนั้น ฮารักยังปลูกฝ้ายได้จำนวนมาก เพราะฝ้ายเป็นพืชที่ต้องการพื้นที่เพาะปลูกแยกออกจากข้าว ในขณะที่ชนเผ่าอื่นมีพื้นที่ปลูกฝ้ายได้น้อย ฮารักสามารถใช้ฝ้ายเป็นสิ่งแลกเปลี่ยนกับผลผลิตอื่นๆ ของชนเผ่า ที่ต้องการฝ้ายเพื่อทอผ้าเครื่องนุ่งห่ม ของตน ผลที่เกิดขึ้นคือ ฮารักกลายเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยนในระหว่างชนเผ่าทั้งหลาย เพราะนอกจากฝ้ายแล้วยังมีของอื่นๆ ที่ชนเผ่าในเขตกันดารมีความจำเป็นต้องเสาะหาเพื่อใช้ในการดำรงชีวิต หากจะกล่าวในหลักการกว้างๆ ฮารักก็เป็นคนกลางที่ทำหน้าที่แลกเปลี่ยนระหว่าง “ของป่า” ของชนเผ่าต่างๆ กับ “ของในเมือง” อันเป็นสิ่งที่ชนเผ่าอื่นๆ ผลิตไม่ได้ ทั้งที่เป็นของจำเป็นพื้นฐานและของอื่นๆ เช่น เครื่องประดับ และเหล็กสำหรับตีเครื่องมือเครื่องใช้ในการเพาะปลูก

เมื่อเทียบฮารักกับกลุ่มอื่นๆ ที่อยู่บริเวณพื้นที่ราบ อันได้แก่กลุ่มลาวลุ่มซึ่งอยู่ในเมืองละมามจำนวนหนึ่ง และอยู่ในแขวงที่ติดต่อกัน คือ สาละวันและอัตตะปือ กลุ่มลาวลุ่มในเมืองละมามมีจำนวนน้อยมากเมื่อเทียบกับฮารัก ความสัมพันธ์ระหว่างฮารักกับลาวลุ่ม จึงเป็นไปในลักษณะที่ฮารักเป็นเผ่าหลักของพื้นที่เช่นเดียวกัน แต่เนื่องด้วยระบบการปกครองและการที่แขวงเซกองหรือเมืองละมามในสมัยก่อน ขึ้นอยู่กับสาละวัน อันเป็นเขตของลาวลุ่ม ทำให้ฮารักอยู่ในสถานะที่เป็นรองลาวลุ่ม ความเจริญก้าวหน้าและอิทธิพลทางด้านการปกครองทำให้ฮารักรับเอาวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ และวัฒนธรรมด้านอื่นๆ ของลาวลุ่ม เข้ามาเป็นของตน จากการค่อยๆ ประสมกลมกลืนกับวัฒนธรรมเดิม ฮารักก็รับเอาวัฒนธรรมของลาวลุ่มเต็มรูป ปัจจุบันจึงกล่าวได้ว่า กลุ่มฮารักและลาวลุ่มมีวิถีชีวิตที่ไม่ต่างจากกัน และฮารักเป็นฝ่ายยอมรับว่า ลาวลุ่มเป็นพี่ใหญ่ ฮารักเป็นน้องหรือเป็นฝ่ายที่รับเอาความเจริญต่างๆ มาจากลาวลุ่ม (ดูเรื่อง ฮารัก ในเล่มที่ ๑ วิถีชีวิตและวัฒนธรรม บทที่ ๓ เมืองละมาม)

อย่างไรก็ตาม ลักษณะการแบ่งเขตที่อยู่ของชนเผ่าออกเป็นบ้านที่ไม่ปะปนกันมาแต่เดิม

ทำให้สามารถระบุได้ว่า บ้านเก่าแก่ของลาวลุ่มมีเพียง ๓ บ้าน คือ บ้านดอนจัน บ้านโพน และบ้านดำน แต่ในปัจจุบัน ทั้งในด้านการปลูกเรือนปะปนกัน กลายเป็น “บ้านสับปน” ก็ดี การที่คนลาวลุ่มจำนวนมาก อพยพเข้ามาทำมาหากินในพื้นที่แขวงเซกอง ทั้งที่เป็นพนักงานของรัฐและมาทำอาชีพอื่น ๆ ก็ดี ทำให้การแบ่งแยกบ้านในปัจจุบันไม่มีความหมาย หรือลดความเคร่งครัดลงไป ในเมืองท่าแดง ซึ่งเป็นเมืองใหม่และเป็นเขตที่มีการอพยพสูง ฮาร์กและลาวลุ่มมีจำนวนใกล้เคียงกัน ในขณะที่ส่วยและละเวนเป็นกลุ่มหลัก แต่ทั้งส่วยและละเวนต่างก็เป็นเผ่าที่มีประวัติการอพยพมาจากเขตอื่นอย่างชัดเจน เป็นที่รับรู้ในระหว่างชนเผ่า ฮาร์กและลาวลุ่มจึงยังอยู่ในฐานะกลุ่มสำคัญที่สุดของพื้นที่แขวงเซกอง

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างฮาร์กและชนเผ่าอื่นๆ ในปัจจุบันยังคงดำเนินไปในฐานะที่ฮาร์กเป็นกลุ่มหลัก ทั้งในด้านการค้าขายและด้านวัฒนธรรม ฮาร์กเป็นตัวกลางถ่ายทอดความเจริญและวัฒนธรรมใหม่ให้แก่ชนเผ่า โดยรับมาจากลาวลุ่มอีกทีหนึ่ง การยอมรับนับถือฮาร์กจึงยังคงอยู่ในกลุ่มชนเผ่า แต่ลาวลุ่มได้ทวีความสำคัญมากขึ้นจากสถานะการปกครอง จนอาจกล่าวได้ว่า ฮาร์กนับตัวเองรวมเข้าในกลุ่มลาวลุ่มโดยปริยาย ในขณะที่ตะเรียงซึ่งเป็นเผ่าใหญ่ของดักจึงยังรักษาสถานะของตนในพื้นที่เดิมได้ และเมื่อเข้ามาในระบบสังคมและการปกครองแบบใหม่ ตะเรียงก็ยังสามารถพัฒนาตนเองเข้ามาสู่ระบบใหม่ได้เป็นอย่างดี คนตะเรียงจำนวนหนึ่งจึงอยู่ในฐานะของกลุ่มผู้นำทางสังคมและวัฒนธรรมของเซกอง เพียงแต่บ้านตะเรียงยังอยู่ห่างไกลเกินกว่าจะทำให้ประชากรตะเรียงทั้งหมดเปลี่ยนวิถีชีวิตและสถานะได้เหมือนดังที่ฮาร์กเป็นอยู่ในปัจจุบัน

ในเมืองท่าแดง ซึ่งเป็นเมืองท่าของการคมนาคมทางบกของพื้นที่แถบนี้ ส่วยและละเวนเป็นกลุ่มหลักที่มีสถานภาพใกล้เคียงกัน และที่สำคัญคือ ทั้งส่วยและละเวนซึ่งยอมรับอย่างชัดเจนว่า เผ่าของตนอพยพโยกย้ายมาจากถิ่นอื่น ได้นำเอาวัฒนธรรมของลาวลุ่มซึ่งรับมาตั้งแต่เมื่อยังอยู่ในถิ่นเดิมนั้นติดมาด้วย และพัฒนาการดำรงชีวิต ความคิด ความเชื่อ และวิถีวัฒนธรรมของตนให้สอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับลาวลุ่ม ทั้งส่วยและละเวนจึงเป็นชนเผ่าที่ถือพุทธศาสนาเป็นระบบความเชื่อหลัก และเชื่อมโยงแนวคิดและแนวปฏิบัติของแนวความเชื่อดั้งเดิมเข้ากับพุทธ หากวิธีปฏิบัตินั้นไม่ค้านกับพุทธ ส่วยและละเวนจึงมีหลักปฏิบัติและประเพณีพิธีกรรมต่างๆ เป็นอย่างเดียวกับลาวลุ่ม และเป็นอย่างเดียวกับประชากรในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่นับถือพุทธทั่วไป คือ ประสมประสานความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผีเข้ากับแนวคิดของพุทธศาสนา

ลักษณะของรูปแบบปฏิสัมพันธ์ที่น่าสนใจในคู่สัมพันธ์ของส่วยและละเวนกับเผ่าอื่นๆ ที่มา

ตั้งบ้านใหม่อยู่ในพื้นที่ของส่วยและละเวนนั่น คือ การที่กลุ่มหลักทั้ง ๒ กลุ่มพยายามสร้างสถานะของตนโดยนำเอาพุทธศาสนามาเป็นแกนของการอธิบายเหตุผล ทั้งส่วยและละเวนนอธิบายว่า ความคิดความเชื่อดั้งเดิมของเผ่าอื่น โดยเฉพาะการแบ่งฮีดเลี้ยงผี ซึ่งต้องฆ่าสัตว์ต่างๆ นั้น เป็นเรื่องที่ไม่สมควร จึงพยายามโน้มน้าวให้ชนเผ่าที่อพยพเข้ามาใหม่ เช่น ตะเรียง เเง กะตู ยอมรับนับถือพุทธศาสนา หรือหากยังไม่ยอมรับ ก็ใช้บทบาทความเป็นผู้นำทางสังคม ทำให้ชนเผ่าอื่นต้องยอมรับว่าส่วยและละเวนเป็นเจ้าของพื้นที่ ฉะนั้น การประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อดั้งเดิมของชนเผ่าอื่น จะต้องได้รับการอนุญาตจากส่วยและละเวนซึ่งเป็น “เจ้าของบ้าน” และเมื่อ “เจ้าของบ้าน” ประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อของตน ที่เป็นพิธีกรรมใหญ่หรือสำคัญประจำปี คือ พิธีเลี้ยงผีอาฮัก ชนเผ่าอื่นที่อยู่ในบ้านส่วยและละเวนจะต้องมีส่วนร่วมด้วย โดยการบริจาคเงินและของอื่นๆ เช่นเดียวกับคนส่วยและละเวนในบ้านนั้น ฉะนั้นส่วยและละเวนจึงรักษาสถานภาพความเป็นผู้นำกลุ่มของตนไว้ได้ (ดูรายละเอียดในบทที่ ๓ ความเชื่อและพิธีกรรม)

ในด้านการทำมาหากินและวิถีชีวิตนั้น ส่วยและละเวนรับเอารูปแบบของลาลุ่มมาแต่เดิม ประกอบกับลักษณะพื้นที่เอื้ออำนวย ส่วยและละเวนจึงเป็นกลุ่ม “ทำนา” เช่นเดียวกับลาลุ่ม นอกจากนี้ศักยภาพและการเรียนรู้ในการปรับตัวของทั้งสองเผ่า ทำให้สามารถปรับวิถีชีวิตเข้ากับวิถีชีวิตของปัจจุบันได้อย่างรวดเร็วกว่าเผ่าอื่น เห็นได้จากการที่ปัจจุบันทั้งส่วยและละเวนมียาชีพหลักในการผลิตพืชผลที่เป็นพืชเศรษฐกิจ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า เป็นการผลิตเพื่อขายโดยตรง คือการทำสวนกาแฟและกระวาน ลักษณะการทำมาหากินดังกล่าวทำให้ชนเผ่าทั้งสองนี้รับเอาวิทยาการใหม่ๆ เข้ามาในรูปแบบวิถีชีวิตของตนด้วย เช่น การใช้ระบบชลประทานเพื่อเพิ่มผลผลิตการเพาะปลูก การใช้เทคโนโลยีเพาะปลูกแบบใหม่ การใช้ปุ๋ยและยากำจัดศัตรูพืชต่างๆ รวมไปถึงการมีแรงงานรับจ้างที่เป็นชนเผ่าอื่น เข้ามาเป็นคนงานในไร่นาของตน

ในด้านปฏิสัมพันธ์ระหว่างส่วยและละเวนกันเองนั้น การจำแนกความแตกต่างระหว่างเผ่ายังมีอยู่ คนส่วยและคนละเวนจึงยังแยกจากกันได้ชัดเจน แต่ด้วยลักษณะของการใช้พื้นที่อยู่อาศัยแบบเมืองในปัจจุบัน บ้านส่วยและละเวนจึงใกล้กันมากและมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด จนอาจกล่าวได้ว่าลักษณะของบ้านแบบเดิมที่มีเพียงเผ่าเดียวในหนึ่งบ้านหรือชุมชนนั้น กำลังเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็วในเมืองท่าแดง ส่วยและละเวนจึงมีแนวโน้มที่จะกลมกลืนเอกลักษณ์ของเผ่าเข้าด้วยกัน และกลายเป็นครอบครัววัฒนธรรมใหม่ตามความมุ่งหมายของรัฐ ในปัจจุบัน คนส่วยและละเวนถือว่าวิถีชีวิตของตนและของลาลุ่มที่เป็นกลุ่มผู้นำในระบบการปกครองนั้นเป็นอย่างเดียวกัน โดยเฉพาะความคิดความเชื่อ

ทางพุทธ ที่ทำให้เผ่าทั้งสามแยกเอกลักษณ์ของตนออกจากเผ่าอื่นๆ อย่างชัดเจน สบายและละเวน จึงกำหนดระดับสถานะของตนให้เล็กลงกับสถานะของลาวลุ่ม เพียงแต่ที่มาดั้งเดิมซึ่งยังไม่อาจลบเลือนได้ เท่านั้น ที่ทำให้ส่วยและละเวนยังมีสถานะของกลุ่มอพยพดั้งเดิม ต่างไปจากลาวลุ่มและฮาร์กที่มีสถานะของเจ้าของพื้นที่มาตั้งแต่อดีต และในปัจจุบันลาวลุ่มก็ยังมีสถานะที่เป็นผู้นำในทางการปกครองเข้ามา เสริมความมั่นคงของตนด้วย

ช่วงเวลาของความเปลี่ยนแปลง

ความเปลี่ยนแปลงในด้านรูปแบบปฏิสัมพันธ์ระหว่างชนเผ่าในแขวงเซกองนั้น เริ่มมาก่อนที่จะมีการจัดตั้งขึ้นเป็นแขวงเซกอง เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๗ แล้ว แต่ความเปลี่ยนแปลงนั้นชัดเจนและรวดเร็วขึ้นเมื่อตั้งเป็นแขวง เพราะรูปแบบการปกครองทำให้เกิดการกำหนดสถานภาพและความสัมพันธ์ที่ชัดเจนขึ้น ปัจจัยที่เห็นได้ชัดจนที่สุดคือ การใช้ภาษากลางและระบบการศึกษา ซึ่งรัฐเป็นผู้กำหนดแนวนโยบายและแขวงเป็นผู้ปฏิบัติตามนโยบาย

เพื่อให้การติดต่อสื่อสารและการปกครอง ตลอดจนการพัฒนาต่างๆ เป็นไปอย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ ชนเผ่าทั้งหลายจำเป็นต้องเรียนรู้ภาษาลาวลุ่ม ซึ่งใช้เป็นภาษากลางของประเทศ โรงเรียนที่ตั้งขึ้นในแขวง ในสำนักเมือง ตลอดจนถึงโรงเรียนสำหรับชนเผ่าและโรงเรียนเล็กๆ ในเขตทุรกันดารทั้งหลาย จะต้องสอนด้วยภาษาลาวลุ่ม เด็กชนเผ่าในปัจจุบันจึงมักพูดลาวลุ่มได้ในระดับหนึ่ง และการใช้ภาษาลาวลุ่มก็ขยายเข้าไปในครัวเรือน ในขณะที่สมัยก่อน ภาษาลาวลุ่มจะใช้ก็ต่อเมื่อมีการติดต่อเป็นทางการกับหน่วยงานของรัฐ หรือเมื่อเข้ามาในเมืองและแขวงเท่านั้น

ข้อกำหนดทางการใช้ภาษาลาวลุ่มเป็นภาษากลาง และระบบการศึกษา ทำให้ช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงรวดเร็วยิ่งขึ้น และขณะนี้ชนเผ่าก็กำลังอยู่ในกระแสของความเปลี่ยนแปลงเพื่อปรับเข้าสู่ลักษณะที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน วิถีชีวิตและวัฒนธรรม ตลอดจนรูปแบบของปฏิสัมพันธ์ของชนเผ่าจึงเปลี่ยนไป โดยมีกลุ่มลาวลุ่ม หรืออาจเรียกได้ว่า กลุ่มผู้นำทางการปกครองเป็นตัวหลัก และถ่ายทอดแนวคิดแนวปฏิบัติต่างๆ สู่กลุ่มอื่นๆ ในขณะเดียวกัน สถานภาพความเป็นผู้นำกลุ่มของชนเผ่าที่เป็นหลักของพื้นที่มาแต่เดิม ก็กำลังอยู่ในระยะปรับเปลี่ยน คือยังเป็นทั้งกลุ่มหลักของพื้นที่เมื่อเทียบกับเผ่าอื่นๆ และอยู่ในสถานะกลุ่มรองที่รับแนวคิดในการปรับเปลี่ยนจากกลุ่มลาวลุ่ม

หากจะมองว่า ปฏิสัมพันธ์ในรูปแบบนี้ก็คล้ายคลึงกับในอดีต คือมีเผ่าที่เป็นศูนย์กลาง

๓๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

หรือเป็นตัวหลักของกลุ่ม เช่น ตะเริง เงะ กะตุ และมีฮาร์กเป็นตัวกลางโดยส่วนรวม ก็จะเห็นว่าปัจจัยที่สร้างสถานภาพความเป็นกลุ่มหลักและกลุ่มรองแต่เดิมนั้น อยู่กับการแลกเปลี่ยนสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิต แต่ปัจจัยในการสร้างสถานภาพในปัจจุบันอยู่ที่การมีบทบาทร่วมในการปกครองและพื้นฐานทางการศึกษา เช่นเดียวกับชุมชนและสังคมทั่วไปในปัจจุบัน

บทที่ ๒ การแต่งงาน ครอบครัว เครือญาติ

ในชุมชนชนเผ่าดั้งเดิม ความสัมพันธ์ในรูปของครอบครัวและเครือญาติมีความสำคัญมาก อาจกล่าวได้ว่า ระบบเครือญาติของชนเผ่าควบคุมทั้งระบบการแต่งงาน สถานภาพและบทบาทของสมาชิกในครัวเรือนและชุมชน ตลอดจนถึงบทบาทในการประกอบประเพณีพิธีกรรมต่างๆ (ปรานี วงษ์เทศ : ๒๕๓๙, น. ๓๗-๓๘)

ในชุมชนชนเผ่าของเขกอง แนวคิดและรูปแบบของการมีความสัมพันธ์ทางเพศ การแต่งงาน ครอบครัว และการลำดับเครือญาติ ไม่แตกต่างกันมากนัก ชนเผ่าในเขกองทั้งหมดหรือเกือบทั้งหมดสืบตระกูลทางสายพ่อ และการแต่งงานก็จะนำผู้หญิงจากครัวเรือนอื่นเข้ามาอยู่ในครัวเรือนของฝ่ายชาย (ยกเว้นเผ่าส่วยและละเวน) สถานภาพของฝ่ายหญิงจึงเป็นรองฝ่ายชาย เพราะ “เจ้ากกเจ้าเหล่า” หรือหัวหน้าของครัวเรือนจะเป็นผู้อาวุโสทางฝ่ายชายทั้งสิ้น ในกลุ่มชนเผ่าที่มีลักษณะเป็นครอบครัวขยายขนาดใหญ่ เช่น กะตุ พี่น้องผู้ชายจะรวมอยู่ในเรือนเดิมทั้งหมด ทำให้เกิดการสร้างที่อยู่อาศัยแบบเรือนยาว และฝ่ายชายที่เป็นสามีและพ่อในแต่ละครอบครัวก็จะมีบทบาทเป็นหัวหน้าครอบครัวย่อยที่ประกอบเข้าเป็นครัวเรือนของตระกูล การตัดสินใจต่างๆ จะมาจากกลุ่มผู้ชายที่มีบทบาทเป็นหัวหน้าครัวเรือนเหล่านี้ เช่นเดียวกับบทบาทหัวหน้าประกอบพิธีกรรมทั้งในส่วนของชุมชนและส่วนของครัวเรือนก็ขึ้นอยู่กับฝ่ายชาย การศึกษาและทำความเข้าใจรูปแบบของการแต่งงาน ครอบครัวและเครือญาติของชนเผ่า จึงช่วยทำให้เข้าใจโครงสร้างของสังคมชนเผ่าได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

แนวคิดเรื่องเพศสัมพันธ์

ระบบการแต่งงานและครอบครัว มีจุดเริ่มต้นจากการสร้างความสัมพันธ์และการมีความสัมพันธ์ทางเพศระหว่างชายหญิง ในชุมชนของชนเผ่าในเขกองนั้น เนื่องจากพื้นที่อยู่อาศัยเป็นตัวกำหนดขอบเขตของการติดต่อระหว่างเผ่า ในบ้านแต่ละบ้านจะมีเผ่าเดียว ไม่มีการปะปน ซึ่งเป็นลักษณะของบ้านชนเผ่าดั้งเดิม ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงจำกัดขอบเขตอยู่ในกลุ่มของตนเองเป็นส่วนใหญ่ ขณะเดียวกัน เนื่องจากในแต่ละบ้านอาจมีจำนวนประชากรชายหญิงที่ไม่ได้สัดส่วน ทำให้การแสวงหาคู่สัมพันธ์ต้องขยายออกไปถึงเผ่าอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียง ซึ่งก็มีการ

๓๔ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

ติดต่อสัมพันธ์กันในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งอยู่แล้ว เช่น การแลกเปลี่ยนสิ่งของจำเป็น การมีหมอดู หมอยารักษาโรคที่ร่วมกันได้ และรูปแบบพิธีกรรมที่เน้นการสร้างความเป็นปึกแผ่น และการผูก ความสัมพันธ์ระหว่างเผ่า ที่ถือฮีดคองประเพณีและการปฏิบัติที่เป็นแนวเดียวกัน การติดต่อเหล่านี้ทำให้โอกาสในการที่จะมีความสัมพันธ์ทางเพศกับชนเผ่าอื่นเกิดขึ้นได้ แต่ก็มีน้อยมาก เพราะ ปัญหาความทุกข์กันดารและห่างไกลของพื้นที่อยู่อาศัยดังกล่าวแล้ว

การมีความสัมพันธ์ทางเพศในกลุ่มชนเผ่าแต่เดิมมักจะเริ่มตั้งแต่มีอายุไม่มากนักเพราะชีวิต ของชนเผ่าเสี่ยงอยู่กับโรคภัยไข้เจ็บและอุบัติเหตุต่าง ๆ เด็ก ๆ ส่วนมากมักตายตั้งแต่ยังเป็นทารก ดังนั้น แม้อุสามีภรรยาจะมีลูกมาก แต่ก็มักจะเหลือลูกที่รอดชีวิตมาจนโตเป็นจำนวนไม่มากนัก ความจำเป็นของชุมชนในการขยายจำนวนประชากรเพื่อเป็นแรงงานในการทำมาหากินของ ครัวเรือน และความมั่นคงปลอดภัยของเผ่า จึงทำให้ความสัมพันธ์ทางเพศเป็นเรื่องที่ชนเผ่าถือว่าเป็นธรรมชาติวิสัย นอกจากนี้ การอยู่ร่วมกันหลายๆ ครัวเรือนในเรือนเดียวกันทำให้พฤติกรรม ความสัมพันธ์ทางเพศเป็นเรื่องที่เด็กๆ เรียนรู้ได้ตั้งแต่อายุยังน้อย

นอกจากนี้ การจัดพื้นที่ใช้สอยในเรือนที่อยู่ มักจะจัดให้ลูกหรือสมาชิกของครัวเรือนที่เป็นโสด นอนอยู่ด้านหน้าของตัวเรือน หากมีคนนอกครัวเรือนหรือนอกบ้านมาเยี่ยมเยียนหรือค้างคืน ก็จะมีคนนอนในบริเวณที่อยู่ใกล้ลูกที่ยังโสดทั้งหญิงและชาย ฉะนั้นความสัมพันธ์ทางเพศจึงอาจเกิดขึ้นได้ โดยที่พ่อแม่หรือคนในครัวเรือนไม่ถือว่าเป็นความผิดพลาดที่มีโทษ ดังเช่น ชนเผ่าบางบ้าน กรณีที่ลูกสาวในเรือนนั้นจะมีความสัมพันธ์ทางเพศหรือท้องกับผู้ชายต่างบ้าน โดยที่ครัวเรือนไม่ได้รับรู้มาก่อนอาจเกิดขึ้นได้เสมอ แม้จะไม่บ่อยนักก็ตาม เมื่อมีความสัมพันธ์เกิดขึ้นก็อาจสู้ขอและ แต่งงานกันได้โดยไม่ต้องมีพิธีรีตองมาก ถ้าอยู่กันไประยะหนึ่งแล้วไม่พอใจกันก็อาจเลิกร้างกันไปได้ ถ้าทั้งสองฝ่ายยินยอมหรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งยอมเสียค่าปรับไหม

เมื่อพิจารณาจากมิติของความคิดความเชื่อในชุมชน การที่ชนเผ่าเหล่านี้เป็นพวกที่มัก อพยพ โยกย้ายถิ่นฐานเพื่อแสวงหาพื้นที่เพาะปลูกที่อุดมสมบูรณ์ ทำให้แนวความเชื่อเรื่องผีเรือน ซึ่งเป็นผีของบรรพบุรุษในครัวเรือนจะมีบทบาทควบคุมพฤติกรรมของคนในครัวเรือนไม่ค่อยปรากฏ ชัดนัก แนวคิดเรื่อง “ผีผี” หรือทำให้ผีเรือนโกรธเคืองในเรื่องการมีความสัมพันธ์ทางเพศที่เกิดขึ้น โดยครัวเรือนไม่ได้รับรู้ก่อนจึงไม่มีอยู่ในกลุ่มชนเผ่า หากจะมีความผิดหรือ “ชะล่า” ก็จะเกิดขึ้น เมื่อฝ่ายหญิงตั้งท้อง โดยไม่มีพ่อของลูกที่ครัวเรือนรับรู้มาก่อน และถือเป็นความผิดที่เกิดขึ้น กับชุมชนหรือ “บ้าน” ทั้งหมด จึงต้องมีการทำพิธีกรรมสละบ้าน หรือการเลี้ยงผีเพื่อล้างความ

ผิดพลาดที่เกิดขึ้น หมายความว่าผู้หญิงที่ท้องโดยไม่มีพ่อของลูก หรือผู้ชายหญิงที่มีความสัมพันธ์กันนั้น ต้องรับผิดชอบต่อสิ่งที่อาจเกิดขึ้นต่อชุมชนทั้งหมด ไม่ใช่เฉพาะครัวเรือนของตนหรือของแต่ละฝ่าย

ในชุมชนบางเผ่าที่มีกว๊านบ้านเป็นศูนย์กลางของบ้าน อาจเป็นเรื่องปกติที่สมาชิกหนุ่มสาวที่เป็นโสดของบ้านมานอนรวมกันในกว๊าน เนื่องจากพื้นที่ในเรือนคับแคบ การมีความสัมพันธ์ทางเพศอาจเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา แม้จะมีข้อกำหนดว่าความสัมพันธ์นั้นต้องไม่เกินเลยไปถึงขั้นฝ่ายหญิงตั้งท้องโดยยังไม่ได้แต่งงาน แต่ในแนวปฏิบัติจริง หากคู่หนุ่มสาวที่มีความสัมพันธ์กันนั้น ฝ่ายหญิงตั้งท้องขึ้นมา ก็เพียงแต่บอกกล่าวให้พ่อแม่ทั้งสองฝ่ายรับรู้และจัดการแต่งตั้งเป็นทางการเท่านั้น เพราะแนวปฏิบัติหรือพิธีกรรมการแต่งตั้งเอื้อให้เกิดความสะดวกอยู่แล้ว เช่น หนุ่มสาวเป็นผู้สร้างความสัมพันธ์และตัดสินใจในการอยู่กินกันเอง ไม่ใช่ฝ่ายพ่อแม่หรือนายหน้าในรูปของพ่อสื่อแม่สื่อเป็นผู้จัดการหรือผู้กำหนด การจ่ายค่าทองหรือสินสอดก็สามารถผ่อนผันและกำหนดตามศักยภาพของฝ่ายชาย เนื่องจากเป็นคนที่อยู่ในบ้านเดียวกันอยู่แล้ว การมีความสัมพันธ์ทางเพศในลักษณะนี้จึงไม่ถือเป็นเรื่องผิดพลาด หรือข้อห้ามของชนเผ่า แต่การมีลูกโดยไม่มีพ่อที่เป็นทางการนั้นจะกระทบกับระบบความสัมพันธ์อื่นๆ ของครอบครัวและชุมชน จึงต้องสร้างข้อห้ามข้อกำหนดที่ชัดเจนเพื่อควบคุมความสับสนที่อาจเกิดขึ้นหากมีการทำผิดระบบ

ในแง่ของการมีความสัมพันธ์ทางเพศกับคนอื่นออกไปจากคู่สามีภรรยาของตนอาจถือเป็นความผิด หากเป็นกรณีที่อีกฝ่ายหนึ่งมีคู่ของตนอยู่แล้ว แต่ในกรณีที่สามีจะมีความสัมพันธ์ทางเพศกับผู้หญิงโสดอีกคนหนึ่ง มักถือเป็นเรื่องธรรมดาของชนเผ่า โดยเฉพาะเผ่ากะตุซึ่งฝ่ายชายจะมีภรรยาได้มากกว่า ๑ คน และโดยปกติก็จะมีภรรยาตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป ที่ปรากฏมีมากที่สุดนั้นถึง ๗ คน การที่ฝ่ายชายจะนำผู้หญิงที่เป็นภรรยาเข้ามาอยู่ในครัวเรือนของตนเป็นปัจจัยที่ทำให้การมีความสัมพันธ์ทางเพศกับผู้หญิงอีกคนหนึ่งนั้นเป็นเรื่องธรรมดาสามัญในเผ่ากะตุและเผ่าอื่นๆ อีกหลายเผ่า และระบบการนับลำดับของลูกร่วมพ่อแต่ต่างแม่ ก็ถือว่าลูกทุกคนเป็นลูกเท่าเทียมกันเพราะถือพ่อเป็นใหญ่ จึงนับเรียงพี่เรียงน้องไปตามลำดับอายุ

ในกรณีของการมีเพศสัมพันธ์ข้ามเผ่าก็ไม่ถือว่าเป็นความผิดหรือเป็นเรื่องไม่สมควร ยกเว้นในกรณีที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีคู่ของตนอยู่แล้ว ซึ่งจะทำให้เกิดการหย่าร้างในที่สุด แต่การหย่าร้างก็จะไม่เกิดขึ้นง่ายนักเพราะข้อกำหนดในการเรียกร้องปรับไหมฝ่ายที่ทำผิดจะทำให้คู่กรณีพยายามหาทางประนีประนอม ในช่วงระยะเวลาของสงคราม (ทั้งสงครามต่อต้านฝรั่งเศสสมัยอาณานิคม

และสงครามต่อต้านปฏิการอเมริกา) ผู้ชายที่เป็นทหารต้องเดินทางไปกับกองทัพ และอาจไปพบกับผู้หญิงคนใหม่ ซึ่งเป็นคนต่างเผ่า (หรือเผ่าเดียวกันแต่ต่างบ้าน) ภรรยาที่อยู่ทางบ้านอาจได้รับการบอกเล่าว่าสามีมีภรรยาอีกคนหนึ่ง หากสามีไม่กลับมาบ้านเดิมแต่ไปตั้งครอบครัวใหม่ ภรรยาก็มีสิทธิจะมีสามีใหม่ได้เช่นกัน หรือถ้าสามีพาภรรยาใหม่เข้ามาอยู่ในเรือนเดิม ภรรยาคนแรกก็มักจะยินยอมโดยดี เพราะตามค่านิยมของเผ่าแทบทุกเผ่าผู้ชายมีภรรยาได้มากกว่าหนึ่งคนอยู่แล้ว ลักษณะเช่นนี้ทำให้กรณีที่เกี่ยวข้องว่าเป็นความผิดทางเพศสัมพันธ์ตามแนวค่านิยมของชุมชนเกิดขึ้นน้อยมาก

อย่างไรก็ตามการที่เรื่องของเพศสัมพันธ์เป็นเรื่องปกติธรรมดาของชนเผ่าไม่ได้หมายความว่าจะเป็นลักษณะเสรีนิยมทางเพศ หรือสามารถมีความสัมพันธ์ได้ตามความพอใจ เพราะระบบค่านิยมของเผ่ามักจะกำหนดให้การอยู่กินเป็นสามีภรรยาโดยชุมชนของตนรับรู้ นั่นเป็นค่านิยมสำคัญ เมื่อพิจารณาจากขั้นตอนของประเพณีพิธีกรรมการแต่งงานของชนเผ่า จะเห็นการสนับสนุนหรือการเปิดโอกาสให้หลายรูปแบบ เช่น ถ้าฝ่ายชายยากจนไม่มีค่าสินสอด ก็อาจจะแต่งเข้ามาอยู่ในเรือนของฝ่ายหญิง ในกรณีนี้ผู้ชายจะเสียสินสอดเพียงเล็กน้อย เช่น มีของมาแลกเปลี่ยนกับของที่ฝ่ายหญิงจะมอบให้ หรือจัดหาสิ่งที่กำหนดหมายเป็นสัญลักษณ์ทางพิธีกรรมที่แสดงความเกี่ยวข้องกันทางการแต่งงาน เช่น ผู้ชายจะต้องหาควายค่าลงเรือน สำหรับให้ญาติทางฝ่ายหญิงฆ่าเลี้ยงผี เมื่อมีคนในครัวเรือนฝ่ายหญิงเจ็บป่วย หรือถ้าไม่มีใครเจ็บป่วยก็อาจกำหนดให้มีการฆ่าควายนั้นภายในระยะเวลา ๓ ปีหลังจากแต่งงาน การทิ้งช่วงเวลาดังกล่าวทำให้ฝ่ายชายที่ยากจนพอจะจัดหาสิ่งแลกเปลี่ยนตามข้อกำหนดของเผ่าได้ และไม่มีคนที่ถูกทิ้งร้างโดยไม่มีคู่ ซึ่งจะทำให้ชุมชนสูญเสียโอกาสในการเพิ่มจำนวนสมาชิก อันเป็นภาระหน้าที่ที่สำคัญอย่างหนึ่งของชุมชน

การเลือกคู่ครองและการแต่งงาน

ชนเผ่าไม่มีข้อกำหนดที่ชัดเจนหรือเคร่งครัดเกี่ยวกับการเลือกคู่ครอง ไม่ว่าจะเป็นในแง่ของอายุ หรือกลุ่มชาติพันธุ์ ไม่มีข้อกำหนดเกี่ยวกับการเลือกคู่แต่งงานจากภายในกลุ่มเดียวกัน (endogamy) หรือกำหนดให้เลือกคู่ครองจากต่างกลุ่ม (exogamy) แม้ในทางปฏิบัติจะมีลักษณะของการแต่งงานในระหว่างคนบ้านเดียวกัน ก็มักเป็นไปเพราะความจำเป็นด้านการติดต่อคมนาคมมากกว่าจะเป็นเพราะข้อกำหนดของเผ่า

ในแง่อายุ ไม่ปรากฏว่ามีการกำหนดว่าอายุของฝ่ายชายจะต้องสูงกว่าหญิง หรืออายุเท่าใดที่จะถือว่าพ้นวัยของการเลือกคู่ แต่เนื่องจากความสัมพันธ์เริ่มขึ้นตั้งแต่อายุของทั้งสองฝ่ายยังไม่มากนัก การเลือกคู่แต่งงานจึงอยู่ในวัยที่ใกล้เคียงกัน นอกจากในกรณีที่ชายหรือหญิงที่เป็นฝ่ายจะแต่งงานใหม่ ถ้าคู่ที่เลือกนั้นมีอายุต่างกันมากก็อาจทำให้เกิดเสียงวิพากษ์วิจารณ์ได้บ้าง แต่โดยปกติจะไม่มี การห้ามหวง ไม่ว่าจากพ่อแม่และวงศ์ญาติของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หรือจากการวิจารณ์ของชุมชนก็ตาม

ไม่ปรากฏว่ามีระบบการจัดหาคู่ในลักษณะของพ่อสื่อแม่สื่อ หรือพ่อแม่และญาติพี่น้องจัดหาให้ นอกจากในบางกรณี ดังเช่นที่ท้าวแก้วสวน สุลีบึง เฝ้าแย้ฮู บ้านดักเก เล่าว่า เนื่องจากครอบครัวของแก้วสวนมีแต่พ่อและแม่ที่อายุมาก ไม่มีคนดูแล เมื่อพ่อตายลงและแก้วสวนจะต้องมาทำงานเป็นพนักงานของสำนักเมืองดักจิง จำเป็นต้องหาคนดูแลแม่ ญาติพี่น้องจึงหาผู้หญิงบ้านเดียวกันมาแต่งงาน และให้ภรรยาของแก้วสวนเป็นผู้ดูแลแม่และเรือนที่บ้านดักเก ในกรณีนี้เป็นไปตามความจำเป็นที่เกิดขึ้นและอาศัยรูปแบบของเผ่าที่ถือว่า เมื่อแต่งงานแล้วฝ่ายผู้หญิงจะต้องเข้ามาอยู่ในเรือนของสามี แก้วสวนจึงสามารถทิ้งภรรยาให้อยู่ดูแลแม่โดยไม่เกิดปัญหาในการที่ไม่ได้อยู่ด้วยกัน และแม่เมื่อแม่ของแก้วสวนตาย ภรรยาของแก้วสวนก็สมัครใจจะอยู่เรือนเดิมของแก้วสวน ซึ่งอยู่ในบ้านเดียวกันกับพ่อแม่ของตน และทำหน้าที่ดูแลเรือนและพื้นที่เพาะปลูกที่เป็นทรัพย์สินของครัวเรือนต่อไป จึงเห็นได้ว่า การจัดหาคู่แต่งงานให้เป็นเรื่องเฉพาะกรณีมากกว่าจะเป็นค่านิยมหรือข้อกำหนดของเผ่า

การจัดหาหรือแนะนำคู่แต่งงานในกรณีของท้าวท่วย เฝ้าละวี ก็เช่นกัน ครอบครัวของท้าวท่วยยากจนและไม่สามารถจัดหาสินสอดหรือค่าดองให้ฝ่ายหญิงได้ จึงมีผู้แนะนำให้ท้าวท่วยแต่งงานกับผู้หญิงที่พ่อแม่ไม่กำหนดค่าดอง แต่ท้าวท่วยจะต้องเข้าไปอยู่ในเรือนของฝ่ายหญิง ดังนั้น ในขณะที่คนอาวโสวัยใกล้เคียงกับท้าวท่วย (อายุ ๗๐ ปีเศษ) เล่าถึงอัตราค่าดองในสมัยก่อนว่าแพงมาก ท้าวท่วยจึงมีประสบการณ์ต่างออกไป เพราะไม่ต้องจ่ายค่าดอง เพียงแต่จัดหาของแลกเปลี่ยนเล็กๆ น้อยๆ มาให้ฝ่ายหญิง

การหมั้นหมายหรือกำหนดคู่แต่งงานไว้ตั้งแต่ฝ่ายชายหรือหญิงยังเป็นเด็ก พบในกรณีของเผ่ากะตูเพียงเผ่าเดียว (ในการปฏิบัติจริงอาจมีเผ่าอื่นด้วย แต่ไม่มีผู้บอกข้อมูลเผ่าใดกล่าวถึงการหมั้นหมายโดยใช้สิ่งของ หรือการบอกกล่าวกันเป็นสัญญาว่าจะระหว่างครอบครัวสองฝ่าย) ท้าวจันสอน กะตูบ้านกันดอน เป็นผู้เล่าถึงประสบการณ์ตรงของตนเองว่า เนื่องจากครอบครัว

๓๘ สุรรณนา เกรียงไกรเพ็ชร

ของท้าวจันสอนมีลูกชายคนเดียว แม่ของจันสอนจึงหาคู่ครองไว้ให้จันสอนด้วยวิธีการส่งทรัพย์สินมีค่าไปให้ฝ่ายหญิง แต่เมื่อจันสอนโตขึ้นก็ปฏิเสธที่จะแต่งงานกับผู้หญิงที่แม่หมั้นหมายไว้ ซึ่งจันสอนใช้คำว่า ได้ซื้อผู้หญิงไว้ให้ เพราะฝ่ายหญิงยากจน พ่อแม่จึงพอใจที่จะรับเงินทองและข้าวของต่างๆ ไปใช้ในครอบครัวของตน เมื่อปฏิเสธที่จะแต่งงาน ฝ่ายหญิงก็สามารถจะรับทรัพย์สินนั้นไปได้ เช่นเดียวกับการรับค่าตอง ถ้าเกิดการหย่าร้างและฝ่ายชายเป็นฝ่ายมีความผิด กรณีของจันสอนนี้เกิดขึ้นมากกว่า ๑ ครั้ง จนในที่สุดจันสอนจึงได้เลือกคู่แต่งงานของตนเอง

การที่เผ่ากะตุมี่ค่านิยมในการจัดหาหรือเลือกคู่แต่งงานให้กับลูกชายของครัวเรือน ก็เพราะในระบบการสืบสกุลและมอบบมรดกของกะตุมี่นั้น ลูกชายจะเป็นผู้ได้รับมอบบมรดกทรัพย์สินทั้งหมดของครัวเรือน โดยลูกชายใหญ่จะเป็นผู้ดูแลทรัพย์สินร่วมกับน้องชาย เนื่องจากพี่น้องผู้ชายทั้งหมดจะอยู่ในเรือนเดิมเดียวกัน ส่วนพี่น้องผู้หญิงอาจจะได้รับการดูแลตามสมควร แต่ไม่มีสิทธิในทรัพย์สินของครัวเรือน ในครอบครัวของจันสอนนั้น เมื่อจันสอนเดินทางไปทำงานในฐานะพนักงานของรัฐ และไม่ได้กลับมาอยู่เรือนเดิมของพ่อแม่ พี่สาวและน้องสาวของจันสอนก็ทำหน้าที่ดูแลเรือนและทรัพย์สินรวมทั้งที่ดินทำกินที่พ่อแม่ทิ้งไว้ให้ แต่ไม่ถือว่าทรัพย์สินนั้นเป็นของพี่สาวน้องสาว หากจันสอนกลับไปอยู่บ้านเดิม ทรัพย์สินทั้งหมดก็จะตกเป็นของจันสอน พี่สาวน้องสาวถือว่าหน้าที่เพียงดูแลไว้ให้เท่านั้น หรือถ้าจันสอนตายไปก่อน ก็จะตกเป็นของลูกชายของจันสอน เพราะตามระบบของกะตุมี่ผู้หญิงไม่มีสิทธิในทรัพย์สินของครอบครัว แม้ว่าส่วนหนึ่งของทรัพย์สินนั้นจะมาจากค่าสินสอดที่พ่อแม่ได้รับเมื่อลูกสาวแต่งงานไปก็ตาม

ด้วยเหตุนี้ พ่อแม่ของจันสอนจึงพยายามที่จะหาคู่แต่งงานไว้ให้ลูกชาย เพราะถ้าจันสอนไม่แต่งงานหรือไม่มีลูกชาย ทรัพย์สินของครัวเรือนก็จะตกเป็นของพี่สาวน้องสาว หรือเป็นของเขยนั่นเอง อันเป็นลักษณะที่ขัดกับแนวปฏิบัติของกะตุมี่

ส่วนการหมั้นหมายในอีกลักษณะหนึ่งเกิดขึ้นระหว่างชายหญิงที่พอใจรักใคร่และตกลงจะแต่งงานกัน ในการสู่ขอทั้งสองฝ่ายจะมอบของส่วนตัวแลกเปลี่ยนให้กัน โดยมีนายหน้าหรือตัวแทนการสู่ขอเป็นผู้รับรู้ หากการแต่งงานเลิกล้ม ฝ่ายที่เสียหายก็จะรับของนั้นไว้หรืออาจตกลงเลิกragกันไป ต่างฝ่ายก็รับของคืนไป แต่ของนี้จะมอบให้แก่กันก็ในวันที่สู่ขอนั่นเอง จึงไม่ใช่ลักษณะของการหมั้นหมาย แต่เป็นเสมือนหลักฐานของการตกลงแต่งงาน และการแต่งงานก็มักเกิดขึ้นภายในวันสู่ขอนั้น หรือหลังจากนั้นไม่นานนัก

ในเผ่าดักกัง หนุ่มสาวที่รักใคร่กันอาจจะมอบของส่วนตัวแลกเปลี่ยนให้กันไว้ ถ้าฝ่าย

ผู้หญิงรับของฝ่ายชายก็หมายความว่ารัก แต่การมอบของในลักษณะนี้ก็ไม่ใช่ว่าการหมั้นหมายเป็นทางการ เพราะฝ่ายชายอาจจะมอบของให้ผู้หญิงมากกว่า ๑ คนก็ได้ ซึ่งหากผู้หญิงรู้ คนใดคนหนึ่งอาจคืนของที่ให้ไว้ และเรียกร้องให้รับใหม่ผู้ชาย หรือถ้าผู้หญิงเปลี่ยนใจคืนของ ผู้ชายก็ต้องยอมรับ ฉะนั้น ของที่มอบให้จึงมีลักษณะเป็นการบอกรักหรือรับรักมากกว่าจะเป็นการหมั้นหมาย

ข้อสำคัญคือ การเลือกคู่ครองของชนเผ่าเกือบทั้งหมดเป็นการเลือกตามใจสมัครของหนุ่มสาวเอง คือฝ่ายลูก พ่อแม่ไม่มีสิทธิบังคับหรือจัดการให้ แม้จะมีอยู่บางรายที่พ่อแม่ไม่เต็มใจให้แต่งงานหรือไม่ยอมให้แต่ง ทำให้เกิดความผิดพ้องหมองใจกันทั้งสองครัวเรือน แต่ก็มีเหตุเช่นนี้น้อยมาก เพราะการที่ผู้ชายสามารถมีภรรยาได้มากกว่า ๑ คน ทำให้การแต่งงานไม่เป็นปัญหาร้ายแรงนัก และหากแต่งงานแล้วไม่พอใจก็สามารถที่จะเลิกร้างกันได้ทั้งสองฝ่าย

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ คือลักษณะของการเลือกคู่ครองในชนเผ่าส่วนใหญ่ ที่มีแนวอย่างเดียวกันหรือคล้ายคลึงกัน ไม่มีปัจจัยทางเศรษฐกิจหรือสถานะทางสังคมเข้ามาเป็นตัวกำหนดในการเลือกคู่ครอง เพราะมักเป็นคนในบ้านเดียวกันเป็นส่วนมาก แต่ปัจจัยทางเศรษฐกิจจะเป็นตัวกำหนดการเลือกที่อยู่ของคู่แต่งงาน ดังในกรณีที่กล่าวว่า ถ้าฝ่ายชายยากจนก็อาจแต่งเข้ามาอยู่ในครอบครัวฝ่ายหญิงได้ และไม่ถือว่าเป็นเรื่องอัปยศหรือถูกติฉินนินทาแต่อย่างใด

ค่าตองและพันธะที่เนื่องมาจากค่าตอง

ในระบบการแต่งงานของชนเผ่าทุกเผ่า ยกเว้น ละเวน จะกำหนดเรื่องค่าตองเป็นขั้นตอนสำคัญในการตกลงระหว่างพ่อแม่ของทั้งสองฝ่าย การตกลงเรื่องค่าตองคือขั้นของการตัดสินใจว่า การแต่งงานจะเกิดขึ้นหรือไม่ ตามปกติพ่อแม่ฝ่ายชายจะตั้งตัวแทนไปเจรจากับฝ่ายหญิง ตัวแทนนี้จะเป็นคนในครัวเรือนหรือคนอื่นในบ้านก็ได้ หน้าที่สำคัญคือการตกลงค่าตองและการรับรู้การตกลง เพราะหากมีการเปลี่ยนแปลง เช่น หย่าร้างกันในภายหลัง ซึ่งอาจจะมีการคืนค่าตอง หรือรับค่าตอง ตัวแทนที่เป็นผู้เจรจានี้จะต้องเป็นพยานหรือรับรู้ข้อตกลงในการหย่าร้างนั้นด้วย

ค่าตองปกติจะอ้างถึงในรูปของสิ่งของมีค่าต่างๆ ซึ่งมีควายเป็นมาตรฐานสำคัญ เพราะควายเป็นองค์ประกอบหลักของพิธีกรรมแปงฮีด ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติสำคัญที่สุดของชนเผ่าเหล่านี้ และควายก็จะมีราคาสูง จึงนำมาใช้เป็นอัตราเทียบกับของมีค่าอื่นๆ ด้วย เช่น ถ้าพ่อแม่

ฝ่ายหญิงเรียกค่าทอง ๕ ตัวควาย อาจเรียกเป็นควายจริงๆ ๒ ตัว และที่เหลือฝ่ายชายอาจจัดเป็นทรัพย์สินอื่นที่ตีราคาเท่ากับ ๓ ตัวควาย รวมกันทั้งหมดก็จะเป็นจำนวนตามที่พ่อแม่ฝ่ายหญิงเรียกร้อง หรือบางครั้งอาจนับเป็นจำนวนหน่วย เช่น พ่อแม่ฝ่ายหญิงเรียก ๑๕ ตัวควาย ทางผู้ชายอาจจัดหาควาย ๒-๓ ตัว และของอื่นๆ จำนวน ๑๒ หรือ ๑๓ หน่วย รวมแล้วให้ครบ ๑๕ หน่วยตามที่ฝ่ายหญิงเรียกร้องก็ได้ ลักษณะนี้มักเกิดในช่วงระยะหลังที่ราคาควายสูงขึ้นมาก จนไม่สามารถจะเรียกค่าทองเป็นควายเต็มตามจำนวนได้

ควายที่จัดหาให้ฝ่ายหญิงเป็นค่าทองนี้ เป็นควายที่ให้ครอบครัวฝ่ายหญิงเอาไปเลี้ยง ถ้าหากมีการคืนค่าทอง เช่น ฝ่ายหญิงมีความผิด ต้องหย่าร้างและถูกปรับไหม ค่าทองนี้จะต้องคืนให้ฝ่ายชาย และหากควายนั้นเป็นตัวเมียและมีลูก เมื่อคืนค่าทองให้ฝ่ายชายต้องคืนทั้งแม่ควายและลูกที่เกิดมา ฉะนั้น ค่าทองนี้จึงมีลักษณะเป็นสินสมรสในระบบการแต่งงานสมัยใหม่ เพราะถือว่ามีความมอกเงยเกิดขึ้นได้ ส่วนของมีค่าอื่นๆ ก็แล้วแต่จะตกลงกัน และในการรับค่าทองของฝ่ายชาย พ่อแม่ผู้หญิงก็มักจะจัดของตอบแทนให้ฝ่ายชายด้วย ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเครื่องประดับเสื้อผ้า ของใช้ในครัวเรือนต่างๆ ซึ่งมีราคาย่อมเยากว่าของที่ฝ่ายชายมอบให้เป็นค่าทอง

ค่าทองนี้เป็นของพ่อแม่ฝ่ายหญิง ซึ่งจะถือเป็นทรัพย์สินของครอบครัว ฉะนั้น ผู้หญิงชนเผ่าเมื่อแต่งงานแล้ว แม้จะเป็นฝ่ายลงเรือนไปอยู่ในครัวเรือนฝ่ายชาย (ยกเว้นละเวน) ก็ถือว่ายังไม่ขาดจากครอบครัวเดิม เนื่องจากครัวเรือนเดิมก็ต้องถือว่าทรัพย์สินที่มีอยู่นั้นส่วนหนึ่งได้มาจากค่าทองของลูกสาวด้วย ดังนั้น เมื่อครัวเรือนทำพิธีกรรมแบ่งฮีดหรือมีงานต่างๆ ก็จะต้องส่งส่วนแบ่งของอาหารหรือสิ่งของที่เลี้ยงในงานนั้นไปให้ลูกสาวหรือพี่สาวน้องสาวของตนด้วย และบางเผ่า เช่น ตะเรียง แะฮู ถือว่าต้องแบ่งให้มากกว่าส่วนที่พี่ชายน้องชายจะได้อีกด้วย ลักษณะนี้ทำให้สถานภาพของผู้หญิงค่อนข้างจะปลอดภัยและมั่นคงพอสมควร เนื่องจากยังมีครัวเรือนเดิมเป็นผู้รับผิดชอบชีวิตอยู่ด้วยไม่ได้ขาดจากความเป็นสมาชิกของครัวเรือนไปเลยทีเดียว และเมื่อมีการหย่าร้าง หรือสามีตาย ผู้หญิงก็สามารถจะกลับไปอยู่เรือนเดิมของตนได้ แม้ในทางปฏิบัติจริง หากผู้หญิงหย่าร้างโดยมีความผิดและต้องคืนค่าทอง พี่น้องในครัวเรือนของฝ่ายหญิงอาจพยายามประนีประนอมเพื่อจะไม่ต้องคืนค่าทองกลับไปให้ฝ่ายชาย

ค่าทองยังผูกพันไปถึงกรณีที่สามีตายและผู้หญิงจะแต่งงานใหม่ คนที่จะมาเป็นสามีใหม่จะต้องจ่ายค่าทองให้แก่ครัวเรือนของสามีเดิม เพราะถือว่า เมื่อจ่ายค่าทองและผู้หญิงลงเรือนมาแล้ว ก็เป็นคนของครัวเรือนสามี ฉะนั้น ถ้าจะแต่งงานใหม่ คู่แต่งงานใหม่จะต้องจ่ายค่าทองให้ครัวเรือน

ของสามี ซึ่งในตอนนีเฝ้ากับเป็นครัวเรือนเดิมของผู้หญิงไปแล้ว

นอกจากนั้น ลูกของพ่อแม่ที่หย่าร้างกันหรือพ่อตาย มักจะอยู่ในเรือนของปู่ย่า ถ้าลูกชาย (หลานชาย) จะแต่งงาน ครัวเรือนของปู่ย่าจะต้องเป็นผู้รับผิดชอบเรื่องการจัดหาค่าทองด้วย ทางแม่และพ่อเลี้ยงอาจช่วยเหลือบ้าง แต่ถือว่าความรับผิดชอบอยู่ครัวเรือนของพ่อ ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า ค่าทองเป็นข้อกำหนดการสร้างความผูกพันหรือพันธะของการแต่งงาน ซึ่งนอกจาก จะเป็นการแต่งงานของบุคคลสองคนแล้ว ยังเท่ากับครัวเรือนทั้งสองฝ่ายมีความสัมพันธ์เกิดขึ้น จากการแต่งงานนั้นด้วย

นอกจากค่าทองแล้ว คนเฝ้าส่วนใหญ่ที่ถือฮีดกินควาย ยังกำหนดให้มี *ควายค่าลงเรือน* ซึ่งฝ่ายชายต้องจัดหามาให้ครอบครัวของฝ่ายหญิง แต่อาจจัดให้ในระยะหลัง เช่น เมื่อครอบครัว ของฝ่ายหญิงมีคนเจ็บป่วย และต้องแบ่งฮีดเรือนกินควาย ฝ่ายชายจะต้องเป็นผู้จัดหาควายนั้นมาให้ เรียกว่าควายค่าลงเรือน หากไม่มีกรณีการเจ็บป่วยเกิดขึ้น ก็จะต้องจัดหามาให้ครัวเรือนผู้หญิง ภายในระยะเวลาไม่เกิน ๓ ปี เพื่อให้ฆ่าแบ่งฮีดเช่นกัน ถือว่าเป็นการที่ผู้ชายเข้ามาเป็นสมาชิก ในครัวเรือนของผู้หญิง เพราะได้รับผิดชอบในส่วนของการแบ่งฮีดเรือนแล้ว ควายค่าลงเรือนนี้ เป็นส่วนสำคัญมากของการแต่งงาน คนเฝ้าจะเรียกว่าเป็น “ฮีดร้อน” คือจำเป็นต้องจัดให้ได้ ในขณะที่ควายค่าทองนั้นอาจจะผ่อนผันจ่ายตามที่ฝ่ายชายมีกำลังจะทำได้ (แต่ก็ต้องมีกำหนด แน่นนอนว่าจะจ่ายได้ทั้งหมดภายในเวลาเท่าใด) แต่ควายค่าลงเรือนจะต้องจ่ายในทันทีที่ครัวเรือน ฝ่ายหญิงเรียกมา

ค่าทองจึงเป็นปัจจัยสำคัญของการกำหนดข้อตกลงของการแต่งงาน ในกรณีที่ฝ่ายชาย ยากจน อาจแต่งงานเข้าไปอยู่ในครัวเรือนของฝ่ายหญิง โดยจัดหาของให้ฝ่ายหญิงเพียงเล็กน้อย และฝ่ายหญิงก็ต้องหาของตอบแทนให้ด้วย ในลักษณะนี้ฝ่ายชายก็จะเข้าไปเป็นสมาชิกในครัวเรือน ของฝ่ายหญิง แต่ก็ยังมิมีสถานะผูกพันกับครัวเรือนเดิมของตนด้วยเช่นกัน การยินยอมให้ ฝ่ายชายแต่งเข้าไปอยู่ในครัวเรือนของผู้หญิง ช่วยให้ผู้ชายที่ยากจนได้มีโอกาสแต่งงาน ซึ่งอาจ ถือเป็นระบบการจัดการของชุมชนที่ทำให้ไม่เกิดกรณีร้างคู่ซึ่งจะทำให้สมาชิกของชุมชนไม่สามารถ เพิ่มจำนวนสมาชิกใหม่ได้ อันจะส่งผลถึงแรงงานและการขยายชุมชนด้วย

เฝ้าละเวนมีข้อปฏิบัติที่แตกต่างไปจากเฝ้าอื่นๆ คือ ผู้ชายจะเป็นฝ่ายแต่งเข้าไปอยู่ในเรือน ของภรรยา และไม่ต้องจ่ายค่าทอง ทั้งนี้เพราะค่าทองในระยะหลังสูงขึ้นมากจนไม่อาจจะจ่ายได้ จึงเกิดการแก้ปัญหาโดยรับเอาเงื่อนไขที่ฝ่ายชายยากจนมาปรับใช้กับทั้งชุมชน ฉะนั้น ผู้ชายละเวน

จึงเข้าไปอยู่ในเรือนของภรรยา อยู่ในกลุ่มญาติของภรรยา และหากมีการหย่าร้างเกิดขึ้นก็จะต้องกลับไปเรือนเดิมของตน หรือถ้าเป็นการปลูกเรือนใหม่ในการแต่งงาน ก็อาจจะต้องคืนเรือนนั้นให้ครัวเรือนของฝ่ายหญิงไป แต่ถ้าภรรยาตาย สามีก็น่าจะอยู่ในเรือนของพ่อแม่ภรรยาต่อไป หรืออยู่ในเรือนที่ปลูกขึ้นใหม่นั้นได้

ส่วยมีข้อปฏิบัติในการเลือกที่อยู่ของคู่สามีภรรยาเหมือนละเวน คือผู้ชายส่วยมักเข้าไปอยู่ในเรือนของภรรยา แต่ผู้ชายส่วยยังต้องจ่ายค่าตองอยู่ ในปัจจุบันค่าตองจะแพงมาก และคิดเป็นเงิน เพราะส่วยอยู่ในพื้นที่เป็นตัวเมือง และข้อสำคัญส่วยไม่ได้ถือฮีดกินควายแล้วจึงไม่จ่ายค่าตองเป็นควาย แต่มักจ่ายเป็นเงินและของมีค่าอื่นๆ โดยจะใส่เงินและของมีค่าไว้ในพานสู่ขวัญ และจะต้องนับให้คนที่มาในงานได้รู้เห็นเป็นพยานด้วย

หากพิจารณาจากข้อเท็จจริงที่สัมพันธ์กับระบบความเชื่อและวิถีชีวิตวัฒนธรรมแล้ว จะเห็นว่า การเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขของละเวนและส่วยน่าจะเกิดจากแนวคิดอื่นมากกว่าปัญหาเรื่องค่าตอง นั่นคือ ทั้งส่วยและละเวนนับถือพุทธศาสนาตามแบบลาวลุ่ม การแบ่งฮีดควายลบล้างไปแล้วแม้จะยังรักษาความเชื่อเรื่องผีและพิธีกรรมบางอย่างไว้ แต่การแบ่งฮีดควายถือว่าขัดกับแนวหลักของพุทธ จึงไม่มีการแบ่งฮีดเด็ดขาด แต่ข้อที่สำคัญคือ ลักษณะการแต่งงานที่ฝ่ายชายเข้าไปอยู่ในเรือนฝ่ายหญิงนั้น เป็นวัฒนธรรมของลาวลุ่มที่จะแต่งลูกเขยเข้าบ้าน เป็นข้อปฏิบัติที่เคร่งครัด ฉะนั้น เมื่อส่วยและละเวนถือพุทธเหมือนลาวลุ่ม และมีวิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่รับอิทธิพลมาจากลาวลุ่ม ลักษณะการเลือกที่อยู่ของคู่แต่งงานแบบที่ฝ่ายชายเข้าไปอยู่ในเรือนภรรยา จึงไม่น่าจะเกิดจากเงื่อนไขอื่นนอกจากการรับอิทธิพลวัฒนธรรมกระแสหลักคือกลุ่มลาวลุ่มนั่นเอง เพราะหากจะอธิบายตามคำบอกเล่าของคนละเวนเรื่องการแก้ปัญหาค่าตอง ก็จะไม่สามารถอธิบายกรณีของส่วยได้ เพราะแม้ผู้ชายส่วยจะเข้าไปอยู่ในเรือนของฝ่ายหญิงก็ยังคงจ่ายค่าตองในอัตราสูงอยู่ดี

ส่วนควายค่าลงเรือนในกรณีของส่วยและละเวนนั้นไม่มีอยู่แล้ว เพราะไม่มีการแบ่งฮีดกินควาย การแต่งงานของส่วยและละเวนจึงเป็นแบบลาวลุ่มและมีพิธีกรรมตามแบบพุทธปนกับความเชื่อเรื่องขวัญคือมีการสู่ขวัญและผูกขวัญคู่บ่าวสาว พร้อมทั้งมีการทำบุญเลี้ยงพระและตั้งกองบุญหรือตันกัลปพฤกษ์ถวายพระด้วย แต่พิธีทางพุทธนั้นจะไม่ทำก็ได้ หากมีการสู่ขวัญผูกขวัญมีหมอปรมาทำพิธีแล้วก็ถือว่าครบสมบูรณ์ตามประเพณี จึงถือได้ว่าแนวคิดและรูปแบบการแต่งงานของส่วยเป็นแบบลาวลุ่มอย่างชัดเจน ฉะนั้น ในกรณีของละเวนก็น่าจะเนื่องมาจากเงื่อนไข

ทำนองเดียวกัน หนึ่ง สถานะของฝ่ายชายแม้จะเข้าไปอยู่ในเรือนภรรยา แต่ก็ยังถือว่าเป็นหัวหน้าครอบครัว พ่อแม่และเครือญาติทางฝ่ายภรรยาจะให้ความนับถือและยอมรับการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของฝ่ายชายด้วย

อาจจะเป็นด้วยวิธีปฏิบัติและแนวคิดของส่วยและละเวนแตกต่างกันไปจากชนเผ่าส่วนมาก จึงปรากฏว่า เผ่าส่วยและละเวน ทั้งหญิงและชายไม่ค่อยแต่งงานกับเผ่าอื่นนอกจากลาวลุ่ม ในกลุ่มส่วยนั้น แม้การแต่งงานระหว่างส่วยกลุ่มยกท่งและส่วยท่าแดงก็ไม่ค่อยมี ส่วนเผ่าละเวน ถือว่า ถ้าผู้ชายละเวนแต่งงานกับเผ่าอื่นก็ต้องไปอยู่เรือนของผู้หญิง ถ้าผู้หญิงละเวนแต่งงานกับผู้ชายเผ่าอื่น สามีจะเข้ามาอยู่ในเรือนภรณาก็ได้ แต่ต้องนับถือความเชื่อตามแบบละเวน คือถือพุทธ ทำให้ไม่ค่อยมีการแต่งงานข้ามเผ่าเกิดขึ้นมากเช่นกันการข้ามเผ่าจึงเป็นไปเฉพาะในกลุ่มส่วย ละเวน และลาวลุ่มซึ่งมีระบบความเชื่อและการปฏิบัติตามประเพณีพิธีกรรมที่คล้ายคลึงกัน

ขั้นตอนของการแต่งงาน

โดยปกติขั้นตอนแรกของการแต่งงาน คือ การเจรจาทกลงกันระหว่างสองฝ่าย โดยมีตัวแทนของฝ่ายชาย หรืออาจเป็นตัวแทนของทั้งสองฝ่ายเจรจาทกลงกัน หลังจากนั้นก็มักจะเป็นขั้นของพิธีที่กระทำได้ทันที ชนเผ่ามักให้ข้อมูลว่า ระยะเวลาของพิธีการแต่งงานจะเสร็จสิ้นภายใน ๑ หรือ ๒ วัน หลังจากการเจรจา หมายความว่าต้องมีการเตรียมงานไว้แล้ว มิฉะนั้นก็จะไม่ทันการ การเจรจาเรื่องค่าตองจึงเป็นเหมือนขั้นตอนแรกของพิธีแต่งงาน ไม่ใช่ขั้นตอนของการตกลงทำสัญญาแต่งงานหรือการหมั้นหมาย เพราะหลังจากตกลงค่าตองแล้วก็จะเริ่มพิธีแต่งงานได้เลย บางเผ่า นั้นเมื่อเจรจาเรื่องค่าตองเสร็จ ฝ่ายชายอาจรับตัวผู้หญิงไปเรือนได้ทันที แต่โดยทั่วไปจะมีพิธีของการแต่งงาน เพื่อให้ชุมชนได้รับรู้และร่วมในงานด้วย คือ การกินเลี้ยงของคนทั้งชุมชนในสมัยก่อน แต่ถ้าเป็นสมัยปัจจุบัน อาจเชิญเฉพาะคนที่เป็เครือญาติหรือใกล้ชิดกับครอบครัวมาร่วมในงานเลี้ยง

อย่างไรก็ตาม การกำหนดช่วงระยะเวลาของการแต่งงานก็มีอยู่บ้างคร่าวๆ เช่น จะไม่นิยมสู่ขอหรือแต่งงานกันในช่วงที่งานในไร่สวนกำลังหนัก เช่น ในช่วงสักข้าว หรือในช่วงเก็บเกี่ยว นิยมให้อยู่ในช่วงประมาณเดือน ๑-๓ ซึ่งเป็นระยะรอฝนตกเพื่อเตรียมสักข้าว หรือมิฉะนั้นก็เป็นเดือน ๗-๘ ในช่วงที่ข้าวเริ่มตั้งตัวได้และใกล้จะออกรวง แต่ช่วงเวลาที่เหมาะสมที่สุดคือ เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวตอเสร็จแล้ว ประมาณเดือน ๙ เดือน ๑๐ เพราะจะเป็นช่วงกินข้าวใหม่ และมีอาหารบริบูรณ์

ปลาชุก พิษพันธุ์ไม้อุดมสมบูรณ์

ชนเผ่าที่มีวิถีชีวิตที่ค่อนข้างสมัยใหม่ หรือที่ได้ติดต่อกับกลุ่มวัฒนธรรมอื่น เช่น ส่วย และละเวน จะมีการกำหนดวันพิธีแต่งงานโดยการดูวันดีเดียนดี คือ มีกำหนดฤกษ์ยาม ในขณะที่ชุมชนดั้งเดิมจะดูเพียงว่าไม่นิยมทำพิธีมงคลต่างๆ ในวันเดือนดับ (ข้างแรม ๑๕ ค่ำ) แม้แต่ดักข้าวออกจากเล้า ก็ถือว่าจะทำให้ข้าวหมดเปลือง จึงต้องทำพิธีกรรมต่างๆ ในวันเดือนออก (ข้างขึ้น) ซึ่งตามสภาพธรรมชาติ การเลือกดินข้างขึ้นก็เหมาะสมอยู่แล้วเพราะมีแสงสว่างพอสมควร และการแต่งงานของชนเผ่าก็มักทำกันตอนกลางคืน คือ เมื่อกลับจากงานไร่ หรือหุงหาอาหารประจำวันเสร็จแล้ว เป็นเวลาที่ทุกคนอยู่ในบ้านในเรือน การทำพิธีจึงจะคับคั่งอบอุ่น

ในการทำพิธีแต่งงาน ถือว่าเป็นฮีตเรือนคือเรื่องเฉพาะของครัวเรือน ฉะนั้นผู้ที่เป็หน้าหน้าในพิธีจึงมักเป็นผู้อาวุโสของครัวเรือนแต่ละฝ่าย หรือจะเป็นพ่อแม่ของคู่แต่งงานก็ได้ และมักจะมีผู้ที่เป็นผู้ช่วยดำเนินการตามขั้นตอนต่างๆ ตามประเพณีของเผ่า ส่วนใหญ่พิธีของคู่แต่งงานโดยตรงจะอยู่ที่การฆ่าไก่เลี้ยงผี และการทำนายอนาคตของคู่แต่งงานจากเอ็นคองไก่ (หลอดลม) การใช้ไก่เป็นเครื่องประกอบพิธีแต่งงาน เน้นให้เห็นว่าเป็นพิธีของครัวเรือน บางเผ่าฝ่ายชายจะต้องจัดไก่จำนวนมากให้ทางฝ่ายหญิงใช้ในการทำอาหารเลี้ยงแขก และฝ่ายชายจะไม่กินไก่ในการเลี้ยงอาหารที่จัดขึ้นที่เรือนของฝ่ายหญิง ส่วนอาหารหลักที่เลี้ยงที่เรือนของฝ่ายชายมักจะเป็นหมู หากเป็นงานของครอบครัวใหญ่ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี อาจมีการฆ่าควาย แต่จะเป็นการผูกข้อตีนควายแล้วฆ่าธรรมดา ไม่มีการผูกหลักควายหรือทำอะไรก็ตามที่จะคล้ายคลึงกับขั้นตอนของการแปงฮีดกินควายของบ้าน

ชนเผ่าหลายเผ่ากล่าวว่าเมื่อคู่แต่งงานช่วยกันฆ่าไก่แล้วก็ถือว่าพิธีแต่งงานเสร็จสิ้นสมบูรณ์ การเลี้ยงอาหารทั้งที่เรือนของฝ่ายหญิงและฝ่ายชายหรือขั้นตอนอื่นๆ หลังจากนั้นเป็นเพียงส่วนประกอบของพิธี ในการดูเอ็นคองไก่เพื่อทำนายอนาคตของคู่แต่งงานนั้น มักไม่ถือเป็นเรื่องจริงจังมาก เพราะไม่เกี่ยวกับที่จะล้มเลิกหรือเปลี่ยนแปลงการแต่ง ในบางเผ่าอาจถือว่า ถ้าฆ่าไก่ตัวแรกแล้วดูเอ็นคองไก่ไม่งามอย่างที่ต้องการก็อาจจะฆ่าอีก ๑ หรือ ๒ ตัว หลังจากนั้นก็ถือว่าเสร็จสิ้นแล้ว

ส่วนมากเมื่อเสร็จขั้นตอนของการเลี้ยงที่เรือนของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หรือทั้งสองฝ่ายแล้ว มักมีข้อปฏิบัติอื่นๆ ตามรายละเอียดของชนเผ่าแต่ละเผ่า ซึ่งในกรณีที่เป็นการแต่งงานข้ามเผ่าก็อาจไม่ถือเคร่งครัดนัก หรือมีฉะนั้นก็ถือตามแนวปฏิบัติของฝ่ายชายซึ่งเป็นฝ่ายเจ้าของเรือน

ความสัมพันธ์ภายในครอบครัว

การแต่งงานของคนเผ่า นอกจากจะเป็นการแต่งงานหรือการผูกพันระหว่างบุคคล ๒ คนแล้ว ยังมีลักษณะเป็นการสร้างความสัมพันธ์ หรือพันธะระหว่างเครือเรือนของกลุ่มแต่งงานด้วย ลักษณะของพันธะประการแรก คือ การรับเอาญาติของกลุ่มแต่งงานมาเป็นญาติของตน ทำให้เกิดข้อจำกัดในการเลือกคู่ครอง

โดยทั่วไป ข้อห้ามเรื่องพี่น้องร่วมท้องจะแต่งงานกันไม่ได้นั้นเป็นข้อห้ามที่มีอยู่ในทุกเผ่า ในขั้นต่อมาคือ ลูกพี่ลูกน้องชั้นที่ ๑ จะแต่งงานไม่ได้ เพราะยังอยู่ในชั้นที่ใกล้ชิดกันมาก ทั้งนี้ถือเอาจากการที่ชนเผ่ามักนับลูกของพี่หรือน้อง (หลาน) เท่ากับลูกของตนเอง ลูกพี่ลูกน้องจึงเท่ากับพี่น้องกันด้วย จึงแต่งงานไม่ได้ การแต่งงานระหว่างลูกพี่ลูกน้องในลำดับต่อมาจึงอาจจะเป็นไปได้ เพราะขยายวงศ่ออกไปห่างจากกันพอสมควรแล้ว

ในลำดับของลูกพี่ลูกน้องชั้นที่ ๑ นั้น หลายนับมีข้อยกเว้นว่า ลูกสาวของพี่น้องผู้ชายอาจแต่งงานกับลูกชายของพี่น้องผู้หญิงได้ ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะเงื่อนไขที่กำหนดให้แต่งงานให้แต่งงานเข้าเรือนสามมี คือ ถ้าลูกสาวของพี่น้องผู้หญิงแต่งงานกับลูกชายของพี่น้องผู้ชาย หลานสาวก็จะกลับเข้าไปอยู่ในเรือนเดิมของแม่ ซึ่งอาจทำให้การลำดับญาติสับสน และเกิดการซ้อนทับของสิทธิในการรับมรดกของครัวเรือน แต่หากลูกสาวของพี่น้องผู้ชายแต่งงานกับลูกชายของพี่น้องผู้หญิง หลานสาวก็จะเข้าไปอยู่ในเรือนของฝ่ายสามมี ซึ่งไม่ใช่ครัวเรือนเดิมของพ่อหรือแม่ของตน ซึ่งเท่ากับถูกต้องตามเงื่อนไขของการแต่งงานและการเลือกที่อยู่ รวมไปถึงสิทธิในการรับมรดกด้วย

การกำหนดเงื่อนไขในการเลือกคู่แต่งงานในกลุ่มเครือญาตินี้ เกี่ยวโยงไปถึงครัวเรือนของกลุ่มแต่งงานแต่ละฝ่ายด้วย เพราะชนเผ่าส่วนมากจะนับญาติจากการแต่งงานเป็นญาติของตนด้วย จึงมีลักษณะเป็นกลุ่มญาติขยายวงศ์ แม้ว่าจะนับญาติไม่ใกล้ชิดหรือสนิทเท่าญาติสายโลหิต และการให้ความช่วยเหลือหรือร่วมมือก็อาจอยู่ในลำดับรองจากญาติสายโลหิต ชนเผ่าบางเผ่าจะถือว่าหากมีชายหญิงแต่งงานกันในครัวเรือนใดคู่หนึ่งแล้ว จะถือว่าพี่และน้องของกลุ่มแต่งงานนั้นเป็นพี่น้องกันทั้งหมดเหมือนญาติสายโลหิต จึงแต่งงานกันอีกไม่ได้ในระหว่างสมาชิกของครัวเรือนทั้งสองนั้น เงื่อนไขนี้ในความเป็นจริงคลายความเคร่งครัดลงไปมากแล้ว เพราะสมาชิกของเผ่าอาจจะถูกจำกัดโอกาสในการเลือกคู่มากเกินไป จนไม่สามารถจะหาคู่ได้ ซึ่งเป็นผลเสียถึงชุมชนและโดยส่วนมากชนเผ่าในบ้านเดียวกัน ซึ่งเป็นวงของการเลือกคู่ครอง มักจะเกี่ยวดองเป็นญาติกันในระดับใดระดับหนึ่งเสมออย่างที่กล่าวมาแล้วข้างต้น